

## บทที่ ๒

### พัฒนาการความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาของประชาชนในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย-

พัฒนาการความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาของประชาชนในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย – กัมพูชา จนกลายเป็นขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาในประเด็น ดังต่อไปนี้

๒.๑ พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย

๒.๒ พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนกัมพูชา

๒.๓ อิทธิพลทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา

#### ๒.๑ พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย

พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นอยู่ที่ประเทศอินเดีย ต่อมาได้มีการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าไปทั่วแว่นแคว้น ตลอดจนได้มีเผยแผ่ ไปสู่ราชอาณาจักรต่าง ๆ และในแถบเอเชียอาคเนย์<sup>๑</sup> ซึ่งพัฒนาการพระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย ผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย ความสำคัญของพระพุทธศาสนากับสังคมไทย และพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย และพระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย ดังนี้

##### ๒.๑.๑ ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความสัมพันธ์ในทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้นำพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในประเทศไทย เพื่อศึกษาให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

##### ๑) สมัยก่อนสุโขทัย

ในพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะ ซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่กรุงปาฏลีบุตรแคว้นมคธในอินเดีย ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากจึงโปรดให้ส่งธรรมทูต อัญเชิญ

---

<sup>๑</sup>คุณ ไทจันทร์, *พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

พระพุทธรูปศาสตราจารย์เผยแพร่ไปทั่วทิศานุทิศ ทั้งในอินเดียและประเทศอื่นๆ พระองค์ได้จัดคณะพระธรรมทูตออกเป็น ๙ คณะแล้วส่งไปประกาศพระพุทธรูปศาสนาในดินแดนต่างๆ ดังนี้

สายที่ ๑ มีพระมัทสนันติกเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา ณ แคว้นกัมมิระ คือ รัฐแคชเมียร์ ประเทศอินเดียปัจจุบัน และแคว้นคันธาระในปัจจุบัน คือ รัฐปัญจาบ ทั้งของประเทศอินเดียและประเทศปากีสถาน

สายที่ ๒ พระมหาเทวเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาในแคว้นมहिสมณฑล ปัจจุบันได้แก่ รัฐไมเซอเรียและดินแดนอภิลุ่มแม่น้ำโคธาวรี ซึ่งอยู่ในตอนใต้ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๓ พระรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา ณ วนวาสีประเทศ ในปัจจุบันได้แก่ ดินแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดียสายที่ ๔ พระธรรมรักขิตเถระ หรือพระโยนกธรรมรักขิตเถระ (ซึ่งเข้าใจว่าเป็นชาวต่างชาติชาวกรีกที่ได้เข้าบวชในพระพุทธรูปศาสนา) เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา ณ อปรันตกชนบท ปัจจุบันสันนิษฐานว่า เป็นดินแดนแถบชายทะเลเหนือเมืองบอมเบย์หรือมุมไบในปัจจุบัน

สายที่ ๕ พระมหาธรรมรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา ณ แคว้นมหาธาราฐ ปัจจุบัน ได้แก่ รัฐมหาราษฏร์ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๖ พระมหารักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาในเอกซัยกลาง ปัจจุบัน ได้แก่ ดินแดนที่เป็นประเทศอิหร่านและตุรกี

สายที่ ๗ พระมัทสนิมเถระ พร้อมด้วยคณะ คือ พระกัสสปโคตรเถระ พระมูลกเทวเถระ พระทุนทภิสสระเถระ และพระเทวเถระ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา ณ ดินแดนแอตลาญเทียสมัยลัทธิ สันนิษฐานว่าเป็นประเทศเนปาล

สายที่ ๘ พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งปัจจุบัน คือ ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน เช่น ไทย พม่า ลาว เขมร เป็นต้น

สายที่ ๙ พระมหินทเถระ (โอรสพระเจ้าอโศกมหาราช) พร้อมด้วยคณะ คือ พระอรวิญญเถระ พระอุทริกเถระ พระสัมพลเถระ และพระหัททสารเถระ ไปเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา ณ ลังกาทวีป ในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์แห่งลังกาทวีป ปัจจุบัน คือ ประเทศศรีลังกาชาวสุวรรณภูมิไม่รู้จักพระพุทธศาสนาที่ชาวอินเดียนำมาเผยแพร่ ส่วนสุวรรณภูมินี้มีศูนย์กลางที่สำคัญอยู่ที่จังหวัดนครปฐมซึ่งมีพวกรมอญและละว้าเป็นคนพื้นเมือง เนื่องจากบริเวณจังหวัด ดังกล่าวปรากฏซากโบราณสถานมากมายล้วนแต่ใหญ่โต สร้างตามคติเก่า เช่น พระสถูปพระปฐมเจดีย์องค์เดิมซึ่งอยู่ในพระสถูปใหญ่ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ตามรูปเดิมสร้างเป็นทรงโอคว่ำอย่างพระสถูปสัณฐิในอินเดีย นอกจากนี้ยังพบธรรมจักรศิลาแก้ว พระแท่นต่าง ๆ และรอยพระบาท เป็นหลักฐานว่าพระพุทธศาสนาได้มาตั้งมั่นลง ณ ภาคกลางแห่งประเทศไทย แล้วเจริญงอกงามพัฒนาตลอดมาและได้พัฒนารุ่งเรืองแพร่หลายทั่วไปในแหลมอินโดจีน ยกเว้นดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ

คาบสมุทรนี้ซึ่งเป็นดินแดนเวียดนามตอนเหนือในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ทางประเทศอินเดีย พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้เจริญขึ้น พุทธมามกะชาวอินเดียได้นำลัทธิมหายานออกมาสั่งสอนแพร่หลายในคาบสมุทรแห่งนี้ โดยเดินทางมาทางบกผ่านแคว้นเบงกอล เข้ามาทางพม่าตอนเหนือก็มีเดินทางมาทางทะเลขึ้นที่แหลมมลายู สุมาตรา และแล่นเรืออ้อมอ่าวเข้ามาทางประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ในระหว่างนั้นได้เกิดมีอาณาจักรฟูนันคือบริเวณดินแดนกัมพูชาในปัจจุบัน และเลยเข้ามาในประเทศไทยตอนกลางและถึงภาคอีสานด้วย ปรากฏว่าประชาชนชาวฟูนันนับถือ พระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน จนถึงกับมีสมณทูตชาวฟูนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ในประเทศจีน ถึงศตวรรษที่ ๑๑ อาณาจักรฟูนันก็เสื่อมโทรมไป ด้วยถูกอาณาจักรเจนละซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นฟูนันมาก่อนแย่งอำนาจ พวกเจนละนับถือศาสนาพราหมณ์ ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงชะงักความเจริญระยะหนึ่ง

## ๒) สมัยทวารวดี

ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ขณะที่อิทธิพลของฟูนันสั่นคลอนก็ปรากฏว่าพวกมอญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถือโอกาสประกาศอิสรภาพตั้งเป็นอาณาจักรทวารวดี แล้วเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วทั้งในด้านศิลปะและการพระศาสนา โดยรักษาจารีตของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งรับมาแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชไว้อย่างเคร่งครัด ศูนย์กลางของทวารวดีก็คงอยู่ที่นครปฐมนั่นเอง ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ปรากฏว่าอาณาภาพของทวารวดีได้ขยายเหยื้อขึ้นไปจนถึงลพบุรี และได้แผ่ขึ้นไปจนถึงภาคเหนือของประเทศไทยเป็นเหตุหนึ่งที่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจากทวารวดีได้ไปตั้งมั่นทางภาคเหนือ ตกราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อาณาจักรเจนละ ได้เปลี่ยนเป็นประเทศเขมรโบราณ อิทธิพลของเขมรโบราณได้แผ่ครอบงำแทนที่อาณาจักรทวารวดี

## ๓) สมัยศรีวิชัย

ราวพระพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยที่อาณาจักรทวารวดีกำลังรุ่งเรืองอยู่นั้นปรากฏว่าทางภาคใต้ของประเทศไทยได้เกิดอาณาจักรศรีวิชัยขึ้นที่แหลมมลายู มีอาณาเขตทางเหนือติดกับอาณาจักรทวารวดี เดิมพลเมืองในอาณาจักรศรีวิชัยนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน ต่อมาราชวงศ์ปาละแห่งมครอินเดียตอนใต้มีอำนาจขึ้น กษัตริย์ราชวงศ์นี้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานโดยเฉพาะคือ นิกายมนตรยาน ราชวงศ์ไศเลนตระแห่งอาณาจักรศรีวิชัยซึ่ง ณ บัดนั้นได้แผ่อำนาจราชศักดิ์ครอบงำทั่วคาบสมุทรทะเลใต้และแหลมมลายูแล้วได้มีสัมพันธไมตรีกับราชสำนักปาละ จึงพลอยได้รับลัทธิมหายานนิกายมนตรยานเข้ามานับถือด้วย ลัทธิมหายานได้เป็นศาสนาประจำของจักรวรรดิศรีวิชัยซึ่งเป็นจักรวรรดิมลายูตลอดระยะเวลาแห่ง พ.ศ.๑๒๐๐ - ๑๓๐๐ ปีเศษ

ทางตอนเหนือของมลายูในขณะนี้คือ นครศรีธรรมราช ซึ่งมีชื่อเรียกในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ว่า เมืองตามพรลิงค์ เป็นประเทศราชของจักรวรรดิศรีวิชัย นอกจากนี้อาณาจักรศรีวิชัย ยังเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาพระปริยัติธรรมที่โด่งดัง จนถึง

สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ตามเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานว่า อิทธิพลศรีวิชัยได้ขยายรุกรานมาถึงประเทศกัมพูชาและบรรดาประเทศราชของเขมรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ๒ คราว เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ คราวหนึ่ง และเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อีกคราวหนึ่ง พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ปรากฏว่า น่าจะมีเชื้อสายสืบมาจากพวกศรีวิชัย ดังนั้น ประเทศกัมพูชาและประเทศไทยจึงได้รับนับถือลัทธิมหายานตามแบบอย่างศรีวิชัยอีกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา พระสงฆ์ฝ่ายมหายานได้สร้างเจดีย์ใหญ่ไว้ ๒ แห่ง คือ พระธาตุเมืองไชยา กับพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นปูชนียสถานสำคัญของภาคใต้จนทุกวันนี้

#### ๔) สมัยลพบุรี

ในยุคที่จักรวรรดิเขมรมีอำนาจครอบงำประเทศไทย เราเรียกว่า ยุคลพบุรี มีระยะเวลาราว พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๘๐๐ ปี กษัตริย์เขมรบางพระองค์ก็เป็นพุทธมามกะ บางพระองค์ก็เป็นพราหมณ์มามกะ แต่พระพุทธศาสนา ซึ่งแพร่หลายอยู่ในสมัยลพบุรีนี้ ปรากฏว่า มีทั้งลัทธิฝ่ายเถรวาทและลัทธิฝ่ายมหายาน แต่ลัทธิมหายานนิกายมนตรยานได้เจริญงอกงามขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในประเทศกัมพูชาเอง และในประเทศไทย ตั้งแต่ตอนกลางและอีสานบางส่วนลงไป สถานที่สำคัญเกี่ยวกับลัทธิมหายานนิกายมนตรยาน เช่น ปราสาทหินพิมาย และพระปรางค์สามยอดที่ลพบุรี เป็นต้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ชาวไทยได้ตั้งอาณาจักรเป็นปึกแผ่นขึ้นในลานนาภาคเหนือและพายัพของประเทศไทย ปัจจุบันนี้ พระพุทธศาสนาที่ชาวไทยในขณะนั้นนับถือเรียกได้ว่า นับถือรวม ๆ กันไปทั้งเถรวาทแบบมอญกับลัทธิมหายานแบบเขมร แต่อิทธิพลของลัทธิเถรวาทมีสูงกว่าลัทธิมหายานมาก

#### ๕) สมัยล้านนา

สมัยล้านนามีนครเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง สมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๗๕-๒๐๒๐) ถือว่าเจริญที่สุด นับเป็นยุคทองแห่งพระพุทธศาสนา ผลงานด้านศาสนา ได้แก่

- ก. เมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๕ ทรงบำเพ็ญกุศลวชพระชาวเชียงใหม่จำนวน ๕๐๐ รูป ริมฝั่งแม่น้ำพิงค์
- ข. ทรงสร้างสถูปบรรจุพระอัฐิของพระบิดา ณ วัดป่าแดง สร้างอารามต่าง ๆ
- ค. ทรงให้ทำสังคายนา คือประชุมตรวจชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้อง การทำสังคายนาฝ่ายหินยานนี้ เคยทำในอินเดีย ๓ ครั้ง ในลังกา ๔ ครั้ง ที่ล้านนาถือเป็นครั้งที่ ๘
- จ. สร้างโลหะปราสาทและรัตนมาลีเจดีย์
- ง. วรรณคดี คณะสงฆ์ล้านนาแตกฉานในพระไตรปิฎกมาก คัมภีร์ที่แต่งในครั้งนั้นบางเรื่องยังใช้เป็นหลักสูตรของพระสงฆ์ในปัจจุบัน และยังมีบทสวดชนิดต่าง ๆ อีกหลายบท เช่น บทสวด “พาหุง” เป็นต้น

#### ๖) สมัยสุโขทัย

พระพุทธศาสนาที่ชาวไทยนับถือมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็น พระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานลัทธิลังกาวงศ์ ที่กรุงสุโขทัยได้รับมาจากประเทศลังกาผ่านนครศรีธรรมราช เหตุการณ์ตอนที่พระพุทธศาสนา

ลัทธิลังกาวงศ์แพร่เข้าสู่สุโขทัยมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังต่อไปนี้หนึ่งศตวรรษก่อนการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยพระเจ้า ปรีกัมพาหุเสด็จขึ้นครองราชย์ในประเทศลังกาใน พ.ศ. ๑๖๙๖ ทรงฟื้นฟูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ด้วยการทำสังคายนา พระธรรมวินัยครั้งที่ ๗ พระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองในประเทศลังกาทั้งในด้านการศึกษาและปฏิบัติธรรม กิตติศัพท์ได้เลื่องลือไปถึงประเทศพม่า พระสงฆ์จากพุกามและมอญได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยและบวชแปลงใหม่ในคณะสงฆ์ลังกา จากนั้นพระสงฆ์ผู้ออกบวชแปลงใหม่ได้พาพระสงฆ์ลังกากลับเมืองพุกามและเมืองมอญ ตั้งคณะลังกาวงศ์ขึ้นจนได้รับความเลื่อมใสศรัทธาของประชาชนในเมืองทั้งสอง ต่อมาพระสงฆ์ชาวลังกาชื่อ ราชูล ได้จาริก จากเมืองพุกามาตั้งคณะลังกาวงศ์ขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช และประสบความสำเร็จในการสร้างศรัทธาให้กับประชาชนจนพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองที่เมืองนครศรีธรรมราชพอขุนศรีอินทราทิตย์ทรงเคารพนับถือนิกายหินยานมากกว่านิกายอื่น ทั้งนี้อาจจะเป็นเหตุผลทางการเมืองก็ได้ เพราะว่ากลุ่มคนไทยนับถือหินยาน ส่วนพวกขอมเดิมนับถือศาสนาพราหมณ์และพุทธมหายาน เมื่อกำจัดอำนาจขอมออกไป ก็ไม่ต้องการสนับสนุนลัทธินิกายของเขาด้วย แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม กลืนโอของพราหมณ์กับมหายานยังคงติดแน่นกับชาวสุโขทัยมิได้เสื่อมสิ้นไปเสียทีเดียว จะเห็นได้ว่าพระนามของกษัตริย์ สถานที่ ยังเป็นแบบพราหมณ์และแบบของพุทธฝ่ายมหายานอยู่ครั้นต่อมาถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง มหายานซึ่งรุ่งเรืองอยู่ทางใต้ คืออาณาจักรศรีวิชัยและที่รุ่งเรืองอยู่ทางตะวันออก คือ ในประเทศเขมรได้ค่อยๆ เสื่อมลง ประกอบเวลานั้นพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่าพระสงฆ์ที่ได้ไปร่ำเรียนจากลังกา มาอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้น ปฏิบัติธรรมวินัยกันเคร่งครัด จึงได้โปรดอาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้น ขึ้นไปตั้งลังกาวงศ์และเผยแผ่ที่กรุงสุโขทัยจากการที่คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ได้มาร่วมเผยแผ่กิจการด้านศาสนาในกรุงสุโขทัยครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าในด้านต่างๆ เช่น

**(๑) ด้านการศึกษา** พระไตรปิฎกของกรุงสุโขทัยครั้งแรกได้มาจากมอญสมัยทวารวดี ยังขาดความสมบูรณ์ เมื่อถึงสมัยลังกาวงศ์นี้ พระไตรปิฎกคงจะสมบูรณ์ เพราะได้จากลังกามาเพิ่ม ฉะนั้นการศึกษาของสงฆ์จึงเป็นแบบลังกา คัมภีร์ต่างๆ คงจะเป็นอักษรสิงหล คงจะต้องถ่ายทอดอักษรสิงหลเป็นอักษรขอม

**(๒) ด้านศิลปะ** การสร้างปูชนียสถานแต่ก่อนมามากสร้างตามแบบมหายานเป็นรูปปราสาท เช่น ปราสาท วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุวรรณโลก ปราสาทสามยอด วัดศรีสวาย และปราสาทวัดพระพายหลวง สุโขทัย เป็นต้น พ่อขุนรามคำแหงได้ให้เปลี่ยนเป็นแบบเจดีย์ทั้งสิ้น เช่น พระมหาธาตุ วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว เป็นต้นการสร้างพระพุทธรูปของไทยครั้งเก่าไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง ต่อมาพ่อขุนได้พระพุทธรูปสีหิงค์จากลังกา แนวทางสร้างพระพุทธรูปได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบลังกา ดังนั้นพระพุทธรูปสุโขทัยเป็นทรงที่สวยงามที่สุด มีลักษณะอ่อนไหวเหมือนมีชีวิตชีวาจริงๆ จนได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคทองแห่งศิลปพุทธศาสนา พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงสร้างปูชนียสถานและปูชนีย

วัตถุไว้มากมาย เช่น พระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ พระเจดีย์ ต้นโพธิ์ และรอยพระพุทธรบาท วัดพระศรีมหาธาตุ พิษณุโลก เป็นต้น

(๓) **กำเนิดวรรณคดีพระพุทธศาสนา** ในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท มีผู้นำคัมภีร์ทางศาสนาจากลังกามาที่สุโขทัย ได้แปลเป็นภาษาไทยบ้าง แต่งอธิบายบ้าง แต่น่าเสียดายคัมภีร์เหล่านี้สูญหายหมด คงเหลือให้เราได้ศึกษาเพียงเรื่องเดียว คือ เถกมิก๔ หรือ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์เอง

(๔) **ด้านประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา** ชาวกรุงสุโขทัยมีศรัทธาแรงกล้าในพระพุทธศาสนาชีวิตประจำวันผูกพันอยู่กับศาสนา ข้อความในจารึกในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ ตอนหนึ่งว่า

“...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทานมักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ผุ่งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษา กรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมรพนมเบ็ญ พนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริวารกฐิน โอยทานแลญบล้าน ไป สวดญัตติกฐินถึงอรัญญิกพัน....”

จากข้อความในจารึกเรทราบได้ว่า คนในกรุงสุโขทัยให้ทาน และรักษาศีลเป็นอย่างดี เวลาพรรษาก็รักษาศีลตลอดพรรษา เมื่อออกพรรษามีประเพณีการทอดกฐิน จัดเบ็ญ เครื่องประดับ หมากพลู ดอกไม้ หมอน และสิ่งของอย่างอื่นถวายพระ อันแสดงการเอาใจใส่พระศาสนาเป็นอย่างดี

### ๓) สมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาตอนต้น พระพุทธศาสนารุ่งเรืองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยมีผลงานด้านศาสนาดังนี้

(๑) **ถวายเป็นวัด** ทรงอุทิศพระราชวังเดิม สร้างเป็นวัด เดิมคงจะเรียกว่า “พุทธาวาส” คือ ไม่มีพระสงฆ์ เป็นวัดที่อยู่ในกำแพงวังเช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วย้ายวังขึ้นไปตั้งทางทิศเหนือ ริมแม่น้ำลพบุรี ต่อมาเรียกวัดนี้ว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์”

(๒) **ทรงหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ขาดิ** ในปี ๒๐๐๓ มีการละเล่นมหรสพฉลองพระและพระราชทานสิ่งของแก่พระสงฆ์ พราหมณาจารย์ และพสกนิกรทั้งหลาย เป็นการโอยทานครั้งใหญ่

(๓) **เสด็จออกผนวช** เมื่อพระองค์ได้สร้างวัดเสร็จจุฬามณีเสร็จในปี พ.ศ. ๒๐๐๘ ได้ทรงออกผนวช ในการบวชครั้งนี้มีข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ออกบวชตามด้วยเป็นจำนวนมากถึง ๒,๓๘๘ รูป เป็นการบวชครั้งยิ่งใหญ่ในประเทศไทย ในการนี้ทรงสนับสนุนให้เจ้านายและราษฎรเป็นภิกษุสามเณรด้วย

(๔) **วรรณคดีศาสนา** เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ โปรดให้ประชุมสงฆ์และนักปราชญ์ช่วยกันแต่ง มหาชาติคำหลวง เพื่อสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง ซึ่งถือว่ามหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มแรกของสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีหลังจากรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว พระพุทธศาสนาไม่มีจุดเด่นมากนัก เพ็เพียงแต่ทรงตัวอยู่ได้ตลอดทุกรัชกาล

#### ๘) สมัยกรุงธนบุรี

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว สภาพของพระพุทธศาสนาซบเซาลงตามสภาพของบ้านเมือง พระสงฆ์ละล้าระส่าย เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินกอบกู้เอกราชและทรงครองราชย์แล้ว ทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องศาสนามาก การทำนุบำรุงส่งเสริมตลอดอยู่ในระยะเวลาอันสั้น เพียง ๑๕ ปี เท่านั้น แม้กระนั้นก็ตามในสมัยนี้มีผลงานด้านพระพุทธศาสนาที่แตกต่างไปจากครั้งกรุงศรีอยุธยาอยู่บ้าง จึงพอสรุปได้ดังนี้

(๑) **จัดสังฆมณฑล** ทรงให้ประชุมพระเถระทั้งหลายเท่าที่มีอยู่ในราชอาณาจักร วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) เลือกตั้งพระเถระผู้ทรงคุณธรรมที่มีอายุพรรษาขึ้นไปเป็นสมเด็จพระสังฆราช และตั้งพระเถระานุเถระเหล่านั้นเป็นพระราชาคณะฐานานุกรมใหญ่น้อยตามลำดับ ทรงขอร้องให้พระภิกษุทั้งปวงอยู่ในพระธรรมวินัย อย่าให้พระศาสนาฉวมอง หากขัดข้องประสงค์สิ่งใด พระองค์จะทรงอนุเคราะห์ มีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

“ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงมีศีลบริบูรณ์ในพระพุทธศาสนาแล้ว แม้จะปรารถนามังสะรุธิระ (เลือด) ของโยม โยมอาจจะเชือดเนื้อแลโลหิตออกมาบำเพ็ญทานได้”

(๒) **ทรงบูรณะพระอารามต่างๆ** โปรดให้สร้างพระอุโบสถ วิหาร เสนาสนะ และอารามทั้งหลาย ประมาณจำนวนมากกว่า ๒๐๐ หลัง

(๓) **บำรุงการเล่าเรียนพระไตรปิฎก** โปรดให้สังฆการีธรรมการทำบัญชีพระสงฆ์ หากพระสงฆ์รูปใดบอกเรียนพระไตรปิฎกได้มาก จะทรงถวายไตรจีวรเนื้อละเอียด และพระราชทานจตุปัจจัยแก่พระภิกษุสามเณรตามที่เล่าเรียนได้มากและน้อย

(๔) **รวบรวมพระไตรปิฎก** โปรดสืบหาด้านฉบับพระไตรปิฎกตามหัวเมืองต่างๆ ยังคงเหลืออยู่นำมาคัดลอกไว้เพื่อสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงขึ้น

(๕) **ชำระพระอักษะ** เมื่อครั้งไปปราบเจ้าพระฝางที่อุดรดิศถ์นั้น ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ประพฤติผิดธรรมวินัย จึงประกาศให้บรรดาพระสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือมาสารภาพผิดแล้วจะให้สึก ออกมารับราชการถ้าไม่ยอมรับจะต้องพิสูจน์ความบริสุทธิ์กันสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงสนพระทัยในพระพุทธศาสนาเป็นที่ยิ่ง ได้รับส่วยสนทนาปัญหาธรรมกับพระเถระเป็นประจำ

#### ๙) สมัยรัตนโกสินทร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔)

พระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจริญรุ่งเรืองไม่แพ้ยุคใดที่แล้มาแล้ว ทั้งนี้ต้องยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เป็นหลักชัยในการเสริมส่งปรับปรุงทุกๆ ด้าน

(๑) สมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๒) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ได้ทรงบำรุงพระพุทธศาสนาหลายๆ ด้าน ดังนี้

ก. การสร้างพระอาราม ทรงสร้างวัดหลายแห่ง ที่สำคัญได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุทัศน์ เป็นต้น และได้ทรงปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมพระอารามอีกมากกว่า ๑๐ วัด แต่ที่สำคัญที่สุด คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และโปรดให้เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการก็พากันสร้างวัด โดยเสด็จพระราชกุศล กันมากเช่น สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างวัดมหาธาตุฯ เป็นต้น

ข. ทรงแก้ไขความวิปริตในสังคมชนบท หลายประการ เช่น เปลี่ยนนามพระราชอาณาที่พ้องกับพระนามพระพุทธเจ้าเป็นนามอื่น ตั้งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งพระราชอาณา และตั้งพระราชอาณาฝ่ายรามัญที่ว่างอยู่

ค. การรวบรวมพระพุทธรูปโบราณ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปสำริดใหญ่น้อยตามวัดร้างในหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมาพระนคร จำนวน ๑,๒๔๘ พระองค์ โปรดให้ปฏิสังขรณ์แล้วนำไปประดิษฐานตามวัดต่างๆ

ง. ทรงชำระพระไตรปิฎก โดยจัดหาพระผู้รู้บาลีได้ ๒๑๘ รูป ราชบัณฑิต ๓๒ คน เป็นกรรมการชำระ เริ่มเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๓๓๑ คณะกรรมการชำระอยู่ ๕ เดือนจึงเสร็จ และโปรดให้คัดจำลองสร้างเป็นฉบับหลวงขึ้น เรียกว่า “ฉบับทองใหญ่” เพราะปิดทองทั้งหมดรวม ๓๕๔ คัมภีร์ และยังมีอีก ๒ ฉบับ คือ ฉบับรองทรง รวม ๓๐๕ และฉบับทองชุบมีเพียง ๓๕ คัมภีร์

(๒) สมัยรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗) รัชกาลที่ ๒ ได้ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา ดังนี้

ก. การสร้างพระไตรปิฎก โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับใหม่ขึ้นมา เรียกว่า ฉบับรดน้ำแดง และทรงให้บูรณะมหาชาติคำหลวง ที่แต่งครั้งรัชกาลพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งขาดหายไปและชำรุดไปบ้าง

ข. การปริยัติศึกษา เดิมการเรียนการสอนได้กำหนดไว้เพียง ๓ ชั้น คือ บาเรียนตรี เรียนพระสูตรบาเรียนโท เรียนพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรมบาเรียนเอก เรียนพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรมรัชกาลที่ ๒ ได้ทรงเปลี่ยนให้เป็น ๙ ประโยค กำหนดหลักสูตรให้ยากขึ้นตามลำดับ ตั้งสอบได้ ๓ ประโยคก่อน จึงจะได้เป็นเปรียญ (พระมหา) เมื่อสอบได้ ๔ ประโยค เรียกว่า เปรียญ ๔ ประโยค ต่อไปจนสอบได้ประโยค ๙ เรียกว่า เปรียญ ๙ ประโยค

ค. ประเพณีวิสาขบูชา พิธีนี้ได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย ทรงกำหนดงาน ๓ วัน ตลอด ๓ วันนี้ พระองค์ทรงรักษาศีลอุโบสถ ประณินบัญญัติสงฆ์ ปลออยสัตว์ ห้ามผู้ใดเสพสุรา ฆ่าสัตว์ ได้ถวายประทีป ตั้งโคมแขวนเครื่องสักการบูชาดอกไม้เพลิงเวียนเทียน มีพระธรรมเทศนาตามพระอารามหลวง ถวายไทยทานครบ ๓ วัน เป็นต้น

ง. สังคยนาสวตมนตร์ เนื่องจากเกิดอหิวาตกโรคระบาด ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงโปรดให้แปลพระปริตร ออกเป็นภาษาไทย และโปรดให้เจ้านายและข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวดพระปริตรที่หอพระและพระที่นั่งไพศาลทักษิณทุกวัน

(๓) สมัยรัชกาลที่ ๓ พระราชกรณียกิจที่พระองค์ทรงกระทำเพื่อเสริมสร้างพระพุทธศาสนา สรุปได้ ดังนี้

ก. การสร้างพระพุทธรูป ทรงสร้างพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ที่พิเศษ มี ๒ องค์ คือ พระพุทธไตรรัตนนายก (หลวงพ่อดำ) อยู่ในวิหารวัดกัลยาณมิตร และพระพุทธไสยาสน์ อยู่ที่วัดพระเชตุพน เป็นพระปางไสยาสน์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และอีกองค์หนึ่งทรงสร้างไว้ที่วิหารวัดราชโอรส และสร้างพระพุทธรูปปางเก่าและใหม่รวม ๔๐ ปาง

ข. การพระปริยัติศึกษา ทรงมีพระมหากษัตริย์คุณ ส่งเสริมการศึกษา เรียนพระปริยัติธรรม ภิกษุสามเณรได้สนองพระราชศรัทธา เมื่อได้รับความร่มเย็นจากพระจริยาวัตรของพระองค์เช่นนี้ ทำให้พระภิกษุสามเณรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ตามบันทึกของชาวยุโรปว่า ในกรุงเทพฯ มีพระภิกษุสามเณรประมาณหมื่นรูป ทว่าราชอาณาจักรมีประมาณแสนรูป

ค. การสร้างพระไตรปิฎก มีถึง ๕ ฉบับ คือ ฉบับรดน้ำเอก ฉบับรดน้ำโท ฉบับชูปย่อ และ ฉบับอักษรรามัญ สร้างด้วยฝีมือปราณีต ตรวจสอบอักขระพยัญชนะอย่างถี่ถ้วน พระองค์เห็นว่า พระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีและเป็นอักษรขอม จึงมีพระราชประสงค์จะให้แปลเป็นภาษาไทย จึงโปรดให้วางฎีกาพระสงฆ์ ที่จะถวายเทศน์เราจึงได้คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็น อักษรไทยกันมาก

(๔) สมัยรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) พระราชกรณียกิจของพระองค์ในด้านศาสนา สรุปได้ดังนี้

ก. การก่อสร้างและบูรณะวัด พระอารามหลวงที่ทรงสร้างใหม่ในกรุงมี ๕ พระอาราม คือ วัดบรมนิวาส ทรงสร้างเมื่อยังผนวชอยู่ วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐ์มหาสีมาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม ทรงบูรณะวัดอีก ๒ วัด คือ วัดสระเกศ กับวัดอรุณราชวราราม และบูรณะเจดีย์หลายองค์ เช่น พระสมุทรเจดีย์ พระพุทธบาท และพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น

ข. กำหนดประเพณีมาฆบูชา ทรงพิจารณาว่าวันมาฆบูชา เป็นวันสำคัญวันหนึ่งทางพระพุทธศาสนา จึงสมควรจะให้มีการประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลขึ้น เช่นเดียวกับที่ รัชกาลที่ ๒ โปรดให้จัดพิธีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ เป็นครั้งแรก และโปรดให้ทางราชการถือเป็นกำหนดตลอดมา ต่อมาวัดอื่นๆ ทว่าราชอาณาจักรได้จัดขึ้นเช่นกัน จึงได้ปฏิบัติสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

**ค. สร้างซ่อมพระไตรปิฎก** พระองค์โปรดให้ตรวจสอบจำนวนพระไตรปิฎกในหอพระมนเทียรธรรม ปรากฏว่าคัมภีร์หายไปจากบัญชีหลายเล่ม จึงโปรดให้สร้างฉบับที่ขาดหายไปจนครบ และโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับใหม่อีกฉบับหนึ่ง มีชื่อว่า ฉบับล่องชาด

**ง. บำรุงพระพุทธศาสนานิกายมหายาน** เนื่องจากมีพวกณฺวณที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหลายครั้ง เช่น ่องเชียงซุน เข้ามาในสมัยกรุงธนบุรี ่องเชียงสือ เข้ามาในรัชกาลที่ ๑ กลุ่มชาวณฺวณเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น แต่ละครั้งได้มีพระณฺวณเข้ามาด้วย สมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงผนวชอยู่ ได้เคยเสด็จไปมาหาสู่กับพระณฺวณบ่อย ๆ จนทรงคุ้นเคย เมื่อพระองค์ได้เสวยราชสมบัติ จึงได้โปรดให้นิมนต์พระณฺวณมาทำพิธีก่ตั้งเป็นครั้งแรก และเมื่อณฺวณที่มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม ได้สร้างวัดขึ้น ได้พระราชทานนามว่า “วัดสมณานัมบริหาร คือ วัดณฺวณสะพานขาว นิกายนี้จึงเจริญสืบต่อมา

#### ๔) สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางรัชกาลที่ ๕ – รัชกาลที่ ๘

**สมัยรัชกาลที่ ๕**เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา พระองค์ได้เสด็จออกผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๖ โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรั้งชิสุริยพันธ์ เป็นพระราชอุปัชฌายะ พระองค์มีพระราชกรณียกิจ ด้านศาสนา คือ

**(๑) การสร้างและบูรณะวัด** พระองค์ทรงโปรดให้สร้างวัดราชบพิธ เป็นวัดประจำรัชกาล และวัดเทพศิรินทราวาส และวัดเบญจมบพิตร ส่วนหัวเมืองไว้ เช่นที่ เกาะสีชัง มีวัดอัมพวันคณินมิตร และวัดจุฬาทิศราชมรรคา และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่บางปะอิน และได้ทรงบูรณะพระอารามต่าง ๆ ทั้งในกรุงและนอกกรุงอีกมากมายรวมทั้งองค์พระปฐมเจดีย์ด้วย

**(๒) ให้วัดเป็นโรงเรียน** เนื่องจากในสมัยนั้นโรงเรียนยังไม่แพร่หลายและมีพ่อแม่ได้นำลูกไปฝากวัดเพื่อให้เล่าเรียนจึงโปรดแต่งตั้งพระราชาคณะ พระครูฐานานุกรม เปரியญ อันตบ ให้เป็นครูวันละ ๕ รูป เป็นอย่างน้อย ทั้งพระอารามหลวงและอารามราษฎร์ ถ้าไม่มีพระสงฆ์ จะใช้คฤหัสถ์เป็นครูได้ จะพระราชทานเงินเดือนให้ เนื่องจากพระองค์เห็นความสำคัญในการเรียน จะเป็นคุณประโยชน์ที่จะเรียนพระไตรปิฎกต่อไป เพื่อเป็นการเกื้อกูลพระศาสนา ถ้าเป็นคฤหัสถ์จะได้เป็นกำลังแก่ทางราชการ

**(๓) มหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย** พระองค์ทรงมุ่งหวังที่จะขยายการศึกษาของชาติให้กว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเก่า

**๔) สมัยรัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลที่ ๘**พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ใช้พุทธศักราช (พ.ศ.) แทนรัตนโกสินทรศก (ร.ศ.) ตั้งแต่ วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๖ ดังนั้นวันที่ ๑ เมษายน จึงเป็นวันขึ้นปีใหม่ ในครั้งนั้น ได้มีเพลงมีเนื้อร้องว่า "วันที่หนึ่ง เมษายน ตั้งต้นปีใหม่..." สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงริเริ่มการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นอีกหลักสูตรหนึ่ง

เพิ่มเติมจากการสอนบาลีสนามหลวง เรียกว่า นักธรรม โดยมีการสอบครั้งแรก เมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๕๔ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้จัดระเบียบสมณศักดิ์ใหม่ โดยแยกสมณศักดิ์ออกเป็น ฝ่ายฐานันดร และฝ่ายตำแหน่ง ฝ่ายฐานันดรคือยศจัดเป็น ๒๑ ชั้น ตั้งแต่สมเด็จพระมหาสมณ ไปจนถึงพระพิธีธรรม ดังนี้สมเด็จพระมหาสมณ สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะชั้นหิรัญบัฏ พระราชาคณะชั้นธรรม พระราชาคณะชั้นเทพ พระราชาชั้นราช พระราชาคณะชั้นสามัญ พระครูสังฆปาโมกข์หัวเมืองนิตยภัต ๑๒ บาท และพระบาเรียน ๙ ประโยค พระครูนิตยภัต ๘ บาท และพระบาเรียน ๘ ประโยค พระครูนิตยภัต ๖ บาท และพระบาเรียน ๗ ประโยค พระครูเจ้าคณะรองหัวเมือง พระครูเจ้าคณะแขวงมีราชทินนาม พระครูปลัดและพระบาเรียน ๖ ประโยค พระครูวินัยธร พระครูวินัยธรรมและพระบาเรียน ๕ ประโยค พระครูคู่สวด และพระบาเรียน ๔ ประโยค พระปลัดของพระราชาคณะสามัญและพระบาเรียน ๓ ประโยค พระครูรองคู่สวด พระครูสงฆ์และพระผู้อุปการะโรงเรียนหนังสือไทย พระครูเจ้าคณะแขวงไม่มีราชทินนาม พระครูสมุห์พระครูใบฎีกา พระสมุห์และพระใบฎีกา พระฐานานุกรมเจ้าอธิการและพระอุปัชฌาย์ พระอธิการ พระพิธีธรรม ฝ่ายตำแหน่ง จัดเป็น ๑๑ ลำดับ คือ สกลสังฆปริณายก มหาสังฆปริณายกหรือเจ้าคณะใหญ่สังฆนายก หรือเจ้าคณะรอง เจ้าคณะมณฑลและคณาจารย์เอก รองเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวงในกรุงเทพฯ ปลัดและคณาจารย์โท รองเจ้าคณะเมือง เจ้าคณะหมวดในกรุงเทพฯ และคณาจารย์ตรีรองเจ้าคณะแขวง เจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่ รองเจ้าอาวาสและอาจารย์ของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐจบละ ๔๕ เล่ม พระราชทานไปยังต่างประเทศด้วย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ มีสาระที่สำคัญคือ จัดการปกครองสงฆ์ให้อนุโลมตามระบอบการปกครองบ้านเมืองเท่าที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัยสรุปแล้วคณะสงฆ์ไทย เป็นลัทธิหินยานแบบเถรวาท ยึดถือ พระธรรมวินัย อันเป็นพุทธบัญญัติ มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เป็นราชธานี จนถึงปัจจุบัน

**รัชกาลที่ ๙** พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นครองราชย์ในระยະที่ประชาธิปไตยกำลังก้าวหน้า พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ๒๔๘๔ ซึ่งเป็น พ.ร.บ. ประชาธิปไตย พังจะใช้มาได้ ๔ - ๕ ปี การคณะสงฆ์ดูเหมือนเป็นเอกภาพพอสมควร แม้จะมีคลื่นใต้น้ำอยู่บ้างในบางแง่แต่ก็เกิดจากผู้มักใหญ่หรือยึดมั่นในทิวของคณะเท่านั้น**เสด็จออกผนวช**รัชกาลที่ ๙ ได้เสด็จออกผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ประทับ ณ วัดบวรนิเวศเป็นเวลา ๑๕ วัน นับเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๔ ที่เสด็จออกผนวชขณะที่ครองราชย์สมบัติอยู่ พระองค์ได้โปรดให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเข้าเฝ้าเมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๙ และทรงแจ้งพระราชประสงค์ให้ทราบซึ่งนายกรัฐมนตรีได้แสดงความโสมนัสเป็นที่ยิ่งต่อพระราชประสงค์นี้คณะรัฐมนตรีจึงมีมติแต่งตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งมีพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยภาภฤติยากรประธานองคมนตรีเป็นประธาน เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชประเพณีวันที่ ๑๘

ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ พระองค์ได้มีกระแสพระราชดำรัสแก่ประชาชน มีความตอนหนึ่งว่า...อันพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของเรา ตามความอบรมที่ได้รับมาก็ดี ตามศรัทธาส่วนตัวของข้าพเจ้าก็ดี นับเป็นศาสนาหนึ่งที่มีคำสั่งสอนที่ชอบด้วย เหตุผล ข้าพเจ้าเคยคิดอยู่ว่า ถ้าโอกาสอำนวยก็น่าจะได้อุปสมบทในพระศาสนาตามประเพณีสักเวลาหนึ่งซึ่งจักเป็นทางสนองพระเดชพระคุณราชบุพการิตามคตินิยมอีกโสดหนึ่งด้วยวันที่ ๒๓ ตุลาคม เวลา ๑๔.๐๐ จึงเสด็จไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระสังฆราชวชิรญาณวงศ์ เป็นพระราชอุปัชฌายะ สมเด็จพระวันรัต (ปลด) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นพระอนุสาสนาจารย์ และพระศาสนโสภณ (จวน) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เสร็จพระราชพิธีเมื่อ เวลา ๑๗.๔๕ น. ทรงได้รับพระฉายานามว่า “ภูมิพล” และได้ทรงลาผนวชเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๙ เวลา ๑๐.๑๕ รวมเป็นเวลาได้ ๑๕ วัน

## ๒.๑.๒ บทบาทพระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย

ประชาชนในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทยถือพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาประจำชาติ และอยู่เคียงคู่กับชาติไทยมาโดยตลอด ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญต่อประชาชนในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย พอสรุปได้ดังนี้<sup>๒</sup>

๑) พระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนไทย เพราะคนไทยนำหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และลักษณะนิสัยของคนไทยมีจิตใจที่ดีงามใน ทุกๆ ด้าน มีความเป็นมิตรกับทุกคน เป็นต้น

๒) พระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองประเทศ กษัตริย์ทุกพระองค์ของไทยได้นำเอาหลักธรรมพระพุทธศาสนาไปใช้ในการปกครองประเทศ เช่น ทศพิธราชธรรม ตลอดจนมา หรือใช้หลัก “ธรรมาธิปไตย” และหลักอปาริหานิยธรรม เป็นหลักในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น

๓) พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ เนื่องจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้เกิดความรักความสามัคคีกัน มีความเมตตากรุณาต่อกัน เป็นต้น จึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชนชาวไทยให้มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน

๔) พระพุทธศาสนาเป็นที่มาของวัฒนธรรมไทย ด้วยวิถีชีวิตของคนไทยผูกพันกับพระพุทธศาสนา จึงเป็นกรอบในการปฏิบัติตนตามหลักพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เช่น การบวช การแต่งงาน การทำบุญเนื่องในพิธีการต่างๆ การปฏิบัติตนตามประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมไทยจนถึงปัจจุบัน

๕) พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันหลักของสังคมไทย พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สังคมไทยส่วนใหญ่นับถือ และสืบทอดกันมาเป็นช้านาน ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญของ

<sup>๒</sup>พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๙-๑๐.

วิถีชีวิตของคนไทย พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญในด้านต่างๆ ทั้งด้านการศึกษา ด้านสังคม และด้านศิลปกรรม

๖) พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา ซึมแทรกผสมผสานอยู่ในแนวความคิด จิตใจและกิจกรรมแทบทุกก้าวของชีวิตโดยตลอดเวลายาวนาน โดยยังคงเนื้อหาสาระเดิมที่บริสุทธิ์ไว้ได้ก็มี ถูกดัดแปลงเสริมแต่งตลอดจนปนเปื้อนกับความเชื่อและข้อปฏิบัติสายอื่นหรือผันแปรในด้านเหตุอื่นๆ จนผิดเพี้ยนไปจากเดิมก็มาก

๗) พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของชาติ การที่พระพุทธศาสนาอยู่กับคนไทยมาช้านาน จึงก่อให้เกิดการซึมซาบเอาหลักปฏิบัติของพระพุทธศาสนาให้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ก่อให้เกิดความเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่ไม่เหมือนกับชาติอื่นๆ ที่เป็นเอกลักษณ์เด่นได้แก่ รักความเป็นอิสระและความมีน้ำใจไมตรี

๘) พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นมรดกของชาติ หลักฐานทางคัมภีร์และศาสนวัตถุ ซึ่งนักประวัติศาสตร์โบราณคดีเชื่อว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแพร่ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อน พ.ศ. ๕๐๐ แต่ศรัทธาความเชื่อของปวงชนก็เป็นไปตามยุคสมัย พระพุทธศาสนาจึงรุ่งเรืองและเสื่อมลงตามกาลสมัยด้วย จนกระทั่งพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้สถาปนากรุงสุโขทัยและรับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ครั้นราว พ.ศ. ๑๘๓๖ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้อาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชไปกรุงสุโขทัยและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาจนมั่นคงยืนนานมาในปัจจุบันนี้

๙) พระพุทธศาสนาในฐานะที่ช่วยสร้างสรรค์อารยธรรม ชนชาติหนึ่ง ๆ นอกจากมีหน้าที่ต้องพัฒนาประเทศชาติของตนเองแล้ว ก็พึงมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และส่งเสริมอารยธรรมโลกด้วย ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่เก่าแก่มาชนชาติหนึ่ง มีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าอย่างสูงมาตลอดเวลายาวนาน จึงได้มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วย แม้ว่าจะอยู่ในขอบเขตที่ไม่กว้างนัก ส่วนร่วมที่ว่านี้ก็คือ ศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจนมีแบบแผนเป็นของตนเอง อย่างที่เรียกว่ามีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยเด่นชัด ศิลปวัฒนธรรมไทยเหล่านี้มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

๑๐) พระพุทธศาสนาในฐานะที่ช่วยสร้างความสงบสุขให้แก่โลก พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานอารยธรรมที่สำคัญของโลกดังได้กล่าวมาแล้ว พระพุทธศาสนายังช่วยสร้างความสงบสุขให้แก่ชาวโลกได้ หากศึกษาในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนามีทั้งการสร้างสรรค อารยธรรมและสันติภาพแก่มวลมนุษย์ นั่นคือ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดียหรือชมพูทวีป พระพุทธศาสนาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย กล่าวคือสังคมอินเดียเคยนับถือพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ผู้สร้างผู้บันดาลทุกสิ่ง มีการบูชายัญเทพเจ้า แล้วก็มีกำหนดมนุษย์เป็นวรรณะต่าง ๆ โดยชาติกำเนิด เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร แล้วก็ถือว่าพราหมณ์เป็นผู้ที่ติดต่อสื่อสารกับเทพเจ้ากับพระพรหม เป็นผู้รู้ความต้องการของพระองค์ เป็นผู้รับเอาคำสอนมารักษา มีการผูกขาดการศึกษาให้อยู่ในวรรณะสูง คนวรรณะต่ำเรียนไม่ได้ เป็นต้น เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน

เรื่องเหล่านี้้อย่างมากมาย เช่น เรื่อง วรรณะ ๔ พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ แต่ให้ถือหลักว่า “คนมิใช่ ประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะชาติกำเนิด แต่จะประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะการกระทำ” แล้วก็มิให้มัว หวังผลจากการอ้อนวอนบุญช้อยัญ สอนให้เปลี่ยนการบุญช้อยัญหรือเลิกการบุญช้อยัญ ให้หันมาหวังผลจาก การกระทำ นี่คือการ “ประกาศอิสรภาพของมนุษย์”

### ๒.๑.๓ พุทธศาสนากับวัฒนธรรมของประชาชนในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย

ประชาชนในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาและนับถือมานาน นับเป็นพันปี คนไทยสมัยโบราณหันหน้าเข้าวัดใกล้ชิดสนิทกับวัดมาก และวัดก็ทำหน้าที่ที่สำคัญเพื่อ ชาวบ้านไม่น้อย เช่น

๑) เป็นสถานศึกษา ชาวบ้านส่งลูกหลานอยู่วัดเพื่อรับใช้พระและรับการอบรมศีลธรรม เล่าเรียนวิชาการต่างๆ จากพระ

๒) เป็นสถานสงเคราะห์ บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยอยู่ในวัด อาศัยเล่าเรียนและ ดำรงชีพ แม่ผู้ใหญ่ที่ยาก จนก็อาศัยวัดดำรงชีพ

๓) เป็นสถานพยาบาล รักษาผู้เจ็บป่วยตามความรู้ความสามารถในสมัยนั้น

๔) เป็นที่พักคนเดินทาง

๕) เป็นสโมสร ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ หาความรู้

๖) เป็นสถานบันเทิง ที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ

๗) เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท (ชาวบ้านไปหาความยุติธรรมที่วัด)

๘) เป็นที่ปรึกษาการครองตน การครองชีพ แก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่างๆ

๙) เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม ที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติ

๑๐) เป็นคลังพัสดุ เก็บของใช้ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือเอาไปใช้เมื่อ ตนมีงาน

๑๑) เป็นศูนย์กลางการปกครองท้องถิ่น ที่กำนันผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมลูกบ้านชี้แจงข้อ ราชการต่างๆ

๑๒) เป็นที่บำเพ็ญกุศลกิจ หรือประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เพราะคนไทยใกล้ชิดวัด มีชีวิต แนบแน่นกับพระพุทธศาสนาмаกเช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยมากมาย เช่น

(๑) อิทธิพลต่อลักษณะนิสัยจิตใจ คนไทยมีนิสัยเยือกเย็น โอบอ้อมอารี เมตตากรุณา เคารพ อ่อนน้อม ถ่อมตน กตัญญูกตเวที ขยัน อดทน สุภาพ และไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น เพราะหลักธรรมทาง พุทธศาสนา

(๒) อิทธิพลต่อศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของไทย เจริญก้าวหน้า เพราะพระพุทธศาสนา เช่น ภาพเขียนฝาผนังโบสถ์ แบบก่อสร้างโบสถ์วิหาร การหล่อ

พระพุทธรูป เจดีย์ รูปทรงต่างๆ ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของไทยวิจิตรงดงาม เพราะพระพุทธศาสนาเป็นแรงบันดาลใจ

(๓) อิทธิพลต่อภาษา คนไทยรับพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายานจากอินเดีย เราจึงรับเอาภาษาบาลีหรือมคธและภาษาสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทยมากมาย เช่น บุปผา - บุชบา, ปัญญา - ปรัชญา, บุญ - บุญย์, กิตติ - เกียรติ, วิเชียร - เพชร, วิชา - วิทยา, รุกขชาติ - พฤษชาติ, มนุษย์ - บุคคล มณฑป บันฑิต รถยนต์ สุข ผาสุก เกษตร ศาสตร์ ธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ เป็นต้น

(๔) อิทธิพลต่อวรรณกรรม วรรณกรรมต่าง ๆ ของไทยที่สำคัญและดีเด่นเข้าขั้นวรรณคดีส่วนมากมาจากเรื่องทางพระพุทธศาสนา เช่น ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง สมุทโฆษคำฉันท์ ปุณโณวาท คำฉันท์ พระมัลลย์คำหลวง ปฐมสมโพธิกถา สามัคคีเภทคำฉันท์ และกาพย์เห่เรือ พระกฐินหลวง เป็นต้น แม้เรื่องของไทยแท้ ๆ เช่น ลิลิตพระลอ ก็ยังมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ เช่น สิ่งใดในโลกล้วน อนิจจัง คงแต่บาปบุญยัง เทียงแท้ คือเงาติดตัวตรึง ตรึงแน่น อยู่มาตามแต่บุญบาปแล้ว ก่อเกื้อรักษา ฯลฯ

(๕) อิทธิพลต่อจารีตประเพณี ประเพณีที่สำคัญ ๆ ของไทย ส่วนมาสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา เช่น มาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา เข้าพรรษา แห่เทียนพรรษา ตักบาตรเทโว ทำขวัญนาคนาค ลอยกระทง และพิธีแห่ต่างๆ ของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

(๖) อิทธิพลต่อขนบธรรมเนียม ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของไทยสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา ได้อาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวปฏิบัติ เช่น การต้อนรับแขก การเข้าพบผู้ควรเคารพ การให้เกียรติแก่ผู้อื่น มารยาทสุภาพ อ่อนโยน ไม่ลู่อ่านาจฝ่ายต่ำ เช่น โลก โกรธ หลง

(๗) อิทธิพลต่อการศึกษเล่าเรียน สมัยโบราณวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา พระเป็นครูสอนศีลธรรมและอบรมจรรยา มารยาทแล้วยังสอนวิชาการต่างๆ เช่น คณิตศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ แม้กระทั่งวิชากระบี่กระบอง ฟันดาบ มวย พระก็เป็นครูสอน ปัจจุบันวัดยังเป็นสถานศึกษาและอบรมจิตใจ

๘. อิทธิพลต่อดุริยางคศิลป์ ในพิธีทางพระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญเลี้ยงพระในโอกาสต่างๆ บวชนาค เทศน์ ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า มักจะมีการบรรเลงเพลงเสมอ เช่น เพลงสาธุการ เพลงเห่เรือพระกฐิน เพลงพญาโศก เป็นต้น

สรุปได้ว่า นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อประเทศไทยมาโดยตลอด โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ หลักจากที่ไทยได้เป็นเอกราช ประเทศเริ่มนับถือพระพุทธศาสนาเป็นลำดับมา ในเขตพื้นที่พืพาทชายแดนไทย ก็มีการนับถือพระพุทธศาสนา เพราะได้รับอิทธิพลมาจากชาติตะวันออก คือ อินเดีย เพราะจากระยะเวลา การเป็นอยู่ วิถีชีวิต การปกครองสมัยก่อนทำให้มี

อิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ซึ่งหากผู้นำนับถืออย่างใดอย่างหนึ่งผู้ตามก็จะดำเนินตามไปด้วยเช่นกัน ซึ่งถือว่าบทบาทพระพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับผู้ปกครองประเทศแต่ละช่วงด้วย

## ๒.๒ พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนกัมพูชา

พระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชานับแต่การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาศึกษาไว้ดังนี้

### ๒.๒.๑ พระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้นในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนกัมพูชา

กัมพูชานับได้ว่าเป็นประเทศหนึ่งในภาคภูมิเอเชียอาคเนย์ที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานดังที่นักโบราณคดีได้ค้นพบเศษเครื่องมือใช้สอย และโครงกระดูกของคนโบราณในสถานที่ต่าง ๆ เช่นสมโรง แชน จังหวัดกา ปงชนัง เพรกะโลง อำเภอมะมัต จังหวัดกา ปงจาม และถ้ำ สะเพียน จังหวัดบัตดา บอง(พระตะบอง)ซึ่งสามารถยืนยันว่ามีอายุนับพันๆปี ก่อนคริสต์ศักราช หากพิจารณาในเชิงวัฒนธรรม วิถีชีวิตและความเชื่อแล้ว จะพบว่าชาวกัมพูชาคงจะไม่แตกต่างจากวัฒนธรรมของประเทศทั่วโลกในช่วงก่อนคริสต์ศักราชกล่าวคือเป็นชาติพันธุ์หนึ่งที่อาศัยอยู่เป็นกลุ่มๆมีหัวหน้าเป็นผู้ปกครองระบบเศรษฐกิจจะประกอบด้วยการล่าสัตว์ การเก็บผักและผลไม้ หรือการทำ ไร่ทำ นาเป็นอาชีพหลักในการดำรงชีวิต นอกเหนือจากนี้ ยังมีความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณ อย่างไรก็ตาม นับแต่ได้รับวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียที่สำคัญคือศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ก็ดี พระพุทธศาสนาก็ดี วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนได้เปลี่ยนไปตามความเชื่อและวัฒนธรรมนั้น ๆ เดวิด แชนด์เลอร์ได้พยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับการยอมรับวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียของกัมพูชาโดยคำนึงถึงเกณฑ์ที่นักมานุษยวิทยาเรียกว่า “วัฒนธรรมหลวง” และ “วัฒนธรรมชาวบ้าน” วัฒนธรรมหลวงเกี่ยวข้องกับอินเดียภาษาสันสกฤต ราชสำนัก และศาสนาฮินดู ส่วนวัฒนธรรมชาวบ้านจะเกี่ยวข้องกับ ภาษาเขมร หมู่บ้านและศาสนาพื้นเมือง ส่วนวัฒนธรรมที่ได้รับจากพระพุทธศาสนานับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมชั้นสูง ยังมีบทบาทสำคัญในหมู่บ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การบูชาบรรพบุรุษ หรือนิทานพื้นบ้าน ก็ยังมีความสำคัญในราชสำนัก อีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญและแทรกซึมอยู่ทั่วไปในชีวิตหมู่บ้านนั้นคือตำนานพระพุทธศาสนาหรือนิทานชาดก<sup>๓</sup>

สำหรับประเทศกัมพูชา นับแต่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามา หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็ได้แทรกซึมเข้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ผู้คนในสังคมรู้จักการช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน ซึ่งวิถีชีวิตดังกล่าวได้สืบทอดเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

<sup>๓</sup>เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, แปลโดยพรธงาม เจริญธรรมสาร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘.

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศกัมพูชาแล้ว จะพบว่ากัมพูชานับได้ว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มประเทศในสุวรรณภูมิ(เอเชียอาคเนย์) ที่ได้รับพระพุทธศาสนาภายหลังทาสักคายนาครั้งที่ ๓ (ตติยสักคายนา) เมื่อปี พุทธศักราช ๒๓๔ โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นพระประธาน ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งมครรัฐ ภายหลังการสักคายนาครั้งนั้น พระเถระซึ่งเป็นพระประธานก็ได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศต่างๆ ที่สำคัญคือพระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้นำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศสุวรรณภูมิ ดังในคัมภีร์ปฐมสมันปาสาทิกาที่ว่า

“ทำตติยสักคายนาเสร็จแล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระดำริว่าพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่โดยชอบในปัจฉิมประเทศทั้งหลาย เสร็จแล้วพระมหาเถระได้ส่งภิกษุทั้งหลายเป็นสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็น ๙ สาย ซึ่งสายของพระโสณเถระ และพระอุตตรเถระไปสู่สุวรรณภูมิ”

ทั้งนี้คำ ว่า “สุวรรณภูมิ” ยังถือว่าเป็นประเด็นซึ่งเป็นปัญหามาจนถึงบัดนี้ทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี กล่าวคือประเทศทั้งหลายที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ประเทศไทย ลาว กัมพูชา พม่า และมาเลเซียต่างก็พยายามกล่าวอ้างว่าขอบเขตดินแดนสุวรรณภูมิอยู่ในประเทศของตน ในกรณีของประเทศไทยนักวิชาการก็อ้างว่าอยู่ที่จังหวัดนครปฐมโดยมีพระปฐมเจดีย์เป็นเครื่องยืนยันและเป็นศูนย์กลางที่พระมหาเถระทั้งสองเผยแผ่ศาสนาเข้ามา<sup>๔</sup> ขณะที่

สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว ก็อ้างว่านับแต่ทาสักคายนาแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตเข้ามาประเทศของตน ส่วนประเทศพม่าดูเหมือนว่ามีหลักฐานทั้งที่เป็นทั้งเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีมากมายเป็นเครื่องยืนยัน ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาของพรหมชาลสูตร ที่ระบุว่าพระมหาเถระทั้งสองเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาที่ทาตุน (Thaton) ซึ่งเป็นเมืองเก่าแก่ของพม่า

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประวัติพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ “ศาสนาวังสะ - Sāsanavamsa” ที่รวบรวมภายหลังสักคายนาครั้งที่ ๗ โดยเนื้อหาหลักๆ มีอยู่ว่าขณะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นั้นพ่อค้าสองพี่น้องซึ่งเป็นชาวพม่าชื่อพลิกะ (Bhallika) ตาปุสสะ (Tapussa) ได้ฟังพระธรรมจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าที่อุรุเวละ (Uruvela) จนมีความศรัทธาเลื่อมใสและขอถือพระพุทธ พระธรรมเป็นสรณะ

---

<sup>๔</sup>Phra Brahmaguna Bhorm (P.A. Payutto), *Thai Buddhist in the Buddhist World*, (Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press, ๒๐๐๕), p. ๒๕-๒๖., Charuwan Phongtian, *Buddhist Arts of Thailand, Thesis of M.A. Magadha University*, (India : Bodha-Gaya, ๑๙๙๙-๑๙๙๑), p. ๑๕, *Thai - Cambodia culture relationship through Arts*, Dissertation of Ph.D. of Magadha University, (India : Bodha-Gaya, ๒๐๐๐), p.๖

พร้อมทั้งขอสิ่งทีละสักจากพระพุทธเจ้า ๆ ทรงมอบพระเกศา (ผม) ๗ เส้น ภายหลังกลับจากการค้า ทั้งสองพี่น้องได้สร้างพระสถูปเจดีย์ชื่อชเวดากอง(Shwedagon) บรรจุพระเกศาเพื่อเป็นที่สักการบูชา<sup>๕</sup> นอกจากนี้ ยังค้นพบชิ้นส่วนของพุทธปฏิมาอีกจำนวนมากที่ยืนยันว่ามีอายุก่อนคริสต์ศักราช<sup>๖</sup> ส่วนประเทศมาเลเซียก็มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน คือ พระพุทธศาสนาที่เข้ามาประเทศนี้ เนื่องจากพ่อค้าอินเดียและศาสนทูตได้ขึ้นเรือผ่านมายังประเทศนี้ ซึ่งศาสนทูตนั้นหมายถึงพระมหาเถรทั้งสองนี้เอง<sup>๗</sup> อนึ่ง พระปาง ขัตติยอังกาสี (P. Bapat) ระบุว่าสุวรรณภูมิเป็นแผ่นดินทองอยู่ระหว่างแหลมมลายูและเกาะสุมาตราของมาเลเซีย

สำหรับประเทศกัมพูชา จากพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาระบุว่าพระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนกัมพูชาตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงยังมีพระชนมายุอยู่ กล่าวคือเมื่อพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุ ๘๐ พระพรรษา ก่อนที่จะปรินิพพาน พระองค์กับพระอานนท์เสด็จผ่านประเทศกัมพูชาซึ่งในตอนนั้นประเทศนี้ยังเป็นชื่อ ,เกาะโคกทะเลโลก' หรือ ,โคกหมัน' และในมุมมองของนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีกัมพูชาแล้ว ประเทศทั้งหลายที่ได้กล่าวมาข้างต้น ในอดีตเคยเป็นดินแดนที่อยู่ใต้การปกครองของกัมพูชา มีประชาชนพูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรและละว้า (Mon-Khmer and Lawa) ซึ่งในปัจจุบันนี้เรียกกันว่าสุวรรณภูมิ<sup>๘</sup>

ถ้าหากสำรวจผลงานของนักวิชาการสา คัญ ๆ ด้านพระพุทธศาสนาที่พยายามศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น T.W.Rhys Davids ในพุทธศาสนิกชนใน

<sup>๕</sup>Khamsao Cuvilize, *A Study of the Present Laotian Buddhist Sangha's Status and Roles in Educational Administration, Thesis of M.A. of Buddhist Studies*, (Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalay, ๒๐๐๗), p. ๑๓.

<sup>๖</sup>Roger Bischoff, *Buddhism in Myanmar: A Short Story*, (Kandy, Sri Lanka: Buddhist Publication Society, ๑๙๙๕), p. ๑๖ - ๑๙, ๒๖ - ๒๗, ๒๘, ๓๒. Available at <[http://www.buddhanet.net/pdf\\_file/budmyanmar.pdf](http://www.buddhanet.net/pdf_file/budmyanmar.pdf)> (๑๓ June ๒๐๑๐)

<sup>๗</sup>Buddhismin Malaysia, Available at <[http://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism\\_in\\_Malaysia](http://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_in_Malaysia)> (๑๓ June ๒๐๑๐)

<sup>๘</sup>นักองค์ นพรัตน์, *ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา*, แปลโดยทองดี ธนรัชต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เจนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๕ - ๗.

ประเทศอินเดีย (Buddhist India) Louis Finot ในพระพุทธรศาสนาในมุมมองด้านต้นกำเนิด และปฏิรูป (Le Buddhism: Son Origine, Son Evolution) Ven.S. Dhammika ในพระราชประกาศของพระเจ้าอโศกมหาราช (The Edicts of King Asoka) พระเจ้าอโศกมหาราชและพระพุทธรศาสนาในกรณีศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ และวรรณคดีศึกษา (King Asoka and Buddhism: History and Literary Studies) โดยมี Auradha Seneviratna เป็นบรรณาธิการ จะพบว่านักวิชาการเหล่านี้ไม่พบคำว่าสุวรรณภูมิในหลักศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกเพียงแต่กล่าวว่าในรัชสมัยของพระองค์ ทรงส่งศาสนทูตไปเผยแผ่ทั่วทุกมุมของโลก<sup>๙</sup> แต่ในพงศาวดารของศรีลังการะบุว่าพระโมคคัลลีสบุตรตีสสเถระได้ส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระมายังสุวรรณภูมิจริง<sup>๑๐</sup> แต่น่าเสียดาย พระราชพงศาวดารนี้ไม่ได้ระบุว่าสุวรรณภูมิอยู่ ณ แห่งที่ใดของชมพูทวีป

ประเด็นเรื่องที่ตั้งของสุวรรณภูมียังคงไม่มีข้อยุติ พระปางขัดซึ่งเป็นนักวิชาการด้านภาษาสันสกฤตและยังเป็นนักโบราณคดีของชาวกัมพูชาได้พยายามศึกษาทั้งทางเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี หายที่สุดหยิบเอาผลงานของนักโบราณคดี เช่น Ge.Ferrand, J.G.Coedès, P. Dupont ซึ่งทั้งสามท่านนี้พยายามศึกษาเพื่อยุติความขัดแย้งของนักวิชาการที่ได้กล่าวข้างต้น นักวิชาการทั้งสามท่านนี้ได้จำกัดขอบเขตดินแดนสุวรรณภูมิว่าอยู่ในภูมิภาคของเอเชียอาคเนย์ ซึ่งหมายถึงประเทศทั้งหลายได้แก่ ประเทศไทย ลาว พม่า กัมพูชา มาเลเซีย และอินโดนีเซียนี้เอง

นอกจากพระมหาเถรทั้งสองได้นำเอาพระพุทธรศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ (กัมพูชา) เมื่อพระพุทธรศตวรรษที่ ๓ แล้ว ยังมีพวกพ่อค้าเรือทะเลชาวอินเดีย และพ่อค้าเกวียนได้นิมนต์พระสงฆ์และพระพุทธรูปที่ปึงกรเพื่อทำศาสนกิจ หรือเป็นที่พึ่งหรืออาจจะเป็นการเชื่อได้ว่าตัวแทนของศาสนานี้เป็นเครื่องป้องกันศัตรู จึงนำมารวมเดินทางเข้าสู่ดินแดนแห่งนี้ด้วย และพระพุทธรศาสนาที่นำมาเป็นนิยายเกรวาท

---

<sup>๙</sup>See at T.W.Rhys Davids, *Buddhist India*, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi, Ven.S. Dhammika *The Edicts of King Asoka* (Kandy, Sri Lanka: Buddhist Publication Society), ๑๙๙๔), *King Asoka and Buddhism : History and Literary Studies*, Ed.Auradha Seneviratna, (Kandy, Sri Lanka : Buddhist Publication Society), ๑๙๙๔.

<sup>๑๐</sup>Wilhelm Geiger, *The Mahāvamsa or The Great of Chronicle of Ceylon*, (London: Oxford Press, ๑๙๑๒), p.๙๒. Available at <<http://www.archive.org/details/mahavamsagreatch00geigrich>> (๑๓ June ๒๐๑๐)

นับแต่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศกัมพูชา ได้นำเอาทั้งวัฒนธรรม และหลักธรรมคำสอนซึ่งทำให้ชาวกัมพูชาได้ยอมรับนับถือมาอย่างดี กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวิถีชีวิตของชาวกัมพูชา จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองจนถึงต้นคริสต์ศักราช

### ๒.๒.๒ พระพุทธศาสนายุคพูนัน และเจนละ (ค.ศ. ๖๘ - ๘๐๒)

นับแต่ประเทศกัมพูชาได้ยอมรับพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ทำให้ศาสนานี้ได้เผยแผ่ไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ที่สำคัญคือช่วงต้นคริสต์ศักราช (หมายถึงยุคพูนันและยุคเจนละ) โดยมีทั้งศิลาจารึกที่เป็นภาษาสันสกฤต และหนังสือจดหมายเหตุของจีนได้บันทึกความเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทั้งสอง บางครั้งมีพระภิกษุสงฆ์เป็นตัวเชื่อม และพระสงฆ์เหล่านั้นมีบทบาทสำคัญมากที่สุดไม่เพียงแต่เป็นราชทูตเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้เผยแผ่ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย จึงทำให้เข้าใจได้ว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญมาก จนสามารถเผยแผ่จากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่งได้

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่า หลักฐานชั้นต้นดังกล่าวได้สูญหายไปตามกาลเวลาจะยังมีเหลือบ้าง ก็แต่ศิลาจารึก ๔ แห่ง ที่ค้นพบที่โว - กาญ จังหวัดญัตรัง (เวียดนาม) ๑ แห่ง นักดาตา บอง แดก จังหวัดตาแก้ว ๑ แห่ง ปราสาทปราละแวง กูซังชิน (โคชินจีน - Cochin China) ๑ แห่งและที่แม่น้ำ บาตี จังหวัดตาแก้ว ๑ แห่ง ศิลาจารึกเหล่านี้ได้กล่าวถึงพระราชาผู้เคารพศาสนาพราหมณ์ขณะที่บางแห่งกล่าวถึงพระราชนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทั้งประชาชน และพระราชนับถือศาสนาผสมผสานปะปนกัน

นอกจากนี้ ยังได้พบจดหมายเหตุของจีนที่ได้บันทึกเรื่องราวของพระราชาในราชอาณาจักรพูนัน (นครพนม) หลายพระองค์ ที่สำคัญคือพระราชาองค์หนึ่ง ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒ พระนาม ผาน-มัน หรือผาน-เจ-มัน หรือเสรีเมยเรียะ (ศรีมาระ) ผู้เป็นกษัตริย์ที่นับถือพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงเลื่องลือ ทรงยกทัพไปตีประเทศใกล้เคียงให้ยินยอมพระองค์ทั้งหมด อีกทั้งศิลาจารึกที่เก่าแก่ที่สุดของกัมพูชาที่ค้นพบในโว-กาญ ก็ได้บันทึกพระราชโองการของพระเจ้า ผาน-เจ-มัน(ศรีมาระ) ว่าทรงเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดีย

เนื้อความในศิลาจารึกนี้ได้กล่าวไว้ว่า “พระราชวงศ์ศรีมาระ ได้ให้จารึกไว้เพื่อเป็นอนุสาวรีย์จาเพาะพระเจ้าศรีมาระว่า ราชกุลละ คือประณมวงค์เลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนา โดยทรงเห็นแจ้งซึ่งสัจธรรมที่สำคัญคือไตรลักษณ์ (การเวียนว่ายตายเกิดแห่งสัตว์โลก) ทรงประกอบด้วยพระเมตตากรุณาแห่งสรรพสัตว์ และให้บริจาศพระราชมหารัพย์ของพระองค์เพื่อเป็นทานไว้เป็นสาธารณประโยชน์ ที่สุดทรงสั่งกำชับไว้ว่าขอให้พระราชาผู้เสวยราชย์ต่อไปในอนาคต ปฏิบัติตามประกาศนี้ เพื่อเป็นประโยชน์อันใหญ่หลวงของสัตว์โลก

จากศิลาจารึกข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า พระราชาทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ไม่เพียงแต่เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์เท่านั้น ทรงยังได้ศึกษาหลักธรรมวินัยเข้าใจอย่างถ่องแท้ จนทรงบริหารประเทศตามหลักพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักทศพิธราชธรรมเพื่อ กำจัดทุกข์บำรุงสุขแก่

ประชาชนทุกหมู่เหล่า ทรงห่วงใยความเป็นอยู่ของประชาชน จึงต้องจารึกพระบรมราชโองการเพื่อให้พระราชกฤษฎีกาภายในอนาคตยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ ต่อมาเมื่อมีพระราชกฤษฎีกาหลายพระองค์ที่ยัง ให้ความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าเกาติยชัยวรมัน (ค.ศ.๔๗๘) ซึ่งแต่ก่อนทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ต่อมาได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ในราชสมัยนี้ มีพระภิกษุอินเดียรูปหนึ่งชื่อนาคเสน ผู้มากด้วยความรู้ทางพระธรรมวินัย ที่พระองค์ทรงให้ความเคารพนับถือมากที่สุดกระทั่งทรงแต่งตั้งให้เป็นศาสนทูตกระชับความสัมพันธ์ไมตรีกับราชวงศ์จิ้น คือพระเจ้าจูตี พร้อมทั้งนำเครื่องบรรณาการเป็นจำนวนมากไปถวาย พระเถระรูปนี้ได้ทูลพระเจ้ากรุงจิ้นว่า “ประเทศพุนันนับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะ แต่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมีพระภิกษุสามเณรจำนวนมาก ต่อมา ปี ค.ศ.๕๐๓ ได้ส่งราชทูตไปเมืองจิ้นอีกรอบโดยนำเอาบรรณาการเป็นจำนวนมากไปถวายเช่น พระพุทธรูปทา ด้วยหินทะเล (ปะการัง) จำนวนหนึ่ง เอียน แฮริส (Ian Harris) ได้อ้างถึงข้อความของ Che ที่บันทึกไว้ในศตวรรษ ที่ ๕ ว่า มีพระภิกษุที่มาจากประเทศอินเดีย ๒๐๐ รูป อยู่ในรัฐตวน เซียน (Tuen-siun) ซึ่งเป็นรัฐอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรพุนัน ในราชสมัยเดียวกันนี้ทรงได้ส่งพระสังฆปาละ(Sanghapala) หรือสังฆปาละแห่งพุนัน ที่จิ้นเรียกว่า เสงโปโล (ค.ศ.๔๖๐ -๕๒๔) ซึ่งเป็นพระชาวพุนัน ผู้มีความเชี่ยวชาญในพระอธิธรรม เดินทางไปยังกรุงกวางตุ้ง และได้ศึกษาเพิ่มเติมจากพระภิกษุชาวอินเดียชื่อคุณภัทร จนมีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยและภาษาต่างๆ พร้อมทั้งมีจริยวัตรอันงดงาม เป็นที่เลื่อมใสของพระเจ้าจักรพรรดิบูตี จึงทรงสร้างศาสนสถานถวาย เป็นที่พา นักถึง ๕ แห่ง และเป็นสำนักงานในการแปลคัมภีร์พระไตรปิฎก และความคัมภีร์อื่น ๆ มาเป็นภาษาจิ้น ซึ่งเป็นสำนักงานที่มีชื่อเสียงในชื่อพุนัน กวน (Bureau of Funan - Guan) ที่มีผลงานแปลมากมาย แต่ที่เป็นที่นิยมของนักวิชาการรุ่นหลังคือคัมภีร์วุฒิติมรรค ซึ่งพระอุปติสสเถระเป็นผู้เขียนก่อนคริสต์ศักราช ต่อมาเมื่อมีพระภิกษุอีกรูปหนึ่งชื่อพระมณฑาระ(Mandra) หรือ มัน-โต-โลเป็นศาสนทูตเช่นเดียวกันได้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประเทศจิ้นในปี ค.ศ.๕๐๓ และมีโอกาสแปลหนังสือบางเล่มกับพระสังฆปาละ แต่ไม่ค่อยโดดเด่นเท่าใดนัก เนื่องจากท่านมีปัญหาในการใช้ภาษาจิ้น นอกจากนี้ยังมีพระสุปทุติ (Subhuti) ซึ่งก็เป็นชาวพุนันเช่นเดียวกันได้เป็นศาสนทูต ไปเมืองจิ้น และยังมี พระปรามาทา (Paramartha) (ค.ศ.๔๙๙ - ๕๖๙) ซึ่งเป็นพระชาวอุเชนี จากภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้จาริกมาพักอยู่ในอาณาจักรพุนันมาหลายปี ก่อนจะไปประเทศจิ้น และระหว่างเดินทางไปประเทศจิ้นได้นำเอาคัมภีร์ ๒๔๐ เล่มจากพุนันไปด้วย<sup>๑๑</sup>

พระเจ้าเกาติยชัยวรมัน และ พระเจ้ารุทรวรมัน (ค.ศ. ๕๑๔) เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของยุคอาณาจักรพุนัน ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ทรงได้ประกาศเป็นอุบาสก และทรงมีพระเกศาธาตุไว้เป็นที่สักการบูชา แต่ต่อมาพระเจ้าเมืองจิ้นได้ส่งพระภิกษุชื่อเจ ยุน ปาว มาขอ

<sup>๑๑</sup>Ian Harris, *Cambodian Buddhism : History and Practice*, (Chiang Mia: Silkworm Books, ๒๐๐๖), p. ๕, พระธรรมปิฎก, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ - ๖.

เป็นเครื่องสักการบูชา ในพระราชสมัยนี้มีพระพุทธรูปหลายองค์ที่ทา จากหิน ศิลปะคุปตะ คันธาระ มฤรา หรืออชันดา พนมดา โดยมีอังกอร์บุรีเป็นศูนย์กลางแห่งการก่อสร้างปฏิมากรรมนี้

จากหลักฐานข้างต้น กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาในยุคนี้มีความเจริญมากพอสมควรมีการเผยแผ่อย่างกว้างขวาง ดังที่พบเห็นตามศิลาจารึก และพระพุทธรูปมากมาย มีนักวิชาการหลายท่านแสดงความเห็นว่า ชาวพุนันนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ศิลาจารึกบางแห่ง มีข้อความในแบบเถรวาท ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคที่ส่งขปาละแปลก็เป็นของฝ่ายเถรวาท

จึงสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาที่เข้ามายังพุนันครั้งแรกนั้น เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท ต่อมาศาสนาฮินดูนิกายไศวะได้แผ่เข้ามาทางชนชั้นปกครอง และทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูได้เจริญรุ่งเรืองอยู่คู่เคียงกันตลอดจนสิ้นยุค แต่ต่อมาอาณาจักรนี้ประสบกับปัญหาทางการเมือง จึงตกอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรเจนละซึ่งเคยอยู่ใต้การปกครองมาก่อนเจนละนับเป็นอีกอาณาจักรหนึ่งที่เคยอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรพุนัน แต่ภายหลังที่อาณาจักรพุนันเสื่อมลง เจนละก็มีอำนาจแทนพระมหากษัตริย์ที่ปกครอง เช่น พระเจ้าภวรมันที่ ๑ (จิตรเสน) มเหศวรมัน (ระหว่าง ค.ศ. ๖๑๖ - ๖๓๙) นับถือศาสนาฮินดู โดยเฉพาะลัทธิหริหระ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังเจริญรุ่งเรืองอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม ในภายหลังพระพุทธศาสนาหายากก็ เข้ามาแทน เนื่องจากนิกายนี้มีลักษณะคล้ายกันกับศาสนาพราหมณ์ ดังในพระราชพิธีเถลิงราชสมบัติของพระเจ้าอโศกาวรมันที่ ๑ (ค.ศ. ๖๑๒ - ๖๒๖) เอียน แฮริส (Ian Harris) ได้อ้างถึงพระราชพงศาวดารจีนในรัชสมัยซู่ (Sui Dynasty) ว่า มีพระภิกษุและภิกษุณีจำนวนมากเข้าร่วมในพิธีนี้ด้วย แม้ว่าพระองค์ยังทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ก็ตาม ๑๘ แต่เอกสารบางชิ้นกลับระบุว่าในยุคนี้มีการเบียดเบียนพระพุทธศาสนาอย่างหนัก จนแทบจะสูญสิ้น โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระเจ้าภวรมันที่ ๒ ปี ค.ศ. ๖๓๙ ดังที่พระภิกษุชาวจีนรูปหนึ่ง คือ ยี่-จิง ได้บันทึกไว้เมื่อเดินทางผ่านมาทางเอเชียอาคเนย์

ในช่วงปี ค.ศ. ๖๗๑ - ๖๙๕ ว่า “ประเทศนี้ พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งนัก และแพร่หลายทั่วไป ต่อมาเมื่อมีพระราชพิธีหนึ่งไม่พอพระทัย และทรงล้าผลาญจนหมด เวลานี้แม้ภิกษุองค์หนึ่งก็ไม่เหลืออยู่ด้วย” อย่างไรก็ตาม ต่อมาเมื่อพระมหากษัตริย์อีกองค์หนึ่งพระนามพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (ค.ศ. ๖๕๗ - ๖๘๑) มีเดชานุภาพขยายอาณาเขตอย่างกว้างขวางจนไปถึงน่านเจ้า มีศิลาจารึกหลายแห่งที่กล่าวถึงรัชสมัยนี้ว่า พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ดังศิลาจารึกที่วัดไพรเวียร์ใกล้เมืองวยาธปุระกล่าวถึงกษัตริย์สองพี่น้องนามว่ารัตนากานและรัตนะสิงหะได้ทรงผนวช พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ได้ทรงมีพระบัญชาให้สร้างวัดถวายเป็นพุทธบูชา พร้อมทั้งจัดตั้งให้มีคนดูแล (ทาส) วัดอีกด้วยมีการค้นพบศิลาจารึกหลายแห่ง เช่น ที่ไพรเวียร์ อำเภอกำแพงนครแบก จังหวัดไพรเวง (ค.ศ. ๖๖๔) ที่วัดปราสาท อำเภอกำแพงนครแบกเช่นเดียวกัน และศิลาจารึกที่ปราสาทตาเกียมจังหวัดเสียมเรียบ (ค.ศ. ๗๙๑) รวมทั้งศิลาจารึกอีกมากมาย ที่ค้นพบในประเทศไทย เช่น ศิลาจารึกที่พบในจังหวัดปราจีนบุรี เป็นศิลาจารึกภาษาเขมร ศิลาจารึกที่หินกอง (Hin K'on) จังหวัดนครราชสีมา ที่เป็นทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร ศิลา

จารึกที่ปราสาทอ่า ปี่ ลโธรม จังหวัดกา ปงม (กัมพูชา) ซึ่งศิลาจารึกทั้งนี้ล้วนแต่กล่าวถึงการบูชาพระรัตนไตรย การก่อสร้างพระพุทธรูปโพธิสัตว์ การถวายทาสพระโพธิสัตว์ (ผู้ดูแลพระพุทธรูปภูมิารูปอวโลกิเตศวร) การถวายพัทธสีมาและการถวายผ้ากฐินแก่พระภิกษุสงฆ์ช่วงออกพรรษา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพระพุทธรูปศาสนาในปลายยุคอาณาจักรเจนละนี้มีความเจริญมากทีเดียว<sup>๒๑</sup> ดังที่ หลวงจีนชื่ออั้งซึ่งได้จารึกไปอินเดียและเดินทางผ่านทะเลใต้ได้เขียนบันทึกไว้ว่า ในประเทศพูนัน (เจนละ) มีวัดทั่วไปทุกแห่งมีสถานที่ศักดิ์ของพราหมณ์อยู่ใกล้กันกับวัดพระพุทธรูปศาสนา ทั้งสองศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขประชาชนทั่วไปนิยมบวชในพระพุทธรูปศาสนา แม้พวกเจ้านายก็บวชเช่นเดียวกัน

ต่อมาหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ไม่นานนักอาณาจักรเจนละได้แตกแยกเป็น ๒ ส่วน คือเจนละน้ำ และเจนละบก ซึ่งเจนละทั้งสองนี้อยู่ใต้อิทธิพลของขวา ส่วนพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อได้ย้ายเมืองหลวงไปตั้งอาณาจักรที่อื่น จึงนับได้ว่ายุคเจนละสิ้นสุดลงพระพุทธรูปศาสนาที่เริ่มเสื่อมลงเหมือนกัน แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าพระพุทธรูปศาสนาสูญหายจากอาณาจักรยุคเจนละ กล่าวคือยังมีประชาชนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง และข้าหลวงชั้นผู้นำ ให้ความเคารพนับถือ และสนับสนุนพระพุทธรูปศาสนาอย่างดีมีนักโบราณคดีหลายท่านตั้งข้อสังเกตรูปแบบต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นพระโพธิสัตว์

สรุปได้ว่า พระพุทธรูปศาสนาที่เข้ามาในยุคนี้เป็นพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานซึ่งได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรศรีวิชัย และได้แพร่ไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากนิกายนี้มีลักษณะคล้ายกับศาสนาพราหมณ์

### ๒.๒.๓ พระพุทธรูปศาสนายุคพระนคร (ค.ศ. ๘๐๒ – ๑๔๓๑)

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่าอาณาจักรเจนละ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา ศิลปวัฒนธรรมระหว่างประเทศ(จีนกับกัมพูชา) แต่ผู้นำอาณาจักรนี้ได้แตกแยกสามัคคีกันจนนำไปสู่การแบ่งเป็นสองอาณาจักรคือเจนละน้ำ และเจนละบก ที่ต่างก็เป็นรัฐอิสระออกจากกันต่อมาไม่นานนักอาณาจักรนี้ก็ตกอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรขวา ทั้งประชาชนทั่วไป และเชื้อพระวงศ์ถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่ขวา หลักฐานทางประวัติศาสตร์และศิลาจารึก ไม่ได้ระบุชัดเจนเท่าใดนักเกี่ยวกับชะตากรรมของประชาชน แต่พอมีหลักฐานที่ทำให้เรารู้ว่าอย่างน้อยมีเชื้อพระวงศ์ที่รู้จักในนามพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (ค.ศ.๘๐๒) ได้พยายามกู้อิสรภาพจากขวา โดยเกณฑ์ประชาชนจำนวนหนึ่งที่ยังมีความศรัทธาต่ออดีตพระราชโอรสให้ลุกขึ้นต่อต้านอำนาจขวา และประกาศอิสรภาพ รวบรวมเจนละทั้งสองให้เข้าด้วยกัน ทำายที่สุดทรงสามารถจัดตั้งราชธานีด้วยตนเอง ซึ่งราชธานีแรกชื่ออินทบูรนคร (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอทะโบงชะมูม จังหวัดกา ปงจาม) ต่อมาย้ายเมืองหลวงมาที่หริหาราลยะ (Harharalaya) ห่างจากจังหวัดเสียมเรียบ ๑๕ กิโลเมตรและทำายที่สุดตั้งราชธานีใหม่ที่ภูเขาศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งในจังหวัดเสียมเรียบชื่อพนมกุเลน ราชธานีใหม่นี้ชื่อว่า มเหนครบรรพต (Mahendraparvata) ณ ที่แห่งนั้น ทรงได้ประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์หนึ่งชื่อ“เทวราช” ซึ่งเป็นพิธีประกาศเอกราชเป็นจักรพรรดิ

ราช และยกเกียรติของพระองค์ขึ้นเป็นองค์เทวราชคือพระหริหระครั้งแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา ซึ่งภาษาเขมรโบราณเรียกว่า “กมรงเตงชคตราชย์” ซึ่งหมายถึงเป็นเสด็จแห่งสากลจักรวาล กัมพูชาในรัชสมัยนี้ เคารพนับถือพระหริหระ (คือพระนารายณ์กับพระอิศวรรวมตัวกัน) แต่พระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายยังมีการเคารพนับถือในรัชสมัยนี้<sup>๑๒</sup>

จากการศึกษาผลงานของนักวิชาการหลายท่านพบว่าในรัชสมัยนี้และรัชสมัยต่อมา(ประมาณสองศตวรรษต่อมา) มีการเปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนาระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือถ้าพระราชานับถือพระพุทธศาสนา ราชบุโรहितจะนับถือศาสนาพราหมณ์ถ้าราชบุโรหิตนับถือพระพุทธศาสนา พระราชานับถือศาสนาพราหมณ์ เช่น พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ (ค.ศ. ๘๗๗) ตั้งราชธานีที่โรลัว อำเภอสุนทรนิคม จังหวัดเสียมเรียบ มีปราสาทบาโคง เป็นหริหาลัษสถาน ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ทรงโปรดปรานพระพุทธศาสนาเหมือนกัน ศิลปินที่บุนเก (ค.ศ. ๘๘๖) ระบุว่า มีราชบุโรहित ชื่อโสมชาติยได้สร้างพระพุทธรูปชื่อ “ไตรโลกนาถ” เป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถช่วยบรรเทาความทุกข์ของผู้คนที่ศรัทธาได้ ตามศิลปินที่บุนเก (ค.ศ. ๘๗๙) มีการใช้คำ ว่า “กัมพูชะ” หรือ “กัมพูชะเทศ” ซึ่งเป็น ครั้งแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา จึงทำให้หลายปี ต่อมา ผู้คนเรียกประเทศนี้ “กัมพูชาหรือกัมพูเจีย” พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑(ค.ศ. ๘๗๙) ได้รับราชสมบัติต่อ จึงทรงย้ายพระราชธานีไปอยู่กรุง “ยโศธรปุระ” (นครธม) ทรงนับถือพระพุทธศาสนายิ่งนัก จนยอมรับพระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นทางการครั้งแรกในประวัติศาสตร์ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ทรงให้ความอุปถัมภ์เหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากศาสนสถานทั้งสามที่ทรงสร้างถวาย เช่น พราหมณาศรม ไชยนาถศรม เสาศตาศรมซึ่งเป็นการให้เกียรติทั้งสามศาสนาให้มีสิทธิเท่าเทียมกัน พระราชาที่สืบทอดพระราชสมบัติต่อจากพระองค์หลายพระองค์ก็นับถือศาสนาพราหมณ์ กระทั่งมาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมัน(อินทรวรมันที่ ๒) ค.ศ. ๙๔๔ ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่โปรดปรานพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ได้สร้างวัดวาอารามทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง ในรัชสมัยนี้มีราชบุโรहित ขึ้นสูงคนหนึ่งชื่อกวินทวาริมณะ เป็นเทวานปริยะ รู้วิชาสถาปัตยกรรมดั่งองค์วิศวกรรมเทพบุตร และเป็นมหาพุทธศาสนิกชนได้สร้างวิหารทางพระพุทธศาสนาสามแห่ง ได้แก่ในบาตรชม แห่งที่หนึ่งเพื่อถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกแห่งหนึ่งถวายพระวัชรปาณี และอีกแห่งหนึ่งถวายพระนางปราชญาปารมิตา พระราชองค์นี้ทรงได้แต่งตั้งกวินทวาริมณะเป็นประธานราชบุโรहित และทรงมอบพระพุทธรูปมากมายแก่ราชบุโรहितคนนี้ เช่น พระพุทธรูปพระพุทธรูปชินศรีที่ขัณฑ์ประเทศ

(ค.ศ. ๙๔๖) พระพุทธรูปพระโลกนาถและรูปนางเทวีสององค์ที่กุฎีศวร พระพุทธรูปภูมิกรชินศรีและรูปเทพยเทวี (ปราชญาปารมิตา) พร้อมทั้งรูปวัชรปาณีที่ปราสาทเมบุนย์ (ค.ศ. ๙๖๓) ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (ค.ศ. ๙๖๘) ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระองค์ได้รับราชสมบัติต่อ ทรงนับถือศาสนา

<sup>๑๒</sup> พระธรรมปิฎก, เรืองเดียวกัน, หน้า ๑๓., Ian Harris, *ibid.*, p. ๑๑.

เหมือนพระบิดา กล่าวคือศาสนาพราหมณ์แต่ทรงเป็นราชูปถัมภ์แต่พระพุทธศาสนา มีราชบุโรหิตหลาย คนนับถือพระพุทธศาสนา ทรงแต่งตั้งกิริติบัณฑิตเป็นประธานราชบุโรหิต ศิลาจารึกที่วัดเสรีสันโธร์ได้ กล่าวถึงการบูชาพระรัตนไตรย(ตรีกายของพระพุทธเจ้า) การบูชาพระโพธิสัตว์ และการสวดดีพระบารมี ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ ไว้ว่า เป็นเลิศแห่งราชาที่ให้สิทธิเสรีภาพการนับถือศาสนา และสวดดีกิริติ บัณฑิตว่า เป็นผู้เลิศแห่งการปรับเปลี่ยนพระพุทธศาสนาระบบใหม่และการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปหลาย องค์เป็นต้น ศิลาจารึกนี้ยังได้กล่าวต่ออีกว่า “มีการคลุกเคล้าศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนาเข้า ด้วยกัน” ศิลาจารึกที่พนมบันเทียนาน (ค.ศ. ๙๘๒) ได้กล่าวถึงรัชสมัยนี้ด้วย ซึ่งเนื้อหาหลักแล้ว คือ “การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระราชาการกล่าวสวดดีตรีกายของพระพุทธเจ้า การสวดดีพระอวโลกิ เตศวร พระปราชญาปรมิตา และการบริจาคเพื่อไตรโลกยาวิชายาภิศวร (Trailokyavijayagisvari) คือ ปราชญาปารมิตานั้นเอง ศิลาจารึกจากทะเลมอญบอก กล่าวถึงพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน โดยเนื้อหา หลักคือ “การคลุกเคล้าเทพทางพระพุทธศาสนาให้เข้าด้วยกัน เช่น พระพุทธเจ้า พระปราชญาปารมี ตาอวโลกิเตศวร ไมตริยะวัชรปาณี และอินทระ เป็นต้น”

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ค.ศ.๑๐๐๒) นับได้ว่าเป็นปฐมกษัตริย์ในยุคมหานครที่นับถือ พระพุทธศาสนาเป็นทางการ และยังเป็นพุทธศาสนูปถัมภกนิยามหายานเป็นอย่างดี แต่ข้าราชการบุโรหิต ของพระองค์นับถือศาสนาพราหมณ์ ในรัชสมัยนี้ อาณาจักรกัมพูชาได้แพร่ขยายอาณาเขตจากจันทบุรี ออกไปทางตะวันตกตลอดลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงประเทศพม่า ทา ให้อาณาจักรทวารวดี ศูนย์กลาง พระพุทธศาสนานิยามเถรวาท ซึ่งได้เคยอยู่ในอำนาจของอาณาจักรพูนัน และได้รับเอกราชเมื่อ อาณาจักรพูนันสลาย แต่ต้องกลับสิ้นอิสรภาพอีกครั้ง และได้ลงไปใต้อาณาจักรตามพรลิงค์ ส่วนทาง เหนือ ด้านลุ่มแม่น้ำ โขง หลักฐานบางแห่งว่า แพร่ไปถึงเมืองเชียงแสน แต่นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่าคง ถึงเพียงเมืองหลวงพระบาง

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ นับได้ว่าเป็นพระราชาที่ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งในยุคมหานครทรงบริหาร บ้านเมืองตามหลักศาสนา ที่สำคัญคือพระพุทธศาสนานิยามหายาน มีศิลาจารึกหลายแห่งที่กล่าวถึง นอกจากนี้ยังเป็นราชาที่ประกอบด้วยขันติธรรมยิ่งนัก ทรงไม่เป็นเพียงแต่เป็นพุทธศาสนิกชนลัทธิ มหายานเท่านั้น แต่ทรงยังให้ความอุปถัมภ์และโปรดปรานพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ อีกด้วย นักวิชาการบางท่านได้แสดงความคิดเห็นว่า ในรัชสมัยนี้มีพระพุทธรูปนาคปรกครั้งแรก ซึ่งไม่ เคยมีมาแต่อดีต แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทรงเป็นพุทธศาสนิกชนก็ตาม แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าทรงละ ทิ้งพระราชประเพณีดั้งเดิมหาไม่ ทรงยังรักษาพระราชประเพณีของอดีตพระราชชาอย่างดี ไม่ว่าจะเป็น การส่งเสริมหรือรักษาปกป้อง ส่วนด้านศาสนาทรงให้สิทธิเท่าเทียมกัน ดังศิลาจารึกภาษาเขมรโบราณที่ ค้นพบจังหวัดลพบุรี ประเทศไทย (ค.ศ. ๑๐๒๒ - ๑๐๒๕)ที่ระบุว่า “ภิกษุมหายานก็ดี ภิกษุเถรวาทก็ดี อยู่ร่วมกันด้วยความสุขเกษมศานต์ ส่วนพวกฤๅษีโยคีก็ปฏิบัติตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ได้โดยเสรี ไม่มี การกดขี่ข่มเหงกันและกัน”

ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (ค.ศ. ๑๑๑๓ - ๑๑๕๐) ผู้ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ นับเป็นราชาที่ยิ่งใหญ่อีกองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ ไม่เพียงแต่ทรงขยายอำนาจปกครองไปทั่วถึงดินแดน พม่า ขวา เท่านั้น ยังทรงได้สร้างปราสาทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก ซึ่งรู้จักกันในนาม “นครวัด” ต่อมาพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ ผู้ได้รับราชสมบัติต่อ (ค.ศ. ๑๑๕๐) โดยมีพระนางศรียราชจุตามณีเป็นอัครมเหสี มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติทุกประการ เป็นมกุฎราชกุมารในอนาคต คือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ ทรงถือพระพุทธศาสนามั่นคงนัก ศิลปินที่ปราสาทตามพรหมได้กล่าวสดุดีพระองค์หลายประการ แต่ด้วยเนื้อหารวมแล้วว่า “พระองค์เป็นราชาที่ยิ่งใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่พระภิกษุ พราหมณ์ ประชาชนทั่วไปที่ประสงค์เพื่อจะหา ให้เห็นแจ้งซึ่งสัจธรรม” นอกจากนี้ อย่างกล่าวต่ออีกว่า “ทรงทำวัตรปฏิบัติ มีกราบบังคมทูลพระบาทแห่งพระชินศรีทุกกาลทั้งปวง”

ครั้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้รับราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาของพระองค์ในปีค.ศ. ๑๑๘๑ พระองค์เป็นพระราชาที่ยิ่งใหญ่ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกัมพูชา ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ที่สำคัญคือเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระปราชญาปารมิตา ตามกระแสของพระราชบิดา นักวิชาการหลายท่านตั้งข้อสังเกตว่า ทรงหา การปฏิรูประบบความเชื่อทางศาสนา กล่าวคือเปลี่ยนจากเทวราชมาเป็นพุทธราช

ในรัชสมัยนี้ พบเห็นหลักฐานทางโบราณคดีและศาสนสถานโบราณ รวมทั้งศิลปกรรมมากมาย ทั่วดินแดนกัมพูชา ตลอดจนถึงในประเทศไทย ลาว พม่า เป็นต้น ศาสนสถานเหล่านี้ ล้วนแต่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระพุทธศาสนา พระบิดามารดา มีปราสาทมากมายที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นผู้ก่อสร้าง แต่ที่เป็นที่รู้จักกันที่สุดทั่วโลกคือ ปราสาทบายน (นครธม) ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขันธ์ และอีกหลายปราสาทในจังหวัดเสียมเรียบ

พระราชบุตรของพระองค์ชื่อสุริยกุมาร ทรงได้กล่าวสดุดีพระบิดาของพระองค์ ดังที่พบในศิลปจารึกตาพรหมว่าทรงก่อสร้างและทำนุบำรุงวัดทางพระพุทธศาสนามากมาย พร้อมทั้งได้กล่าวถึงบุญชีวิตเครื่องบริโภคน้ำ วัตถุบูชา ทรัพย์บูชา เป็นต้น นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงพระราชทรัพย์และไทยทานเพื่อบูชาแด่พระมหาเถระจำนวน ๑๗ รูป พระราชาคณะอีก ๒,๗๔๐ รูป

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงไม่เพียงแต่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาและศึกษาพระธรรมวินัยเท่านั้น ยังทรงรู้บุญคุณของพระบิดามารดาอีกด้วย ดังศิลปจารึกปราสาทบายนที่กล่าวว่าทรงสร้างปราสาทตาพรหมเพื่ออุทิศแด่พระนางขยราชจุตามณี ซึ่งเป็นพระราชมารดา “กรรมอันเป็นกุศลซึ่ง (พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗) ได้ทรงบำเพ็ญโดยขอต่อพระราชมารดา ด้วยความจงรักภักดีอย่างนี้แล้ว พระราชาตั้งพระนิธานว่า โดยอำนาจบุญราศีนี้ ขอพระราชชนนีของข้าซึ่งผ่านพ้นจากมหาสาคคือภพแล้ว ได้สำเร็จซึ่งความเป็นพระชินศรีอย่างคลาดเลย” นอกจากนี้ทรงยังสร้างปราสาทพระขันธ์ เพื่อ

ประดิษฐานปฏิมากรของพระเจ้าธรณินทรวรมัน ผู้เป็นพระราชบิดาไว้เป็นองค์โพธิสัตว์โลกेश্বর และถวายพระนามว่า “ชยวรมศวร”๒๙

ศาสนสถานที่สำคัญประการที่สองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็คือ การสร้างที่พักคนเดินทางทุกระยะ ๑๖ กิโลเมตร ตลอดถนนสายหลัก ๆ ของกัมพูชา มีที่พักคนเดินทางในลักษณะนี้ ๕๗ แห่ง บนเส้นทางระหว่างเมืองพระนครกับเมืองหลวงของจามปา และอีก ๑๗ แห่ง ระหว่างเมืองพระนคร กับปราสาทพระพุทธรูปศาสนาที่พิมายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยจากกรุงยโสธรปุระไปกรุงชยวดี ต่อไปชยสิงหวดี ต่อไปชยวีรวดี ตามถนน ๑๔ หลัง ที่กรุงกัลปยามณสิทธิะ ๑ หลัง รวมทั้งหมด ๑๒๑ หลัง และท้ายที่สุดก็คือสระน้ำ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งรู้จักกันในนามบารายเหนือ นอกจากนี้ ยังมีบัญชีพระพุทธรูปท่า ด้วยทอง เงิน สัมฤทธิ์ พร้อมทั้งพระยม พระกาฬด้วยอยู่ทุกจังหวัดจำนวน ๒๐,๔๐๐ องค์

สิ่งก่อสร้างใหม่ๆ เหล่านี้เกิดจากการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงพิจารณาว่าพระองค์มีการกิจต้องช่วยขจัดโรคของราษฎร ดังที่ศิลาจารึกโรงพยาบาลระบุไว้ว่า

“เพราะทรงเห็นถึงความดั่งามของโลกเต็มเปี่ยมพระหฤทัย พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิญาณว่า “เราจะช่วยสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะสงสารด้วยคุณธรรมและราชกิจอันดั่งาม ขอราชะแห่งกัมพูชาซึ่งสืบต่อจากเราจงตั้งอยู่ในความดี พร้อมด้วยมเหสีและนางนม ข้าราชการและมิตรสหาย ไปถึงแดนสุขวดีที่ปลดพ้นจากโรคภัยทั้งปวง”

ตามพงศาวดารพม่ากล่าวว่า “มีสามเถรอมญองค์หนึ่ง ชื่อ ฌปะตะ อายุ ๒๐ ปี ออกไปเรียนที่เกาะลังกา ๒๐ ปี ในปีเดียวกันมีพระภิกษุอีก ๔ รูป รูปหนึ่งชื่อตามลินทะ เป็นพระราชบุตรของพระมหากษัตริย์แห่งประเทศกัมพูชา” ภิกษุตามลินทะ นี้ไม่ใช่ใครอื่นนอกจากพระราชบุตรของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งพระตามลินทะได้นำ พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ เข้ามาเผยแพร่ในประเทศกัมพูชา และเป็นที่นิยมที่สุดในรัชสมัยของพระเจ้าสินทรวรมัน (ค.ศ. ๑๑๙๖) ทรงได้สร้างวัดวาอารามมากมาย พร้อมทั้งได้บริจาคทรัพย์สินเพื่อพระพุทธรูป และช่วยเหลือประชาชนทุกหมู่เหล่า จนท้ายที่สุดทรงสละราชสมบัติให้พระราชบุตรและเข้าปฏิบัติธรรมในป่าจนชีวิตจะหาไม่ ซึ่งในรัชสมัยนี้ (หมายถึงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ถึงพระเจ้าสินทรวรมัน ) มีราชทูตจีน ชื่อ จู – ตา – กวน ได้บันทึกเหตุการณ์ที่ได้พบเห็นมากมายในช่วงที่เขามาสร้างเชื่อมความสัมพันธ์ไมตรีทาง การทูตกับอาณาจักรกัมพูชา “ในพระราชอาณาจักรนี้มีนักบวชใช้ผ้าสีเหลืองมากมาย เดินด้วยเท้าเปล่า ไม่มีนักบวชผู้หญิง (พระภิกษุณี)” เขาตั้งข้อสงสัยในขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ว่า “มีพระพุทธรูปทองอยู่ข้างหน้า ดูเหมือนว่า น่าแต่เป็นพระเจ้าสินทรวรมัน” ขณะเดียวกัน ตามประวัติศาสตร์ลาว กล่าวว่า ในรัชสมัยนี้อาณาจักรลานช้างได้รับอิทธิพลจากกัมพูชา ที่สำคัญคือพระเจ้าฟ้ารุ่ง ทรงได้เล่าเรียนวิชา

พระพุทธศาสนากับคณะสงฆ์ผู้นำ หลายรูป และเมื่อกลับมายังประเทศของพระองค์ได้นำพระภิกษุสงฆ์ราชบัณฑิตทางพระพุทธศาสนา ขนมธรรมประเพณีกัมพูชามาด้วย

ดังที่ได้กล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนาในยุคพระนคร หมายถึงยุคที่นครวัดนครธม ซึ่งเป็นเมืองหลวงกัมพูชาในอดีต เป็นยุคที่อารยธรรมเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นมหาอาณาจักรยิ่งใหญ่ส่วนศาสนาที่สำคัญคือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเจริญรุ่งเรืองคู่เคียงกับศาสนาฮินดูและผสมผสานเข้าด้วยกัน ปราสาทราชฐานต่าง ๆ ล้วนสร้างอุทิศถวายในพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ข้อความในศิลาจารึกที่พบก็แสดงถึงอิทธิพลคำสอนของมหายานอย่างชัดเจน และมีคติฝ่ายฮินดูแฝงอยู่ด้วย ส่วนพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่นับถืออยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไป แต่ไม่ได้รับความเชิดชูจากราชสำนัก อาจพูดสั้น ๆ ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่กับประชาชน ส่วน

พระพุทธศานามหายานและฮินดูอยู่กับราชสำนัก แต่ทั้งสามลัทธิศาสนาก็อยู่ร่วมกันโดยสงบสุข(ดังที่ จู-ตา-กวนได้กล่าวไว้) ปลายยุคพระนครพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมีความเจริญ พระราชทรงเชิดชู เนื่องจากมีเชื้อพระวงศ์บวชในสำนักนิกายนี้ด้วย สิ่งที่เราไม่คาดการณไม่ถึงคือภายหลังแต่อดีตพระราชผู้ยิ่งใหญ่ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นผ่านไปไม่ถึงกี่ปี ราชอาณาจักรกัมพูชาได้เปลี่ยนสถานะของตนอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือจากการเปลี่ยนลัทธิศาสนาจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาพราหมณ์จากศาสนาพราหมณ์มาเป็นพระพุทธศาสนา และมีสงครามการเมืองภายใน พร้อมทั้งสงครามภายนอก (หมายถึงอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาของประเทศไทย) แทรกแซง จนท้ายที่สุดถึงยุคเสื่อม

#### ๒.๒.๔ พระพุทธศาสนายุคหลังพระนคร (ค.ศ.๑๔๓๑-๑๘๖๓)

ประวัติศาสตร์ปลายยุคพระนครดูเหมือนว่ามีความซับซ้อน และข้อมูลที่เกี่ยงข้องก็ประสบกับปัญหาความขาดแคลน เราได้ทราบแล้วว่าสมัยยุคพระนครมากด้วยศิลาจารึก และจดหมายเหตุของจีน ส่วนภายหลังยุคพระนครเป็นต้นมา ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นตา นานพื้นบ้านและพงศาวดารนับแต่ยุคพระนครเสื่อมลงจัดได้ว่าเป็นยุคมืดทางประวัติศาสตร์ของกัมพูชา กล่าวคือเกือบสามศตวรรษที่ไม่มีข้อมูลใดกล่าวถึง ดังนั้น พระราชพงศาวดารนับได้ว่าเป็นเอกสารชิ้นสำคัญที่สามารถให้ข้อมูลเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยหลังยุคพระนคร จากการสำรวจพระราชพงศาวดารกัมพูชาพบว่าราวประมาณเกือบสามร้อยปี มีการปฏิรูปทางการเมือง กล่าวคือระบุพระนามของพระราชซึ่งในช่วงนี้ คำว่าวรมันไม่ได้มา เอามาใช้อีกต่อไป(คำว่าวรมันถูกเอามาใช้อีกครั้งในราชสมัยของสมเด็จพระนโรดม สีหนุภายหลังจากรับเอกราชจากฝรั่งเศส และอีกครั้งระหว่าง ค.ศ. ๑๙๘๙ - ๑๙๙๕) แต่พระราช (ตาตรอชอกพะแอม หรือ ตาแดง หวานปี ค.ศ.๑๖๓๖ - ๑๓๔๐)ที่สืบทอดพระราชสมบัติทรงได้ให้ความอุปถัมภ์แก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ให้สิทธิเสรีภาพทั้งการนับถือ และเผยแผ่

พระราชพงศาวดารยังระบุว่า อาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรที่เรืองอำนาจได้นำ ท้าพมาตีกรุงพระนครเสมอ จนทา ให้พระราชารุ่นหลัง เช่น สมเด็จพระโพธิ์เพี้ยญาติต้องย้ายเมืองหลวงจากพระนครมาที่บาसान (เสรียสันโธร์ จังหวัดกา ปงจามปัจจุบัน) และท้ายที่สุดมาที่พนมเปญ การย้ายเมืองหลวงแต่

ละครึ่ง พระราชาต้องมาปรึกษาหารือกับสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ และคณะราชบุโรหิต ซึ่งทำให้เราเข้าใจได้ว่าพระพุทธศาสนายังมีความสำคัญต่อพระราชสำนัก และประชาชนทั่วไป พร้อมทั้งเป็นที่พึ่ง และขวัญกำลังใจให้พุทธศาสนิกชนเสมอ

พระราชพงศาวดารยังระบุต่ออีกว่าพระพุทธศาสนายังมีความเจริญ และสามารถอยู่เคียงคู่กับสังคม เนื่องจากพระราชาเป็นศาสนูปถัมภ์มาอย่างดี(หมายถึงสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ป.ศ. ๑๖๒๙ - ๑๖๓๔ ถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงไม่เพียงแต่มีความศรัทธาเลื่อมใสเท่านั้นบางครั้งต้องปฏิบัติธรรม และให้โอวาทแก่ข้าราชการให้รู้จักการทอ บุญ ให้ทาน ทา ความดี พร้อมทั้งได้สร้างวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ทรงให้พระราชบุตรบวชเรียนในสำนักพระพุทธศาสนา ในรัชสมัยนี้มีพระมหาเถระหลายรูปผู้มากด้วยความรู้ทางพระพุทธศาสนา เช่นสมเด็จพระสุคนธ์มหาสังฆราชาวัดเนิยะตาสีล เป็นต้น ท่านเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก แก่ปรีชาธรรม ทั้งเป็นกาศิลาและบาลี ท่านเป็นที่เลื่อมใสของเชื้อพระวงศ์ บางครั้งสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จมาทรงวาทีธรรมเป็นภาษากาพย์กับสมเด็จพระสังฆราช ทั้งเป็นปรีชาธรรมและบาลี ทำให้ผู้มาเฝ้าทั้งข้าราชการ แลประชาชนทั่วไปชื่นชมพระปัญญาญาณทั้งสองพระองค์

พระพุทธศาสนานับได้ว่าเป็นความเจริญมากที่สุดยุคเมืองหลวงย้ายมาที่อุดงค์ซึ่งในยุคนี้แม้ว่ามีสงครามทางการเมืองทั้งภายใน(การขัดแย้งพระราชสมบัติ) และภายนอก(ไทยและเวียดนาม)ก็ตาม แต่พระพุทธศาสนายังทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางใจของพระราชสำนักและประชาชนเสมอ อันเนื่องจากพระราชาที่ได้ขึ้นมามีราชสมบัติล้วนแต่ได้บวชเรียนมาก่อน เช่น สมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ค.ศ. ๑๗๗๙ - ๑๗๘๖) เคยบวชเรียนที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ เข้าใจหลักพระธรรมศาสนาเป็นอย่างดี ทรงให้โอวาทแก่ข้าราชการให้เรียนรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา และรัชสมัยนี้มี พระธรรมวิปัสสนากอง จากวัดพระนคร (จังหวัดเสียมเรียบ) เป็นผู้มากด้วยความรู้ทางพระพุทธศาสนาและวิปัสสนา เชื้อพระวงศ์ให้ความเคารพนับถือและเคยไปเยี่ยมท่านเป็นประจำ ต่อมาพระองค์จันทร์ หรือพระบาทพุทธยกราชา ได้สืบราชสมบัติต่อจากพระบิดา ทรงให้ความเคารพนับถือพระพุทธศาสนาตามรอยของพระบิดา ทรงให้ความอุปถัมภ์แก่พระพุทธศาสนา พร้อมทั้งให้พระราชบุตร และพระอนุชาผนวชในสำนักพระพุทธศาสนา ทรงปรึกษาหารือกับสมเด็จพระสังฆราชพระธรรมวิปัสสนาวัดสะมอรราย จังหวัดเสียมเรียบเสมอ พระราชพงศาวดารระบุว่า พระองค์จันทร์ทรงให้สร้างวัดวาอารามมากมายทั่วประเทศ ไม่ว่าในพระราชวัง(เขาพระราชทรัพย์ ณ อุดงค์)หรือนอกราชวัง และยังระบุต่ออีกว่า พระราชาองค์นี้ได้นิมนต์พระมหาเถระทั้งหลายที่มากด้วยความรู้ทางพระไตรปิฎกทั่วประเทศมาสังคายนาแปลพระไตรปิฎกที่พระวิหารบนเขาพระราชทรัพย์(กรุงอุดงค์)<sup>๑๓</sup> แต่ภายหลังรัชสมัยนี้ ก็มพบูชาอยู่ใต้การปกครองเวียดนามได้ทำ การปฏิรูปโครงสร้างสังคมมากมาย ที่เห็นเด่นชัดก็คือบังคับให้ข้าราชการแต่งตัวเป็น

<sup>๑๓</sup> นกองค์ นพรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑ - ๑๘๘.

เวียดนาม และแต่งตั้งพระองค์มี (ค.ศ.๑๘๓๔ - ๑๘๔๑) เป็นกษัตริย์โดยขนานนามพระนางในภาษาเวียดนามว่า “ยากุนญ” ในพระราชพิธีอภิเษก ก็ให้ข้าราชการ เชื้อพระวงศ์แต่งตัวในชุดเวียดนาม นอกจากนี้ยังได้ทำลายวัดทางพระพุทธศาสนา รื้อโบสถ์ที่สร้างด้วยไม้มาทา เป็นสำนักงานเวียดนาม พระวิหารพระพุทธศาสนาเปลี่ยนมาเป็นพระวิหารอุ้งเชิง ซึ่งเป็นชื่อของข้าหลวงเวียดนามที่มาประจำการในพนมเปญ เอกสารบันดาตาเมียส (Ta Mas's Memoir) ได้ให้ข้อมูลอย่างสำคัญเกี่ยวกับความโหดร้ายของเวียดนามที่ใช้กำลังทำลายพระพุทธศาสนา เช่น เผาโบสถ์วิหาร ทลายพระสงฆ์ เอาพระพุทธรูปมาทางประวัติศาสตร์ที่ทำ โดยทอง สำริด เงินเป็นต้น<sup>๑๔</sup> บังคับพุทธศาสนิกชนกำพูชาให้เปลี่ยนนับถือจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของเวียดนาม<sup>๑๕</sup> ทำให้ประชาชนต้องลุกขึ้นต่อต้านอย่างรุนแรง ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่า สถานภาพพระพุทธศาสนาในช่วงนี้ไม่ค่อยดีนัก ปิดกั้นเสรีภาพทางการเมือง อาจพูดในอีกมุมว่าระบบสังคมนิยมพระพุทธศาสนาถูกทำลายจนสิ้นเชิง แต่อย่างไรก็ตาม จากการสำรวจพระราชพงศาวดารในปลายยุคองค์พบว่าพระพุทธศาสนาได้ฟื้นฟูอีกครั้ง ซึ่งในการฟื้นฟูครั้งนี้ มีความเจริญยิ่งกว่ายุคไหนๆ ภายหลังยุคพระนคร กล่าวคือพระองค์ด้วง(ค.ศ.๑๘๔๑ - ๑๘๕๙) เนื่องจากในขณะที่ทรงเป็นเชลยสงครามในประเทศสยาม ทรงได้บวชเรียนหลายพรรษาในกรุงเทพฯ มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ทรงมีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่เพิ่งอุบัติใหม่ ในผลงานของมานิจ จุมซาล (Manich Jumsal) ว่าทรงได้สนทนารธรรมเป็นประจำ กับสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงยังอยู่ในสมณเพศเดียวกัน<sup>๑๖</sup>

ภายหลังออกพระผนวช ทรงได้เป็นพระมหากษัตริย์ประจำกรุงอุดงค์ ภายใต้การสนับสนุนของพระมหากษัตริย์สยามในรัชกาลที่ ๓ ทรงบริหารประเทศชาติด้วยหลักทศพิธราชธรรม แนะนำข้าราชการให้รู้จักปฏิบัติพระธรรมวินัย ทรงผนวชพระราชบุตรและพระอนุชาในสำนักพระพุทธศาสนา ซึ่งมีสังฆราชนิลเตียง และสมเด็จพระสังฆราชป่าน (สมเด็จพระสังฆราชฝ่ายธรรมยุติกนิกาย) เป็นผู้ให้การดูแล ทรงจัดตั้งโรงเรียน และพระวิหารในพระบรมราชวัง ภายหลังเลิกพระราชกิจ ทรงเสด็จมาสอนธรรมวินัย บาลีแก่พระภิกษุสามเณร ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ทำ การปรับปรุงโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์ และแต่งตั้งคณะสงฆ์ตามลา ดับสายการปกครอง<sup>๑๗</sup>

<sup>๑๔</sup> นักร้อง นพรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔,

<sup>๑๕</sup> ถนอม อาณามวัฒน์, *ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมร-ญวน*, (กรุงเทพมหานคร : แต่งเรื่องการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

<sup>๑๖</sup> Manich Jumsal, *History of Thailand and Cambodia From the days of Angkor to the present*, (Bangkok: Chalermnit Press, ๑๙๘๗), p.๘๔.

<sup>๑๗</sup> นักร้อง นพรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔ - ๓๐๙.

รัชสมัยของสมเด็จพระองค์ด้วง นับได้ว่าพระพุทธศาสนาเจริญมากที่สุด ประเทศสงบสุข ปราศจากสงคราม ทำให้พระองค์มีโอกาสในการปรับโครงสร้างการบริหารประเทศ การให้บริการแก่ประชาชน นับเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาอีกครั้ง ขณะเดียวกัน ในระหว่างช่วงนี้ชาวตะวันตกเริ่มมีบทบาททางการเมืองภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งทำให้พระองค์ต้องพึ่งพาอำนาจชาวตะวันตกที่สำคัญคือ ฝรั่งเศสสมาคานอำนาจประเทศเพื่อนบ้านอย่างไทย และเวียดนาม

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ไทยและเวียดนามมีบทบาทในกัมพูชามากที่สุดภายหลังกษัตริย์นครวัดว่าทางการเมือง หรือวัฒนธรรม แม้กระทั่งในราชสำนัก ซึ่งทำให้ผู้นำ ของประเทศต้องหาที่พึ่งใหม่นั้นหมายถึงว่ากัมพูชาต้องหันไปหาอำนาจอย่างฝรั่งเศส ดังนั้นพระองค์จึงสร้างสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส แต่การสร้างความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศนี้ต้องยุติชะงักเมื่อสมเด็จพระองค์ด้วงทรงสวรรคต แต่อย่างไรก็ตาม นั้นไม่ได้หมายความว่า กัมพูชาหมดที่พึ่ง พระราชบุตรพระองค์นามสมเด็จพระองค์นโรดม (ค.ศ.๑๘๕๙ - ๑๙๐๔) ได้สืบสานความสัมพันธ์ไมตรีกับฝรั่งเศสต่อ จนท้ายที่สุดกัมพูชาต้องตกอยู่ใต้อาณานิคมฝรั่งเศสในปี ค.ศ.๑๘๖๓

รัชสมัยนี้ จากการศึกษาพระราชพงศาวดาร พบว่าสมเด็จพระนโรดมทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงอุดงค์ มาที่พนมเปญ ทรงได้สร้างพระวิหารที่ภูเขาราชทรัพย์ สร้างพระวิหารพระแก้วมรกต ที่พนมเปญ โดยมีพระสงฆ์ในสิมากรรม ๑๕๐ รูป และพระสงฆ์ ๕๐๐ รูป มาเทศนาสังคายนามีขบวนแห่พระไตรปิฎกมาประดิษฐานไว้ที่พระวิหารพระแก้วมรกต พร้อมทั้งได้สร้างวัดปทุม(เดิมชื่อวัดโขบุดตาย่ง) เพื่อถวายแด่สมเด็จพระสุคันธาธิปัตย์บ้าน นอกจากนี้ ทรงได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี จนมีการสอบบาลีมหาประโยค (เด็ญประโยค ในภาษาเขมร) อันนับได้ว่าเป็นการสอบครั้งแรกในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในกัมพูชา

### ๒.๒.๕ พระพุทธศาสนาในยุคอาณานิคม (ค.ศ.๑๘๖๓ - ๑๙๕๓)

ดังผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วเป็นบางส่วนเกี่ยวกับกัมพูชาภายหลังกษัตริย์นครวัดว่า การแทรกแซงการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้กัมพูชาต้องประสบกับปัญหามากมาย ไม่ว่าจะเป็นความเป็นอยู่ของประชาชน ยิ่งเลวร้ายกว่านั้น คือประชาชนส่วนหนึ่งได้กลายเป็นเชลยศึกสงครามพระราชพงศาวดาร (Chronicle) และการบันทึกความทรงจำของตาเม็ยะ (Ta Mas's Memoir) ได้ระบุความเป็นอยู่ของเชลยศึกไว้ ซึ่งสอดคล้องกับผลงานของเดวิด แชนด์เลอร์ ว่าสภาพภาพของประชาชนที่เป็นเชลยศึกและประชาชนทั่วไปเปรียบเหมือนคนตายทั้งเป็น ทรัพย์สินนอกจากถูกเผาทำลายแล้ว และยังถูกยึดเอาเป็นทรัพย์สินของตน

จากเหตุผลดังกล่าว นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระองค์ด้วงทรงตัดสินใจพระทัยยอมรับตามการเสนอแนะของนักเผยแผ่ศาสนาชาวฝรั่งเศสในการสร้างความสัมพันธ์ไมตรีกับข้าหลวงฝรั่งเศส แต่การกระชับความสัมพันธ์ดังกล่าวต้องยุติชะงักเมื่อสมเด็จพระองค์ด้วงสวรรคตไปก่อน อย่างไรก็ตาม

พระราชทายาทของพระองค์ คือเจ้าโนโรดมได้สืบสานสัมพันธไมตรีต่อจนได้บรรลุความสำเร็จ โดยพระองค์ได้ลงพระปรมาภิไธยยอมรับให้ฝรั่งเศสเป็นเจ้าอาณานิคม เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ปี ค.ศ. ๑๘๖๓

การทำ สนธิสัญญายอมรับฝรั่งเศสเป็นเจ้าอาณานิคมกัมพูชา ถ้ามองในมิติหนึ่งจะพบว่ากัมพูชาสามารถคานอำนาจจากการคุกคามของประเทศเพื่อนบ้านได้ แต่ถ้าหากมองในอีกมิติหนึ่งจะพบว่ากัมพูชากา ลังจะเสียเปรียบฝรั่งเศส กล่าวคือนับแต่ทำ สนธิสัญญา มา ฝรั่งเศสยังไม่ได้ทำประโยชน์ให้กัมพูชาเป็นขึ้นเป็นอัน มีหน้าซ้ำยังได้ทำ สนธิสัญญากับประเทศไทยในการยอมรับให้สามจังหวัดภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศ เช่น จังหวัดปัตตานี บอง (พระดา บอง) จังหวัดเสียมเรียบ (เสียมราฐ) สิริโสภณ (ศรีโสภณ) อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยอย่างเป็นทางการนอกจากนั้น ยังมีสนธิสัญญาอีกหลายฉบับที่บ่งบอกถึงการทอน และลดบทบาทอำนาจของพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจการบริหารการจัดการ การปกครอง การทหาร การเงิน เป็นต้น<sup>๑๔</sup>

จากประเด็นปัญหาข้างต้น สามารถเชื่อมโยงถึงเหตุการณ์เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาในกัมพูชา กล่าวคือนับแต่ฝรั่งเศสเป็นเจ้าอาณานิคม คณะสงฆ์กัมพูชาชุดหนึ่งที่นำ โดยอาจารย์สวา(Achar Sva) และอาจารย์โปกาโบร์ (Achar Pokambo) ได้ทำการเคลื่อนไหวต่อต้านฝรั่งเศส ควบคุมการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ชาวกัมพูชาที่กลับมาจากประเทศไทยซึ่งถูกปลุกระดมชาตินิยมโดยเจ้าโนโรดมยุคินธอร์ (Prince Norodom Yukanthor) การเคลื่อนไหวครั้งนั้น ทำให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสต้องจับตาพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังถูกกดขี่เข้มงวดทั้งบทบาทและหน้าที่ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติศาสนพิธีกระทั่งการเข้ามามีส่วนในการจัดปฏิรูประบบการปกครองของคณะสงฆ์จากการศึกษาของยัง ซัม (Yang Sam) พบว่า ในแต่ละปี ฝรั่งเศสได้ทำ การปฏิรูประบบการปกครองหลายครั้ง ทั้งนี้เนื่องจากฝรั่งเศสอยากมีบทบาททางการปกครองคณะสงฆ์ เหตุผลก็คือ

๑) อยากมีอำนาจเหนือคณะสงฆ์ธรรมยุติกายที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ความอุดหนุน และลดอิทธิพลของไทย

๒) ลดความเชื่อมั่นของประชาชนที่ให้ความเคารพนับถือคณะสงฆ์มหานิกาย โดยกล่าวหาอาจารย์สวาและอาจารย์โปกา โบร์ ซึ่งเป็นอดีตพระสงฆ์ว่าเป็นขบถ ทั้งนี้เพื่อรักษาความปลอดภัยของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส

การเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์ต่อต้านฝรั่งเศสนั้นมีหลายครั้ง เช่น กรณีชาวบ้านครางเลียว จังหวัด กาบงชนิงที่ฆาตกรรมฆ่าหลวงฝรั่งเศสชื่อบาร์เดซ (Résident Supérieure Bardez) ในขณะที่มาเก็บภาษี ซึ่งมีพระสงฆ์เคยเตือนเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสให้ผ่อนปรน แต่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสยังดื้อรั้น กระทั่งพยายามวางแผนเพื่อเก็บภาษีจากพระสงฆ์ และต่อมาก็คือการเคลื่อนไหวของพระอาจารย์แสม เจียว

<sup>๑๔</sup> เดวิต แซนด์เดอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

(Preah Ajar Ham Chiev) ผู้เป็นศาสตราจารย์บาลีชั้นสูง ซึ่งการเคลื่อนไหวครั้งนี้มีจำนวนพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนมากกว่าพันคนเดินขบวน เพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ และเพื่อปกป้องอักษรศาสตร์จากข้าหลวงฝรั่งเศสใหญ่ชื่อยอร์จโกติเยร์ (Georger Gautier) ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำ กัมพูชาพยายามทา การเปลี่ยนแปลงภาษาเขมรมาเป็นภาษาฝรั่งเศส จึงแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทั้งชาวฝรั่งเศส และกัมพูชาที่สามารถพูดภาษาฝรั่งเศสได้ประจำ การตามสำนักงานต่าง ๆ นับแต่ระดับต่ำ จนถึงระดับสูงสุด โดยคาดหวังว่า จะสามารถตั้งประเทศฝรั่งเศสที่อีกชายฝั่ง (La France d'outré Mer) ซึ่งหมายถึงกัมพูชา ดังนั้น ข้าหลวงฝรั่งเศสชื่อยอร์จ โกติเยร์ ได้ประกาศความตั้งใจจะเปลี่ยนพยัญชนะกัมพูชาทั้ง ๔๕ ตัวให้เป็นตัวอักษรโรมัน โดยมี จอร์จ เซเดส์ (George Cædès) เป็นผู้รับผิดชอบการถ่ายอักษร มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ระบบใหม่นี้สามารถกระบบการออก เสียงในภาษาเขมรได้ดี โกติเยร์และเพื่อนร่วมงานของเขาได้มองการปฏิรูปนี้เป็นก้าวที่จะไปสู่ “การทำให้ทันสมัย” พวกเขา mong ระบบที่เข้าใจได้ชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่ดี ในเอกสารที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายถึงการปฏิรูปนั้น โกติเยร์ได้โจมตี “ทัศนคติของชาวกัมพูชาต่อโลก” ว่าเป็นสิ่งที่ “ล้าสมัย” และเปรียบเทียบภาษาชาวกัมพูชาว่าเหมือน “เสื้อที่ตัดเย็บอย่างไม่ประณีต” และเพิ่มเติมคำ ศัพท์ในภาษาฝรั่งเศสที่ “สมเหตุผล” ให้กับภาษาเขมรที่เปลี่ยนมาใช้อักษรโรมันนั้น โกติเยร์คิดว่า อาจช่วยปรับปรุงกระบวนการคิดของชาวกัมพูชา โกติเยร์ได้ยกตัวอย่างการใช้ตัวอักษรโรมันในเตอร์กี แต่ใช้วิธีเฝ้ายามแบบการทูลสา หรือกรณีการใช้ตัวอักษรโรมันในภาษาเวียดนาม ดูเหมือนว่าโกติเยร์เชื่อว่าคุณความดีของการปฏิรูปเป็นเรื่องประจักษ์แจ้งในตัวเอง เช่นเดียวกับความล้าหลังที่มีอยู่ใน “ความคิดของชาวกัมพูชา”<sup>๑๙</sup> แม้แต่ เกง วันศักดิ์ (Keng Vansak) ซึ่งพึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสด้านอักษรศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ (Faculte' des lettres et des sciences humaines) และเป็นคนแรกของชาวกัมพูชาที่สร้างแม่พิมพ์ตัวอักษรเขมรตามระบบสมัยใหม่ เขาแสดงความคิดเห็นสอดคล้องกับยอร์จโกติเยร์ จึงเขาพยายามเสนอแนวความคิดให้ใช้ระบบการแปลศัพท์จากภาษาฝรั่งเศส นำมาใช้ร่วมกับภาษาบาลี และภาษาสันสกฤตสถาบันพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญคือสถาบันพุทธศาสนบัณฑิต สถาบันบาลีจ้วนชะปัวะ และสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ได้คัดค้านจากการปฏิรูป ดังกล่าว โดยพระองค์ชี้ว่า ถ้าหากยังพินทา ต่อไปจะสละพระราชสมบัติ<sup>๒๐</sup>

นอกจากตัวอักษรแล้ว โกติเยร์มีความประสงค์จะทำ การเปลี่ยนแปลงปฏิทินซึ่งกัมพูชายึดตามจันทรคติสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ที่สำคัญคือปีใหม่ที่นิยมปรารภกันเดือนแจ๊ด (เดือน ๕) หรือกลางเดือนเมษายน (วันที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕) แต่โกติเยร์ยืนยันว่าจะต้องปรารภตามสุริยคติ คือปีใหม่จะต้อง

<sup>๑๙</sup> เดวิท แชนด์เลอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖.

<sup>๒๐</sup> สว่าง วงศ์ พัวพันธ์, **เขมรในทัศนะเจ้าโรตม สีหนุ**, พิมพ์ครั้งที่, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๓๕ – ๓๗. สัมภาษณ์.

เริ่มต้นเดือนมกราคม แต่ได้รับคัดค้านจากพระสงฆ์ และพระราชมารดาของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ นักวิชาการฝรั่งเศสด้านโบราณคดี และเคยเป็นผู้อำนวยการสำนักงานฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ คือ ข้าหลวง หลุยส์ วินโด ได้อำกับข้าหลวงผู้นำ ว่า ภาษาเขมรมีพื้นฐานจากภาษาบาลีและสันสกฤต ส่วนภาษาลาตินไม่เกี่ยวข้องกับภาษาเขมรแม้แต่น้อย พร้อมทั้งขอเสนอให้ฟื้นฟูและสนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์ชาวกำพูชา การปฏิรูปตัวหนังสือได้ส่งผลกระทบเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันสงฆ์ ซึ่งมองว่า การปฏิรูปนี้เป็นการโจมตีการศึกษาแบบจารีต และผู้ที่อยู่ในสถานะสูงในสังคมกำพูชาซึ่งมักเป็นนักการศึกษาแบบแนวจารีตนิยม

### ๒.๒.๖ พระพุทธศาสนาในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ (ค.ศ. ๑๙๕๓ – ๑๙๗๐)

เป็นเวลาร่วมเก้าสิบกว่าปี ที่กำพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมฝรั่งเศส ทำให้สูญเสียสิทธิเสรีภาพในการปกครองของตน อีกทั้งปัญหาทางการเมืองก็สร้างความปั่นป่วนหาความสงบไม่ สมเด็จพระนโรดมสีหนุ จึงทรงมีพระดำริว่า “ได้เวลาที่กำพูชาต้องทำ อะไรสักอย่าง”

ดังนั้น ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ จึงทรงตัดสินพระทัยว่าจะไม่ทรงเป็นเพียงกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ หรือเป็นเครื่องมือของฝรั่งเศสอีกต่อไป แต่ทรงจะปกครองกำพูชาด้วยพระองค์เอง ดังนั้นใน ปี ค.ศ. ๑๙๕๒ พระองค์ทรงยึดอำนาจรัฐบาลและประกาศยุบสภาเพื่อดาเนินการเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศส ให้ได้ภายในปี ค.ศ. ๑๙๕๕<sup>๒๑</sup> เนื่องจากพระองค์ทรงได้เห็นความปั่นป่วนของสภาผู้แทนความแตกร้างทางการเมือง จึงทำให้พระองค์มีอาจอยู่เบื้องดูชะตากรรมกำพูชาให้เสื่อมโทรมลงได้โดยไม่ได้ทำอะไรสักอย่าง ดังสุนทรพจน์ของพระองค์ว่า “ทุกอย่างหาระเบียบไม่ได้ ไม่มีการปกครอง ไม่มีการใช้สติปัญญาอย่างมีเหตุผล...”<sup>๒๒</sup>

พระองค์ทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยการเจรจา ตัดความสัมพันธ์ไมตรี และยกเลิกสนธิสัญญาทุกฉบับที่มีกับฝรั่งเศส ขณะเดียวกันฝรั่งเศสเองประสบกับปัญหาทางสงครามดังนั้นในเดือนตุลาคม ปี ค.ศ. ๑๙๕๓ ฝรั่งเศสจึงยินยอมให้กษัตริย์กำพูชาใช้อำนาจในการควบคุมกองทัพ ด้านการคลัง และการต่างประเทศ แม้ว่าฝรั่งเศสยังจำกัดอำนาจบางประการ แต่สำหรับสมเด็จพระนโรดมสีหนุแล้ว ทรงมองว่าฝรั่งเศสกำลังเสื่อมอำนาจลงจากกำพูชา จึงทรงใช้ยุทธศาสตร์สุดท้ายของพระองค์คือให้ข้าราชการที่อยู่ระหว่างจังหวัดเสื่อมเรียบกับพนมเปญเดินขบวนประท้วงฝรั่งเศส เหตุดังกล่าวทำให้ชาวกำพูชาทั้งเป็นฆราวาสและพระสงฆ์๕๘ออกมาเดินขบวนเรียกร้องเอกราชอย่างอิสระเสรี กระทั่งนักศึกษาประชาชนทั่วไปก็เข้าร่วมเป็นจำนวนมาก จนในที่สุด ฝรั่งเศสต้องมอบ “เอกราช” อย่างสมบูรณ์แบบให้แก่ชาวกำพูชาในวันที่ ๒๙ เดือนพฤศจิกายน ปี ค.ศ. ๑๙๕๓

<sup>๒๑</sup> จีระ นุชไผ่ยม, *การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกำพูชา*, (กรุงเทพมหานคร:โครงการจัดพิมพ์คัมไพ, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒-๔๓.

<sup>๒๒</sup> เดวิด แชนเดอร์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๒๘๘.

หลังจากได้รับเอกราชอย่างสมบูรณ์ สมเด็จพระนโรดมสีหนุกลายเป็นพระประมุขของรัฐ ทรงกำหนดแผนนโยบายไม่เข้าเป็นฝักเป็นฝ่ายทางการเมืองในการดาเนินบริหารประเทศ โดยใช้นโยบายที่เรียกว่า “สังคมนิยมพระพุทธศาสนา” ซึ่งเป็นสายกลางในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นแนวทางบริหารประเทศ ทั้งนี้ เนื่องจากทรงเคยได้บวชเรียนในพระพุทธศาสนา<sup>๒๓</sup> และมีพระดำริว่า “การจะสร้างประเทศให้พัฒนาได้ พระสงฆ์ควรมีบทบาทอย่างยิ่งในสังคม “สังคมนิยมพระพุทธศาสนา” เป็นหลักการบริหารประเทศที่สมเด็จพระนโรดมสีหนุได้คิดค้นมาโดยพระองค์เอง เนื่องจากทรงเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และประชาชนว่าพระพุทธศาสนานำมาซึ่งความเท่าเทียมกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน พร้อมทั้งช่วยเหลือกัน รักษาไว้ซึ่งธรรมเนียมแบบจารีตนิยม ทั้งนี้ ล้วนแต่เป็นหลักพื้นฐานในวิถีชีวิตของประชาชน อีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญมากที่สุดคือเพื่อส่งเสริม และยกระดับพระพุทธศาสนา”<sup>๒๔</sup> โดยทรงมีพระดำริว่าการพัฒนาประเทศ และศาสนาต้องไปควบคู่กัน “ประเทศชาติประกอบด้วยจักรสองคืออาณาจักรสา สำหรับขับเคลื่อนประเทศชาติ ส่วนอีกจักรหนึ่งคือพุทธจักรสา สำหรับขับเคลื่อนศีลธรรม และความสามัคคีของผู้คนในสังคม ถ้าประเทศชาติขาดจักรใดจักรหนึ่งแล้ว หรือจักรทั้งสองเดินไปไม่สม่ำเสมอแล้ว ประเทศไม่สามารถเข้าไปสู่ความสงบสุขและพัฒนาขึ้นได้”<sup>๒๕</sup> เดียบสุพล (Deap Sophal) ว่า เป็นทฤษฎีสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน “ทุกข์ของราษฎร คือทุกข์ของข้าพระเจ้า”

เพราะเหตุดังนั้น จึงทรงงานกับประชาชนทุกนิคมชุมชนหมู่บ้าน ทรงวางพระองค์เหมือนประชาชนคนหนึ่งที่ร่วมสุขร่วมทุกข์กับหมู่ชนทั่วไป ดังปรากฏในผลงานของยังซัม (Yang Sam) ว่า “ไม่เคยมีมาก่อนในอดีตที่พระมหากษัตริย์วางตัวเหมือนคนทั่วไป ทรงงานร่วมกินร่วม นอนกับประชาชนของพระองค์ ซึ่งทาให้ประชาชนของพระองค์กล้าร้องทุกข์ ขอความช่วยเหลือ โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการทางการมากมาย”<sup>๒๕</sup>

นอกจากนี้ สมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงให้ความสำคัญแก่พระสงฆ์เป็นพิเศษ ทรงได้ถวายตำแหน่งสำคัญ ๆ แก่ผู้นำ ศาสนา เช่น สมเด็จพระสังฆราชทั้งสองนิกาย คีอมหานิกายและธรรมยุตินิกาย

<sup>๒๓</sup> Sam Nhean, *The History of Buddhist in Cambodia*, (Phnom Penh: Buddhist Association, ๑๙๕๗), p. ๒๙ – ๓๒.

<sup>๒๔</sup> Keyes Charl F. (๑๙๙๔) *Communist Revolution and the Buddhist Past in Cambodia* in Keyes, Charles F. Laural Kendall and Helen Hardare (eds) *Asian Vision of Authority: Religion and the Modern State of East and Southeast Asia*, Honolulu :University of Hawaii Press, p.๕๓.,

<sup>๒๕</sup> Yang Sam, *Khmer Buddhism and Politics*, ๑๙๕๔-๑๙๙๔, p.๑๒.

พร้อมทั้งมีพระบรมราชานุญาตให้ใช้พระราชศัpts แก่สมเด็จพระสังฆราชทั้งสองขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ทั้งทางด้านรูปธรรมและนามธรรม กระทั่งมีเชื้อพระวงศ์ได้เข้ามาผนวชเพื่อสืบทอดพระราชประเพณีดั้งเดิม อีกส่วนหนึ่ง ในการพัฒนาคณะสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นสภาพความเป็นอยู่ หรือการศึกษา ทรงให้ความช่วยเหลือทุกกรณี ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระสังฆราช ฮวด ตาด ลงพื้นที่พบปะกับพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไปทุกภูมิภาคของประเทศ เพื่อรับฟังการร้องทุกข์ และแนวทางการบริหารขององค์พระประมุขของรัฐ ผลที่ได้รับจากการลงพื้นที่ครั้งนี้ พบว่า ทั้งพระสงฆ์ และประชาชนทั่วไปมีความพึงพอใจมากที่สุดในหลักการบริหารประเทศของพระองค์ จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ในยุคนี้ พระพุทธศาสนา มีความพัฒนาแทบทุก ๆ ด้าน

จากการสำรวจจำนวนสถิติการเจริญเติบโตของศาสนสถาน เช่น วัด โบสถ์วิหาร เป็นต้น พบว่า ปี ค.ศ.๑๙๖๙ มีจำนวน ๓,๓๖๙ วัด โดยเฉลี่ยวัดเกิดใหม่ปี ละ ๖๓วัด และวัดใหม่ล้วนแต่ได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล ระหว่างปี ค.ศ.๑๙๖๑-๑๙๖๙ พระสงฆ์มีจำนวน ๕๓,๕๐๙-๖๕,๐๖๒ รูป/องค์ โดยเฉลี่ยพระสงฆ์บวชใหม่หนึ่งพันรูปต่อปี มีนักวิชาการหลายท่าน เช่น ยัง ชัมมองว่าสมเด็จพระนโรดม ได้รับแรงดลบันดาลใจ และเดินตามรอยของพระเจ้าอโศกมหาราช ดังพระองค์เคยตรัสว่าไว้ “พระพุทธเจ้าฝากพระศาสนาไว้กับพระมหากษัตริย์”

### ๒.๒.๗ พระพุทธศาสนาในยุคลอน นอล (ค.ศ.๑๙๗๐ - ๑๙๗๕)

ปลายปีค.ศ.๑๙๖๙ ประเทศกัมพูชาประสบกับปัญหาหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางการเมือง สังคม หรือเศรษฐกิจ รัฐบาลที่รู้จักในนามพุทธสังคมนิยม ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ท้ายที่สุด เจ้าสิสุวตม์สิริมะตะ(Sisowath Sirimaktak) กับทหารอีกกลุ่มหนึ่งได้ก่อกบฏให้นายพลลอนนอล (Lon Nol) โค่นอำนาจของสมเด็จพระนโรดมสีหนุลง ขณะที่พระองค์เสด็จไปเยือนต่างประเทศ ดังนั้น ประเทศกัมพูชาได้ขนานนามใหม่ว่า “สาธารณรัฐเขมร- Khmer Republic” นับแต่วันที่ ๑๘ เดือนมีนาคม ปี ค.ศ.๑๙๗๐ เป็นต้นไป โดยมีนายพลลอน นอล เป็นประธานาธิบดีคนแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา

ในระบบราชานิยมหรือสังคมนิยมพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระนโรดมสีหนุอดีตพระมหากษัตริย์ ที่ยิ่งใหญ่หลังยุคพระมหานคร นายพลลอน นอล ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้เรียนรู้มากมายเกี่ยวกับแนวนโยบายการบริหารประเทศของสมเด็จพระนโรดมสีหนุตามแบบพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประชาชน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สังคม ล้วนแต่มีหลักพื้นฐานจากพระพุทธศาสนา ดังนั้น เขาจึงตัดสินใจจะบริหารประเทศตามแนวทางนี้ ซึ่งขั้นแรก คือบัญญัติพระพุทธศาสนาไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตราที่ ๒ ว่า “เป็นศาสนาของรัฐ” และเปิดเสรีภาพการนับถือศาสนาทุกศาสนา<sup>๖๖</sup> ขณะเดียวกันคณะกรรมการกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมที่มีหน้าที่ในเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้ทำการเปลี่ยนแปลงบทสวดมนต์แผ่เมตตา “อาภาสฐา”ในหนังสือ คิทธิปฏิปัตติสังเขป (Gihipatipatti Sangkhep) ของพุทธศาสน

บันทึกจาก “ราชโน” มาเป็น “รัฐเก” กล่าวคือเปลี่ยนเป็น “อาภาสฐา จ ภูมฐา เทวา นาคา มหิทธิกา บุญยัง โน อนุโมทนตุ จีรัง รักขันตุ รัฐเก” ซึ่งมีความหมายว่า “เทวดาทั้งหลายที่อยู่ ณ อาภาสก็ดี อยู่ ณ แผ่นดินก็ดี นาคทั้งหลายที่มากด้วยฤทธิ์ก็ดี จงอนุโมทนาในบุญกุศลของข้าพเจ้าทั้งหลาย จงรักษามหาชนในรัฐให้ประสบแต่ความสุขความเจริญเป็นนิจเทอญ”<sup>๒๖</sup> อันเป็นการเปลี่ยนจากการแผ่เมตตาแด่พระราชา “ราชโน” มาเป็นมหาชน “รัฐเก”

แต่อย่างไรก็ตาม การท้าวพระหาร (Coup d'état) ของนายพลลอน นอล มีได้หมายความว่า กัมพูชาจะมีความสงบสันติก็หาไม่ ตรงกันข้าม สิ่งเลวร้ายได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับแต่วันที่ ๑๘ มีนาคม ปี ค.ศ. ๑๙๗๐ เป็นต้นมา เช่น กรณีการเดินขบวนประท้วงของพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนในพนมเปญ ได้นำ ไปสู่การฆาตกรรมข้าราชการประจำ กระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรม และการเดินประท้วงของพระสงฆ์และประชาชนจากจังหวัดกาปงจาม เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลคืนอำนาจบริหารประเทศถวายแด่อดีตพระมหากษัตริย์สมเด็จพระนโรดมสีหนุ ซึ่งการประท้วงต่อต้านครั้งนี้ได้ฆาตกรรมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดกาปงจามสองคนขณะเดียวกัน เมื่อขบวนประท้วงนี้เดินเข้ากรุงพนมเปญโดยข้ามสะพานโจร ยจังวา (Chroy Chang Wa bridge) รัฐบาลก็ได้ใช้กำลังทหารเข้าสลายกลุ่มผู้ประท้วงนี้ ทา ให้มีพระสงฆ์และประชาชนเป็น จำนวนมากเสียชีวิต กระทั่งพระสงฆ์ในกรุงพนมเปญถูกทางการห้ามแสดงความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น เกี่ยวกับการท้าวพระหารนอกจากนี้ยังมีกองกำลังของทหารเวียดกงหรือแนวร่วมปลดปล่อย แห่งชาติเวียดนามใต้ (Viet Cong or the National Front for the Liberation of Southern Vietnam - NLF) และเวียดมินห์ หรือสันนิบาตเพื่อเอกราชเวียดนาม (Viet Minh or League for the Independence of Vietnam) จำนวน ๕๐,๐๐๐ คน ได้คุกคามอธิปไตยกัมพูชา สร้างความปั่นป่วนทางเมือง จนทำให้ทั้งพระสงฆ์ นักศึกษา และพุทธศาสนิกชนเดินขบวนเรียกร้องให้รัฐบาลขับไล่เวียดกง และเวียดมินห์ออกจากอธิปไตยกัมพูชา ในช่วงปี ดังกล่าว นักวิชาการบางคนมองว่า สงครามที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลลอน นอล กับกองกำลังเวียดนามเป็นสงครามศาสนา สงครามจิตวิทยา สงครามยุทธศาสตร์ ซึ่งโฆษณาชวน เชื่อให้เยาวชนเข้าร่วมกองกำลังทหาร เพื่อคัดค้านกำลังเวียดกง และเวียดมินห์ ที่เอาวัดมาเป็นฐาน ในการทำศึกสงคราม มีการจับพระสงฆ์เป็นตัวประกัน ซึ่งทางรัฐบาลมองว่าเป็นพวกไร้ศาสนา หรือหมิ่นศาสนา เป็นคอมมิวนิสต์ ดังประโยคที่ว่า “หากคอมมิวนิสต์มา พระพุทธศาสนาจะสูญ หาย” อีกอย่างหนึ่งเพื่อคัดค้านการเดินขบวนของพระสงฆ์ทั่วประเทศ เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลคืน อำนาจถวายสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ดังนั้นในวันที่ ๙ เดือนตุลาคม ปี ค.ศ. ๑๙๗๐ ลอน นอล ได้ส่ง จดหมายไปยังสมเด็จพระ

<sup>๒๖</sup>Yim Sombo and Others, *The Threads of Continuity: Buddhism and Conflict in Cambodia, ๑๙๕๓ to ๑๙๗๙* in Siksacakr, Penny Edwards, Michel Rethy Antelme, Editors, (Center for Khmer Studies: Ponleu Khmer Printing & Publishing House, ๒๐๐๗), p.๙๖.

พระสังฆราชมีใจความว่า “การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ไม่ได้หมายความว่า ไม่ซื่อสัตย์ต่อพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาของรัฐนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พุทธ ธรรมล้วนแต่ไปด้วยสิทธิเสรีภาพของผู้คน พระพุทธศาสนาสอนเราให้ซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ตัวส่งเสริมการช่วยเหลือกัน ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเครื่องหมายแห่งเสรีภาพ ความเสมอภาพ ภราดร ภาพ การพัฒนา และความเป็นอยู่ของผู้คน”<sup>๒๗</sup> ฉัตร เปรมฤดี ซึ่งเป็นผู้ที่ชื่นชอบต่อท่าน ประธานาธิบดีว่า เป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา และเคารพนับถือศาสนาอย่างเคร่งครัด เป็นห่วงใย ต่อบ้านเมือง “เราจะป้องกันพระพุทธศาสนาโดยชีวิต และเลือดเนื้อ เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงคง อยู่ถึง ๕๐๐๐ พระพรรษา...ฯ...ต่อสู้เพื่อปกป้องบ้านเมือง และศาสนาโดยลำพัง”<sup>๒๘</sup>

แม้ว่า ทางภาครัฐพยายามสร้างความกลมเกลียวให้พระสงฆ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือสร้างความเชื่อมั่นแก่พุทธศาสนิกชนว่ารัฐบาลให้ความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม เพื่อตอบโต้รัฐบาลของลอน นอล กองกำลังเวียดกงและเวียดมินห์ ก็ได้โฆษณาชวนเชื่อให้พระสงฆ์ที่อยู่ต่างจังหวัด เช่น จังหวัดกา ปงจาม และไพรแวง เป็นต้น เดินขบวนต่อต้านรัฐบาลลอนนอล โดยให้คำมั่นสัญญาว่า “จะคืนอำนาจที่แท้จริงให้ชาวกำพูชา” แต่ในทางตรงข้ามกับคำ มั่นสัญญา ทั้งกองกำลังเวียดกงและเวียดมินห์ก็ได้ทำลายพระพุทธศาสนา เช่น ประหารชีวิตพระสงฆ์ทำลายวัดวาอาราม พุทธปฏิมา เสาทาลายคัมภีร์ฎีกา เอกสารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และศาสนา พร้อมทั้งขู่บังคับให้พระสงฆ์สึกเข้าเป็นทหารของตน ยึดทรัพย์สิน และเกณฑ์ชาวกำพูชาเป็นทหาร ซึ่งระหว่างปี ค.ศ.๑๙๗๐ – ๑๙๗๑ วัดที่ถูกทำลาย ด้วยกองกำลังเวียดกงและเวียดมินห์มีถึง ๒๔๑ แห่ง มีพระสงฆ์มรณภาพ ๔๒ รูป บาดเจ็บ ๕๒ รูป ถูกจับเป็นเชลยศึก ๒๑ รูป และต้องอพยพเข้ามาพนมเปญ ๔๕๒ รูป นอกจากนี้ยังมีโบสถ์คริสต์ ๑๓ แห่ง บาทหลวง ๓ รูป รวมทั้งมัสยิด ๖ แห่งนอกจากนี้ยังใช้กองกำลังทหารเข้ายึดครองนครวัดซึ่งเป็นมรดก ประวัติศาสตร์ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมโลก ดังรายงานของพุทธิกสมาคม และสมาคมนักนิพนธ์กำพูชาว่า

“วันที่ ๒๓ มีนาคม ปี ค.ศ.๑๙๗๐ เวียดกงและเวียดมินห์ โฆษณาชวนเชื่อประชาชนในจังหวัดกา ปงจาม และไพรแวงต่อต้านกับรัฐบาลสาธารณรัฐวันที่ ๒๘ มีนาคม ปี ค.ศ.๑๙๗๐ กองกำลังเวียดกง และเวียดมินห์จำนวน ๕๐,๐๐๐ คนเข้ามาในกำพูชา ได้ทำลายที่ทำงาน โรงเรียน วิทยาลัย ศูนย์สุขภาพ เสาทาลายวัดวาอาราม ศาสนสถาน จับพระสงฆ์เป็นตัวประกันเดินนา หน้าเพื่อป้องกันมิให้ทหารรัฐบาลยิง นอกจากนี้ได้ทำ ร้ายพระสงฆ์ด้วยการตบตีอย่างโหดร้าย ขณะนี้ทั้งเวียดกงและเวียด

<sup>๒๗</sup>Yam Sam, Yang Sam, *Khmer Buddhism and Politics*, ๑๙๕๔-๑๙๘๔, p.๕๓ – ๕๙.

<sup>๒๘</sup>ชาติ เปรมฤดี, *ชะตากรรมพระพุทธศาสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร*, (กรุงเทพฯ มหานคร : ชุติมาการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๖, ๕๔.

มินห์กำลังยึดครองปราสาทนครวัด ซึ่งเป็นแหล่งมรดกแห่งประวัติศาสตร์ ศาสนาและ  
ศิลปวัฒนธรรมโลก”

นอกจากนี้ยังมีการออกแถลงการณ์ของนาย อุ ทัน(U Thant) ซึ่งเป็นอัครเลขาธิการ  
สหประชาชาติ(UN Secretary-General) วันที่ ๘ เดือนมิถุนายน ปี ค.ศ.๑๙๗๐ ว่า

“สงครามเวียดนามได้คุกคามลูกหลานเข้ามาถึงกัมพูชา ทาลายชีวิตคนเป็นจำนวนมาก ทำให้  
เสียหายทรัพย์สิน สงครามเวียดนามกลายเป็นสงครามอินโดจีน ปราสาทนครวัดซึ่งเป็นมรดกทาง  
ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นที่สักการบูชา และมีชื่อเสียงมากที่สุดในประเทศกัมพูชา กำลัง  
ได้รับการเบียดเบียนพยายาทอย่างร้ายแรงเหมือนดังปราสาทในกรุงเว้ ประเทศเวียดนาม....

ผลจากการก่อกวนและโฆษณาชวนเชื่อของเวียดกง และเวียดมินห์ ทำให้คณะสงฆ์ทั่วประเทศ  
ได้จัดประชุมสมัชชาพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน ปี ค.ศ. ๑๙๗๑ ที่ห้องประชุมจตุ  
มุข กรุงเทพมหานคร โดยมีสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองคณะเป็นประธานในพิธีซึ่งประเด็นหลัก ๆ แล้ว คือ  
เรียกร้องให้รัฐบาลมีนโยบายชัดเจนต่อพระพุทธศาสนา การรักษาฟื้นฟูสภาพจิตใจของพุทธศาสนิกชน  
และปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา โดยออกแถลงการณ์ร่วมกันมีใจความสำคัญว่า

“ระหว่างวันที่ ๒๓ มีนาคม ปีค.ศ. ๑๙๗๐ ถึงวันที่ ๑๗ เมษายน ปี ค.ศ.๑๙๗๑ กอง  
กำลัง เวียดกง และเวียดมินห์ ได้ทาลายวัด ๒๐๕ แห่ง พระสงฆ์มรณภาพ และบาดเจ็บ  
จำนวนมาก ด้วยทารุณกรรมอันโหดร้ายของพวกทมิฬไร้ศาสนา พระสงฆ์นับเป็นพันๆ  
รูปต้องอพยพจากวัดไปหาที่ปลอดภัยการศึกษาของคณะสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นพุทธศึกษา  
หรือศาสนาธรรมวินัยไม่สามารถดาเนินการได้ ในต่างจังหวัด ศาสนสถาน ปราสาท  
โบราณ พระพุทธปฏิมาถูกทำลาย”

ระหว่างที่กัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของนายพล ลอน นอล นับแต่เดือนมีนาคม ปี ค.ศ.  
๑๙๗๐ ถึง เดือนมิถุนายน ปี ค.ศ.๑๙๗๓ มีจำนวนวัด ๙๙๗ แห่ง หรือหนึ่งในสามถูกทาลายด้วยการ  
เผา และระเบิดโดยกองกำลังของเวียดกงและเวียดมินห์ พระสงฆ์ที่อยู่ต่างจังหวัดและชนบทต้องอพยพ  
ไปอยู่ในที่ปลอดภัย เช่น พระสงฆ์ต้องอพยพไปอยู่ภายใต้การอารักขาหรือศูนย์ปลดปล่อย(Liberated  
Zone) ของรัฐบาลนายพล ลอน นอล จำนวน ๑,๑๕๖ รูป อีก ๑๑๔ รูป มรณภาพ ๑,๑๕๓ รูปบาดเจ็บ  
และอีก ๓๖๐ รูป ถูกจับเป็นตัวประกันของเวียดกงและเวียดมินห์ ขณะที่พระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งต้อง  
อพยพอยู่ศูนย์ปลดปล่อยของเขมรแดง ที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศซึ่งพระสงฆ์  
เหล่านี้ถูกอบรมด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์<sup>๒๙</sup> ขณะเดียวกัน ระหว่างปี ค.ศ.๑๙๗๐ –๑๙๗๓ กองกำลัง  
สหรัฐอเมริกาและเวียดนามใต้ ได้โจมตีขับไล่กองกำลังเวียดนามเหนือหรือเวียดมินห์ข้ามเข้ามาดินแดน  
กัมพูชาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ และได้ทิ้งระเบิดมากกว่าแสนตัน ซึ่งการทิ้งระเบิดครั้งนี้

<sup>๒๙</sup>Yang Sam, *ibid.*, p .๕๘ – ๕๙.

ทำให้มีพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนชาวกำพูชาเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก โดยไม่มีการประเมินความสูญเสียใดๆ จากรัฐบาล แม้รัฐบาลจะรับทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวก็ตาม ดังนั้น พระสงฆ์ที่อยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ หลายจังหวัดต้องอพยพมากรุงเทพมหานคร ซึ่งทำให้วัดวาอารามในกรุงเทพมหานคร ไม่สามารถรองรับจำนวนพระสงฆ์จำนวนมากได้

ระหว่างปี ค.ศ.๑๙๗๔-๑๙๗๕ กองกำลังเขมรแดงได้ขยายตัวและมีอำนาจทางการเมืองมากขึ้นจนสามารถยึดพื้นที่ปกครองของประเทศได้หลายจังหวัด ที่สำคัญคือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ ขณะเดียวกัน เขมรแดงได้พยายามโฆษณาชวนเชื่ออุดมการณ์คอมมิวนิสต์โดยเอาพระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่ พร้อมทั้งได้มอบอาวุธให้พระสงฆ์ป้องกันตัวขณะที่ปฏิบัติหน้าที่ จนนำไปสู่การโค่นอำนาจจากรัฐบาลลอนนอลได้ในที่สุด โดยมีพระสงฆ์เข้าร่วมในกระบวนการปฏิวัตินี้ด้วย<sup>๓๐</sup>

สรุปได้ว่า ประเทศกัมพูชายุคเริ่มแรกได้รับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์เสียเป็นส่วนใหญ่ต่อมาได้มีการเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาผสมผสานกับลัทธิศาสนาพราหมณ์ ปัจจุบันจึงมีความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์อยู่พอสมควร แต่ส่วนมากประชาชนในเขตพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา จะนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักเพราะเขตพื้นที่ชายแดนแต่ครั้งก่อนเคยเป็นเมืองของชนชาวไทย ต่อมาได้มีการเปลี่ยนการปกครองในยุคของพระเจ้าวรมัน ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ให้ความสนใจในแนวทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และในยุคปัจจุบัน กัมพูชาได้ยกพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งชาติ หรือเป็นศาสนาประจำชาติ

## ๒.๓ อิทธิพลพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา

พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ส่วนมากจะได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาคล้ายๆกัน ทั้งในแง่ของลักษณะทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และความเชื่อ ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ดังนี้

### ๒.๓.๑ ลักษณะวัฒนธรรม

เสาวภา ไพบูลย์วัฒน์ ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคอีสาน เป็นศูนย์รวมวัฒนธรรมอันเก่าแก่ ดังปรากฏในพื้นที่แถบอีสาน ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาหลายพันปี เคยรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรมของละว้ามาก่อน ในเวลาต่อมากลุ่มละว้าได้มีการอพยพไปอยู่ในที่อื่น กลุ่มคนที่อาศัยในดินแดนอีสานประกอบด้วยพวก ข่า ส่วย เขมร โซ และชาวอีสานปัจจุบัน

บรรพบุรุษของชาวอีสานและกลุ่มคนในภาคอีสานชาวอีสานปัจจุบัน หากแบ่งกลุ่มคนตามเชื้อสายของบรรพบุรุษที่สืบทอดในท้องถิ่นแห่งนี้ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม กล่าวคือกลุ่มลาว เป็นกลุ่มที่มีถิ่นฐานตั้งแต่เขตจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ดกลุ่มพวกไทย เป็นกลุ่มคนในเขตจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งกลุ่มนี้มี

<sup>๓๐</sup>Yim Sombo and Others, *ibid.*, p. ๙๐

ภาษาวัฒนธรรม และประเพณีซึ่งแตกต่างไปจากกลุ่มลาวกลุ่มเขมรป่าดง เป็นกลุ่มคนทางด้านตะวันออกในเขตบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ซึ่งสืบเชื้อสายจากพวกเขมร และส่วย หรือเขมรป่าดงกลุ่มชนทั้งสามกลุ่มใหญ่ๆ มิได้แยกตามกลุ่มของเชื้อชาติ แต่ได้มีการปะปนกัน เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านการย้ายถิ่นฐาน เศรษฐกิจ การเมือง การปกครองในประวัติศาสตร์ไทยชาวอีสานซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดต่างๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ<sup>๓๑</sup>

กวี วรรกวิณ ได้แบ่งกลุ่มชนดังกล่าวยังได้มีการแบ่งกลุ่มชนตามเขตทางสังคม วัฒนธรรมและประเพณีที่ปรากฏในปัจจุบัน ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ อีสานเหนือ ได้แก่ จังหวัดหนองบัวลำภู อุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนม

กลุ่มที่ ๒ อีสานตะวันตก ได้แก่ จังหวัดเลย ชัยภูมิ และนครราชสีมา

กลุ่มที่ ๓ อีสานตอนกลาง ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ มหาสารคามและร้อยเอ็ด

กลุ่มที่ ๔ อีสานตะวันออก ได้แก่ จังหวัดมุกดาหาร อำนาจเจริญ ยโสธรและอุบลราชธานี

กลุ่มที่ ๕ อีสานใต้ ได้แก่ จังหวัดจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ

ซึ่งการแบ่งกลุ่มดังกล่าวนี้ มีลักษณะที่สำคัญ กล่าวคือ โดยอีสานเขตอีสานเหนือ ตอนกลาง ตะวันออก และตะวันตก ในพื้นที่จังหวัดเลย ชัยภูมิ มีความเกี่ยวพันด้านศิลปวัฒนธรรมกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนอีสานตอนใต้ และตะวันตกในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา มีความเกี่ยวพันด้านศิลปวัฒนธรรมกับประเทศกัมพูชา<sup>๓๒</sup>

### ๒.๓.๒ ลักษณะทางขนบธรรมเนียมประเพณี

ในพื้นที่บริเวณอีสานเหนือกลุ่มคนซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน แม้ระยะเวลาที่ผ่านมาหลายร้อยปี แต่กลุ่มคนดังกล่าวยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมไว้สืบทอดจนถึงยุคปัจจุบัน กลุ่มคนเหล่านี้ได้แก่ พวกผู้ไทย พวกย้อ พวกโซ่กะเลิง กะตาก โดยกลุ่มผู้ไทยจะตั้งถิ่นฐานโดดเด่นกว่ากลุ่มอื่นๆ ปัจจุบันกลุ่มคนกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานในอำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

เสาวภา ไพทยวัฒน์ กล่าวว่า กลุ่มผู้ไทยอาศัยอยู่ในเขตอำเภอนาแก อำเภอธาตุพนมอำเภอนาหว้า ขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มผู้ไทยที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันได้แก่ การแต่งกายที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ผู้ไทย ผู้ชายนุ่งกางเกงขาแคบ ใช้ผ้าด้ายตามเอถึงง่าสิดำ หรือนุ่งผ้าขาวม้าด้ายสีขาวสวมเสื้อด้ายสีดำ เครื่องประดับของชายมีกำไลมือและแหวน ผู้หญิงนุ่งซิ่นใส่เสื้อผ้าสีดำ มีกำไลเงินกับ

<sup>๓๑</sup> เสาวภา ไพทยวัฒน์, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : การค้าสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๑-๔๖,

<sup>๓๒</sup> กวี วรรกวิณ, *แผนที่ความรู้ท้องถิ่นไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาคุณภาพวิชาการ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐.

ต่างหูเป็นเครื่องประดับประจำตัวอยู่เสมอ ผู้หญิงที่ยังไม่มีสามีจะเกล้ามวยผม เมื่อมีสามีแล้วก็จะเกล้าผมสูงเครื่องนุ่งห่มส่วนใหญ่ใช้สีดำหรือสีเข้มๆ เป็นต้น

ในท้องถิ่นเขตอีสานใต้ ในพื้นที่บริเวณนี้กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ส่วนใหญ่จะมีเชื้อสายเขมร ลาว ซึ่งในเขตจังหวัดสุรินทร์นั้น มีกลุ่มชนเชื้อสายเขมรอาศัยอยู่จำนวนมาก และยังคงรักษาประเพณี โดยเฉพาะการแต่งกาย กล่าวคือ ผู้หญิงไทยเชื้อสายเขมรวัยกลางคนสวมเสื้อแขนกระบอกลายลูกไม้แบบสมัยนิยมและนุ่งผ้ากระเนียวสีน้ำเงินเย็บติดชายผ้าถุง ในโอกาสงานจะตักเปรียะแคเจต (งานทวงน้ำพระเดือนเมษายน) เสื้อดังกล่าวนี้มีลักษณะคล้ายกับเสื้อของคนไทยในเชื้อสายวัฒนธรรมลาวและส่วย ซึ่งปัจจุบันนี้คนเขมรยังนิยมการใส่เสื้อที่ทันสมัยขึ้นโดยการตัดเย็บด้วยจักร นิยมตัดเป็นเสื้อผ้าลายลูกไม้และลายดอกไม้เล็กๆมีสีสันทันดูจะเข้ม ๆ สด ๆ ครีมี ๆ ตามแต่วัย ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นวัยกลางคนถึงวัยสูงอายุ ซึ่งจะเน้นเป็นแขนกระบอก ส่วนสาว ๆ วัยรุ่นจะใส่เสื้อตามสบายที่เหมาะสม ซึ่งปัจจุบันผ้าถุงยังคงนุ่งผ้าตามแบบโบราณ ส่วนผู้ชายเขมรผู้สูงศักดิ์ในสมัยโบราณจะนุ่งผ้าโจงกระเบน เขมรเรียกว่า “โจงกระเบน” โดยใช้ผ้าโฮลเปรี๊ยะ หรือ ผ้าสมปักเขมร เป็นผ้าทอหมัดหมีสีสันทันสวยงามมีเชิงในตัว ทอยาวเป็นวาไม่เย็บชายผ้าติดกัน ส่วนผู้ชายโดยทั่วไปจะนุ่งผ้ากระเนียวกอดี เป็นผ้าไหมทอจากไหมควบปั่นเกลียวทั้งผืนทอยาวเป็นวาสำหรับนุ่งโจงกระเบน ปัจจุบันได้มีการตัดแปลงเป็นลักษณะผ้าทอหมัดหมีสำหรับผู้หญิงนุ่งซึ่งลดความยาวลง ส่วนผู้ชายหันนิยมนุ่งโจงแทนผ้ากระเนียวกอดี<sup>๓๓</sup>

#### ๑) เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ภาคอีสานมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น เช่น อาหาร ภาษา ดนตรีหมอลำ และศิลปะการฟ้อนรำที่เรียกว่า เซิ้ง เป็นต้น ชาวอีสานมีการแต่งกายเป็นเอกลักษณ์ของตนคือ หญิงมักจะนุ่งผ้าซิ่นทอด้วยฝ้าย มีเชิงคลุมเลยเข้าไปเล็กน้อย สวมเสื้อแขนสั้น ผู้สูงอายุมักตัดผมสั้นไว้จอน ส่วนผู้ชายไม่ค่อยมีรูปแบบที่แน่นอนนัก แต่มักนุ่งกางเกงมีขาครึ่งน่องหรือนุ่งโจงผ้าไหม อย่างไรก็ตามเครื่องแต่งกายดังกล่าวจะพบน้อยลง ในปัจจุบันวัยรุ่นหนุ่มสาวจะแต่งกายตามสมัยนิยมอย่างที่พบเห็นในที่อื่นๆ ของประเทศ การประกอบอาชีพของชาวอีสาน คือ การเพาะปลูกพืชที่สำคัญได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง ปอ ข้าวโพด เพราะมีพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกมากกว่าภาคอื่นๆ แต่ผลผลิตที่ได้ต่ำ เพราะการทำนาส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนซึ่งไม่ค่อยแน่นอน บางปีมีน้ำมากบางปีไม่มีน้ำเลย พอถึงฤดูแล้งน้ำในแม่น้ำลำธารจะเหือดแห้งไปเสียส่วนใหญ่ การขาดแคลนน้ำทำให้ไม่ค่อยมีการปลูกพืชหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้วทำให้ผลผลิตมีน้อยวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นจัดเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวอีสาน ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง นับเป็นศูนย์รวมชาวอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่

<sup>๓๓</sup> เสาวภา ไทพยวัฒน์, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*, อ่างแก้ว, หน้า ๔๙,

(๑) การเคารพในพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งแสดงถึงความศรัทธาทางศาสนาที่มีความผูกพันกับชาวอีสานมาในอดีต พระบรมธาตุของจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน ทั้งในเขตอีสานเหนือและอีสานใต้ จึงเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวอีสาน

(๒) การเคารพสักการะพระปรางค์ และปราสาทต่างๆ อันเป็นศิลปะของขอมที่ปรากฏในบริเวณอีสานใต้ แสดงถึงความผูกพันกับดินแดนของกัมพูชาในประวัติศาสตร์ดังเช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเขาพนมรุ้ง เป็นต้น

(๓) การเคารพสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ดังเช่น ชาวนครราชสีมาให้ความสำคัญบูชาอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีหรือย่าโม ที่หน้าประตูเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมาชาวอีสานในยุคสังคมไทยปัจจุบันนับเป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญยิ่งในการเป็นแรงงานทุกประเภททั้งแรงงานชายและหญิงของกรุงเทพมหานคร และเมืองขนาดใหญ่ของประเทศไทย รวมทั้งแรงงานชายที่ประกอบอาชีพในประเทศตะวันออกกลาง วัฒนธรรมของชาวอีสานจึงแพร่หลายไปยังภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมในการกินอยู่ อาหารหลักของคนอีสานได้แก่ ข้าวเหนียว กล้วย ส้มตำ ฯลฯ จัดได้ว่าเป็นอาหารหลักของคนไทยที่ได้รับความนิยมสูงและได้รับการยกย่องให้เป็นอาหารไทยชนิดหนึ่งที่มีชื่อเสียงทั่วประเทศ และในต่างประเทศเอกลักษณ์ในการดำรงชีวิตซึ่งยึดถือความเรียบง่าย การกลับถิ่นเดิมในฤดูทำนา และวันหยุดเทศกาลปีใหม่ วันสงกรานต์ เป็นประเพณีที่ปฏิบัติของชาวอีสานในปัจจุบัน

(๔) ข้อสังเกตวัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคอีสานที่โดดเด่นในสังคมไทย และเป็นที่รู้จักแพร่หลายในระดับโลก ได้แก่

ก. โบราณวัตถุและโบราณสถาน โบราณวัตถุซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วโลกจากเหตุการณ์ซึ่งประชาชนชาวไทยได้ขอคืนศิลปาสลักหีบหลังนารายณ์บรมมสินธุ์ จากพิพิธภัณฑสถานชิคาโก (Art Institute of Chicago) ประเทศสหรัฐอเมริกา กลับคืนมาที่ปราสาทเขาพนมรุ้งจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นผลดีในการอนุรักษ์ศิลปะเขมรในประเทศไทย

ข. ขนบธรรมเนียมประเพณี และการดำรงชีวิต วัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคอีสานในด้านการดำรงชีวิตสำหรับยุคปัจจุบัน ปรากฏเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในด้านการใช้ภาษาอาหาร เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ตลอดจนการเคารพนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง และพระพุทธศาสนา

ค. อาหาร อาหารอีสานในยุคปัจจุบันเป็นอาหารที่รู้จักอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะส้มตำ เป็นอาหารที่มีจำหน่ายทั่วทุกจังหวัดในประเทศไทย รวมทั้งจัดจำหน่ายในร้านอาหารและโรงแรมที่มีชื่อเสียง นอกจากนี้ยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระราชทานเพลงส้มตำ นับเป็นความปลื้มปิติแก่ชาวอีสานเป็นล้นพ้น

ง. เครื่องแต่งกาย ชาวอีสานมีความสามารถในการทอผ้าไหมมาเป็นเวลาช้านาน ภายหลังเมื่อได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในการสนับสนุนการทอผ้าไหมของชาวอีสาน ส่งผลให้มีการทอผ้าไหมที่มีคุณภาพสูง ดังปรากฏผ้าไหมมัดหมี่ และผ้าทอ

พื้นเมืองลายซิด ซึ่งได้รับความนิยมสูงสุด และเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นใน พื้นที่จังหวัดอุดรธานี ขอนแก่น มหาสารคาม รวมทั้งการทอผ้าไหมของชาวผู้ไทยจังหวัดสกลนครและนครพนม นอกจากนี้ในพื้นที่ทางอีสานใต้ อำเภอบึงโขงพยุง จังหวัดนครราชสีมาเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมไทยที่สำคัญของภูมิภาคนี้ อีกแหล่งหนึ่ง นอกเหนือจากผ้าไหมแล้วเอกลักษณ์ด้านการแต่งกายของชาวอีสานคือการแต่งกายโดยใช้เครื่องประดับเงินประกอบในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ โดยได้รับอิทธิพลจากบรรพบุรุษ เอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นทางอีสานใต้ยังได้รับความนิยมสูงจากชาวไทยภาคอื่นๆ และชาวต่างประเทศในปัจจุบัน นอกจากเครื่องเงินแล้วเครื่องปั้นดินเผาของอำเภอด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายเช่นกัน

จ. การเคารพนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการจรรโลงพระพุทธศาสนาภาคอีสานมีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง นับตั้งแต่การนมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม การเคารพย่าโม ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวอีสาน ดังที่กล่าวว่า“ลูกอีสานหลานย่าโม” ในด้านการจรรโลงพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ซึ่งเป็นพระเกจิอาจารย์ทางด้านวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ประชาชนทั่วไปเรียกว่า พระอาจารย์ หลวงปู่ ล้วนแล้วแต่เป็นชาวอีสาน และได้ปฏิบัติธรรมในพื้นที่แห่งนี้จนได้รับการยกย่องพระสงฆ์ที่เจริญทางวิปัสสนากัมมัฏฐาน รวมถึงพระสงฆ์ที่มีวัดอุ้มงคลอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เชื่อถือของประชาชนในยุคปัจจุบันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา ดังปรากฏการณ์นับถือวัดอุ้มงคลของพระญาณเถรวิฑฒน หรือหลวงพ่อกุณ ปริสุทโธ วัดบ้านไร่ อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

ฉ. ประชาชนของภาคอีสาน เอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่นในด้านประชาชนของภาคอีสานในยุคปัจจุบัน หากกล่าวถึงผู้ชาย แรงงานชายไทยภาคอีสานเป็นแรงงานที่มีความสำคัญสูงสุดของประเทศไทย รวมถึงการขายแรงงานในต่างประเทศ ความอดทนในการทำงานเป็นเอกลักษณ์ของคนในท้องถิ่นแห่งนี้ดังปรากฏการเกิดโรคโหลตาย ซึ่งเป็นภาษาเฉพาะสำหรับผู้ชายที่ใช้แรงงาน ในกลุ่มแรงงานหญิงจัดเป็นกลุ่มทำงานในโรงงาน หรือโดยทั่วไปเรียกว่า “สาวโรงงาน” แรงงานจากภาคอีสานมีความสำคัญยิ่งในงานบริการต่างๆ ด้านในเขตเมืองชาวอีสานทั้งชาย และหญิงในชนบทจะมีเอกลักษณ์ในการดำรงชีวิตที่นิยมทั้งถิ่นฐานชั่วคราว เพื่อไปประกอบอาชีพในเขตเมือง เมื่อถึงฤดูทำนาจึงกลับมายังภูมิลำเนาเดิม

ช. ภาษาถิ่นอีสาน ในยุคปัจจุบันเอกลักษณ์ภาษาถิ่นอีสานมีความโดดเด่นและใช้สื่อสารอย่างแพร่หลายในกลุ่มคนภาคอื่นๆ ได้แก่ การใช้ภาษาอีสานในการแต่งเพลง การใช้ภาษาอีสานในการแสดงรายการทางโทรทัศน์ ซึ่งได้รับความนิยมจากคนไทยทุกภูมิภาค

จากการศึกษาเกี่ยวกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมอีสาน สามารถสรุปได้ว่าลักษณะทางสังคมอีสานนั้น เป็นสังคมแบบพุทธศาสนาผสมกับสังคมแบบศาสนาพราหมณ์อันดูสำหรับสิ่งก่อสร้างทางศาสนาที่ปรากฏนั้นเป็นปราสาทหินแบบขอม ในแหล่งที่พบศิลาจารึกก็ได้กล่าวถึงกิจกรรมในทางพุทธ

ศาสนา และนอกจากนี้ยังพบซากโบราณสถานแบบปรางค์ขอม นั่นก็แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของศิลปะขอมแบบเมืองพระนครได้แพร่กระจายเข้ามายังบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล และแม่น้ำชี โดยเฉพาะแถบลุ่มแม่น้ำมูล ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งศูนย์กลางแห่งอำนาจ และศูนย์กลางแห่ง การเผยแพร่อารยธรรมแบบขอมที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและวัฒนธรรมในสังคมอีสานนั้นมีวิถีชีวิตที่มีความเรียบง่ายในอดีต ปัจจุบันสังคมวัฒนธรรมอีสานมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของสังคมโลก และวัฒนธรรมอื่นที่แพร่กระจายมาจากประเทศทางตะวันตกและประเทศอื่นๆ ในแถบเอเชีย แต่อย่างไรก็ตามความเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมอีสานยังคงดำเนินอยู่กับชาวอีสานในยุคปัจจุบัน

### ๒.๓.๓ กำเนิดและพัฒนาระบบความเชื่อ

ในสมัยโบราณเราจะพบว่า เขามีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี ๆ มากมาย ซึ่งล้วนแต่ทำให้คนเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัวทำลายความเห็นแก่ตัว แล้วไปสรุปอยู่ที่ความรู้สึกว่าเราทุกคนเป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย<sup>๓๔</sup>

“ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษนั้น เชื่อกันว่าเมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ ขึ้นอยู่กับผลกรรมที่กระทำไว้ขณะที่มีชีวิตอยู่ในยุคของพวกอารยันนั้นมีความเชื่อ ว่าการสร้างสรรคจักวาลและการให้กำเนิดมนุษย์นั้น เป็นผลที่เกิดจากการเช่นสรวงแต่ดั้งเดิม นั่นคือเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการสังเวทตนเอง”<sup>๓๕</sup>

มนุษย์เกิดความกลัวและมีความต้องการที่จะรอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความหนาว ความหิวกระหาย ความร้อน จึงเกิดการนับถือแม่น้ำ ภูเขา พระจันทร์ พระอาทิตย์ ต้นไม้ ดวงดาว เป็นต้น โดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้มีอำนาจและสามารถให้คุณและโทษกับมนุษย์ได้ จึงต้องแสวงหาทางออก โดยการบูชาเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บวงสรวง กราบไหว้ ซึ่งในที่สุดกลายเป็นความเชื่อที่ปฏิบัติ

<sup>๓๔</sup> พระธรรมโกศาจารย์, (พุทธทาสภิกขุ), *การกลับมาแห่งศีลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑), หน้า ๖๖.

<sup>๓๕</sup> จำนงค์ ทองประเสริฐ, *มโนเกิดศัทธิประเพณีอินเดียเล่ม ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๘.



การบูชาอันวอน เพื่อให้วิญญาณ ภูติ ผี ปีศาจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ให้ช่วยเหลือตนเองให้พ้นจากอันตรายทั้งปวง”<sup>๓๗</sup>

ความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลต่อมนุษย์ในยุคนั้น หากแต่ช่วยได้ในระดับหนึ่งเท่านั้นซึ่งในส่วนของความตาย ความเจ็บป่วย ต่าง ๆ นา ๆ ก็ไม่สามารถช่วยได้หมดทุกอย่าง หากแต่ยังคงมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เพราะการแสวงหาทางออกจากสิ่งเหล่านี้ ต่างคนก็เชื่อตามประสบการณ์ของตัวเองว่าเหมาะสมกับลัทธิความเชื่อในลักษณะใด

### ๓) ความเชื่อเรื่องการบูชาผีบรรพบุรุษ

การบูชาตามคติทางพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะ ๒ อย่างคือ

(๑) การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ เช่น ดอกไม้ ของหอม อาหาร ทรัพย์สินเงินทอง หรือของมีค่าต่าง ๆ มอบให้เพื่อแสดงถึงความเคารพนับถือ ตลอดจนการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงความเคารพนับถือ เทิดทูน เชิดชูคุณความดี และยกย่องให้ปรากฏความสำคัญของความดี

(๒) การบูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ การรับสีกขาบทมาเพื่อรักษาให้เป็นผู้มีศีล ตลอดจนการเคารพดูแลมารดาบิดาและบูชาปูชนียบุคคลทั้งหลายด้วย

“การบูชาผีบรรพบุรุษนั้นเกิดขึ้นเพราะความรักความผูกพันของลูกหลานที่ให้การเคารพภักดีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เพราะเมื่อเวลาที่บุคคลเหล่านี้มีชีวิตอยู่ได้ทำคุณประโยชน์ให้ลูกหลานมากมาย และเมื่อบรรพบุรุษเหล่านี้ตายจากไป ลูกหลานที่อยู่เบื้องหลังต้องทำหน้าที่ในฐานะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในสายเครือญาติจึงต้องมีการบูชา เช่น สรง กราบไหว้และทำการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของต่างๆ ส่งไปให้ หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามเชื่อกันว่าอาจจะได้รับโทษต่าง ๆ นา ๆ จึงต้องทำการบูชา กราบไหว้ให้ช่วยบันดาลความสุขมาให้ เมื่อการกระทำดังกล่าวได้แสดงออกบ่อย ๆ จึงเกิดความเชื่อเต็มทีและฝังลึกลงไปในจิตสำนึกของแต่ละคน”<sup>๓๘</sup>

มนุษย์มีความเชื่อว่า เมื่อบิดา มารดา หรือญาติที่ตายไปแล้ว วิญญาณจะออกจากร่างไปสู่ที่ต่าง ๆ ไปเกิดใหม่บ้าง ยังวนเวียนอยู่ในโลกมนุษย์บ้าง ผีเหล่านี้เรียกว่า ผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าตายาย หรือบางทีก็เรียก ผีเรือน เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ เป็นคนดีที่มีความสามารถเป็นพิเศษ เป็นเจ้า

<sup>๓๗</sup> พระมหามหุต ศุภกรมโม, ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพุทธศาสนา, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗, หน้า ๑๕.

<sup>๓๘</sup> มณี พยอมยงค์, *ความเชื่อของคนไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๐.

เมืองหรือเป็นผู้ก่อตั้งบ้านเมือง เมื่อตายไปก็ยังมีผู้เคารพนับถือ ทั้งผีบรรพบุรุษและผีวีรบุรุษนั้นจัดว่าเป็นผีดีเพราะเป็นผู้คุ้มครองรักษาลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข และคอยควบคุมให้ลูกหลานหรือคนในหมู่บ้านไม่ให้ทำผิดขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี

**เสถียร โกเศศ** กล่าวไว้ในหนังสือชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่อง ประเพณีไทยว่า “ไสยศาสตร์” หมายถึง ความเชื่อด้วยความรู้สึกรวมในสิ่งที่ต้องการว่าอยู่เหนือ ธรรมชาติหรือในสิ่งลึกลับอันไม่สามารถจะทราบได้ด้วยเหตุผลตามหลักของวิทยาศาสตร์และ สิ่งนี้อาจให้ตีหรือร้ายแก่ผู้ที่เชื่อก็ได้ ความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์นี้อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) ความเชื่อเรื่องผีสงฆ์ เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิญญาณ ชาวล้านนาแต่โบราณเชื่อ เกี่ยวกับเรื่องนี้และจากความเชื่อดังกล่าว คัมภีร์สิบชะตาที่เป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่ยืนยัน ความเชื่อนี้โดยกล่าวถึงเกี่ยวกับเรื่องทิศผีหลวงและที่อยู่ในแต่ละวันว่าอยู่ที่ไหน การจะหาที่อยู่ ทำมาหากินอย่าได้ไปตรงกับที่ผีหลวงอยู่

๒) ความเชื่อเรื่องเวทมนต์ คาถาอาคม เครื่องรางของขลัง “เวท” เป็นชื่อในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์มี ๔ หมวดใหญ่ หมวดหนึ่งเรียกเป็นภาษาไทยว่า คัมภีร์พระเวท บรรจุความสำหรับใช้ สวดสดุดีเทวดา ถ้านำไปใช้เสกเป่าเพื่อบังคับผีหรือเทวดาให้บันดาลในสิ่งที่ตนปรารถนาก็เรียกว่า “มนตร์” มนตร์ แปลว่า คำศักดิ์สิทธิ์สำหรับใช้เสกเป่า “คาถาอาคม” คือ อักษรหรือข้อความที่ผูก ขึ้น ซึ่งถือว่ามีความลึกลับเมื่อนำไปใช้ตามลัทธิที่กำหนด “เครื่องรางของขลัง” คนไทยเชื่อว่า เครื่องรางของขลังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองป้องกันผู้ที่เป็นเจ้าของได้จะทำให้อยู่อย่างคงกระพัน หนัสนิยงยิ่งฟันไม่เข้า มีหลายประเภท เช่น พระเครื่อง ตะกรุด ยันต์ วาน์ เหล็กไหล เป็นต้น

ระบบความเชื่อและสังคมมนุษย์เป็นคนละส่วนกันแต่จะมีการใช้ควบคู่กันอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพราะสมาชิกในสังคมจำเป็นต้องมีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันอยู่เสมออย่างต่อเนื่อง การพึ่งพาอาศัยกันทางสังคมทำให้มนุษย์จำเป็นต้องมีสื่อกลางที่เป็นแบบแผนเดียวกันและ แบบแผนทางความคิด ความเชื่อนั้นจึงมีลักษณะที่เป็นวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมโดยทั่วไปเราจะ เข้าใจแล้วว่า เวลาเราจะทำอะไรพูดอะไรขึ้นมานั้นเราจะต้องรู้ล่วงหน้าว่าจะพูดกับใคร โอกาสไหน สิ่งเหล่านี้เราเรียกว่า เรามีความเชื่อในแง่ค่านิยมซึ่งหมายถึง เกณฑ์หรือคุณค่าที่มีอยู่ในใจของมนุษย์ ใช้ประเมินตัดสินว่าถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง ค่านิยมเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นภายในใจและมีอิทธิพล ในการกำหนดพฤติกรรมทางสังคมซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องกระทำหรือแสดงออกหรือสัมพันธ์กับ ผู้อื่น ความเชื่อเกี่ยวกับค่านิยมนี้อาจหมายถึง ความโน้มเอียงหรือแนวทางที่จะประพฤติตนในทางการถ่ายทอดความเชื่อให้แก่สมาชิกถือว่าเป็นการปลูกฝังและเตรียมบุคคลให้สามารถ แสดงบทบาทได้อย่างครบถ้วนซึ่งบุคคลจะได้อยู่ร่วมในวิถีชีวิตร่วมกันในอนาคตต่อไป การเรียนรู้ ระเบียบทางสังคมจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากที่เป็นการบังคับให้บุคคลได้เรียนรู้ มีแรงจูงใจ ความรู้สึก ทักษะ และการรับรู้ หรืออาจกล่าวได้ว่าการจัดระเบียบทางสังคมนั้นช่วยให้บุคคลได้ รู้จักการควบคุมทางสังคม เป็นการถ่ายทอดระบบ

วัฒนธรรมให้แก่สมาชิกใหม่ เช่น การอบรม เลี้ยงดูเด็กให้มีบุคลิกภาพตามลักษณะประจำชาติและมีแบบแผนทางวัฒนธรรม<sup>๓๙</sup>

**สมปราชญ์ อัมมะพันธ์** ได้กล่าวไว้ในประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีว่าความเชื่อ (Belief) คือ การยอมรับข้อเสนอมือข้อใดข้อหนึ่งไว้ว่าเป็นจริง การยอมรับเช่นนี้โดยสารถะ สำคัญแล้วเป็นการยอมรับเชิงพุทธิปัญญา แม้ว่าจะมีอารมณ์สะเทือนใจเข้ามาประกอบด้วยความเชื่อจะก่อให้เกิดภาวะทางจิตขึ้นในบุคคลซึ่งอาจเป็นพื้นฐานสำหรับการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลนั้น ความเชื่อเกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ มนุษย์ย่อมเกลียดทุกข์และรักสุขเป็นธรรมดา ฉะนั้นเมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้นก็วิงวอนขอความช่วยเหลือต่อสิ่งที่ตนเชื่อว่าจะช่วยได้ ลัทธิความเชื่อแต่เดิมนั้น ยึดถือธรรมชาติอันมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว น้ำ ลม ไฟ เป็นสรณะ ต่อมาเมื่อมีศาสนาเกิดขึ้น ก็มุ่งยึดถือเหล่าเทพเจ้า ภูตผี ปีศาจ ซึ่งคิดว่ามีตัวตนเป็นสรณะ และเชื่อว่าสิ่งที่นับถือนั้นย่อมจะ แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ช่วยตนได้ยามที่ตนมีทุกข์ ต่อมาเมื่อวิทยาการต่างๆ ได้พัฒนาการมากขึ้น ความเชื่อในสิ่งดังกล่าวบางอย่างก็ลดน้อยลงและบางอย่างแปรเปลี่ยนไปจากธรรมมาเป็น สิ่งประดิษฐ์ เช่น ผ้ายันต์ ตะกรุด ผ้ายประเจียด เป็นต้น ความเชื่อเกิดจากความกลัวและความไม่รู้ สิ่งใดที่มนุษย์ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่สามารถควบคุมให้อยู่ในอำนาจได้ มนุษย์ก็เชื่อถือว่าสิ่งนั้นย่อมมี อิทธิพลเหนือมนุษย์จึงทำให้มนุษย์กลัว ทำให้เกิดความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์<sup>๔๐</sup>

**พระยาอนุนาหาราช** ได้กล่าวถึงความเชื่อในสิ่งต่างๆ ไว้ในคำนำหนังสือเรื่อง “ชุมนุมสิ่งศักดิ์สิทธิ์” ของหลวงสารานุประพันธ์ว่า ความจริงซึ่งมนุษย์มีความเชื่อนั้นมีหลายแง่ถ้าจะเปรียบก็เหมือนดวงมณีที่เจียรระโนแล้วย่อมมีหลายเหลี่ยมแต่ละเหลี่ยมก็มาจากมณีดวง เดียวกัน ท่านจะได้ดวงมณีนั้นมีหลายเหลี่ยมเท่ากันหมดทุกเหลี่ยมและเป็นรูปเดียวกันทั้งหมดหาได้ ไม่ นี่มีฉันใดว่าในเรื่องมนุษย์ก็ฉันนั้น มนุษย์มีอยู่มากมายหลายชาติหลายภาษา แม้ในชาติเดียวกันก็ ยังต่างชั้น ต่างเพศ ต่างวัย และต่างการศึกษาอบรมกัน แต่ถึงจะต่างกันก็เป็นมนุษย์ร่วมโลกเดียวกัน ทั้งนั้น ควรที่จะถือว่าเป็นที่ป้องกันแต่ที่ไม่เป็นเช่นนั้นเพราะไม่ทราบความจริงซึ่งซ่อนเร้นอยู่ใน ศาสนาได้ทุกคน ความนับถือและเชื่อถือของมนุษย์ย่อมเป็นเครื่องวัดจิตใจของมนุษย์ให้ยังเห็นว่า เป็นผู้มีความรู้ญาณต้นลึกอย่างไรและเป็นหลักสำคัญที่เชื่อมโยงจิตใจของมนุษย์ทั้งหลายที่นับถือ และเชื่อถือสิ่งเดียวกันให้กลมเกลียวเป็น

<sup>๓๙</sup> เสถียรโกเศศ, **ประเพณีเบ็ดเตล็ด**, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมส่งเสริมการค้าแห่งประเทศไทย) ๒๕๐๘, หน้า ๗๑.

<sup>๔๐</sup> สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มอักษิปาฐะ** วิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส ปริ้นท์ติ้งเฮาส์), ๒๕๓๖, หน้า ๔๗.

อันหนึ่งอันเดียวกัน ความจริงอีกข้อหนึ่งซึ่งซ่อนอยู่ในสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนา คือ ศาสนาใดเที่ยงตรง ยุติธรรมทั่วไปแก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ศาสนา นั้นศักดิ์สิทธิ์แท้ ด้วยเหตุนี้ทุกคนจึงควรศึกษาสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนาทั่วโลกเพื่อหยั่งเห็นความจริง ข้อนี้ ความเชื่อประเภทต่างๆ มีอยู่หลายอย่างด้วยกัน เช่น

๑) ความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน ความฝันเป็นสิ่งคนไทยเชื่อถือกันมานานแล้ว ปัจจุบันก็ยัง มีคน เชื่อกัน จะเห็นได้ว่ายังมีการทำนายฝันทางหนังสือพิมพ์และทางวิทยุอยู่ สาเหตุของการฝันตาม ความ เชื่อแต่โบราณเชื่อว่าเกิดจากสาเหตุ ๔ ประการ คือ

(๑) บุรพนิมิต เป็นลางที่บอกเหตุล่วงหน้า

(๒) จิตนิรณัน (อนุภูตบุพพะ) เกิดจากได้ทราบหรือมีเรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่งมาก่อน แล้วเก็บเอามาฝันด้วยใจเป็นห่วง

(๓) เทพสังหรณ์ (เทวโศปสังหรณ์) เกิดจากเทวดามาทำให้ฝันไป

(๔) ธาตุโชภ เกิดจากความกำเริบแห่งธาตุ ๔ ภายในร่างกาย เช่น รับประทานอาหาร ผิดแปลก อาหารไม่ย่อยความฝันที่เชื่อกันว่าจะจะเป็นความจริงมักจะเป็นความฝันตอนใกล้รุ่ง ใกล้สว่าง หรือหลัง เที่ยงคืนไปแล้ว

๒) ความเชื่อเรื่องโชคลาง ลางสังหรณ์ สิ่งที่เป็นบอกกลางต่างๆ เช่น สัตว์ต่างๆ บอก แมงมุมตีก จิ้งจกหัก นกแสกร้อง อวัยวะต่างๆ ได้รับอันตรายหรือมีอันเป็นไป เช่น ผู้อื่นเห็นว่า หัวขาด แขนขาด เป็นต้น เกิดวิปริตต่างๆ ในร่างกายของผู้นั้น เช่น คิ้วเขม่น ตัวสั่น มีเหตุการณ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้น เช่น ลมพัด ฉัตรหัก ดาวหางขึ้น สาเหตุเกี่ยวกับความเชื่อถือในเรื่องเหล่านี้มาจากความกลัว และต้องการความ ปลอดภัยเป็นสำคัญ

๓) ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม การถือฤกษ์ยามเป็นการทำไปเพื่อความเป็นสวัสดิมงคล คนโบราณ มีความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามมาก เวลาจะไปไหนเขาจะต้องตรวจตราหลายอย่าง เช่น การดูลม จันทรกาล สุริยกาล เป็นวิธีการตรวจดูจากลมปราณหรือลมหายใจเข้าออกทางจมูกทั้งสอง ข้าง ข้างขวา เรียกว่า (ลม) สุริยกาล ข้างซ้ายเรียก (ลม) จันทรกาล ก่อนออกเดินทางจะมีการพิสูจน์ ลมปราณ เสียก่อนเพื่อจะได้รู้ว่าการงานหรือสิ่งที่มุ่งหวังจะไปทำนั้นจะสัมฤทธิ์ผลแค่ไหน ถ้าหายใจ คล่องทั้งสอง ข้างก็หมายความว่าไปสะดวก ปราศจากอุปสรรค ถ้าหายใจขัดข้องจะเกิดอุปสรรคไม่ ควรเดินทางและมี วิธีแก้เคล็ด คือ ถ้าหากหายใจคล่องทางขวาให้ยกเท้าข้างขวาไปก่อน ถ้าลมหายใจ คล่องข้างซ้ายให้ยก เท้าซ้ายไปก่อน

๔) ความเชื่อเกี่ยวกับวันดี วันร้าย คนไทยเชื่อกันว่าวันที่ควรทำการมงคลนั้นจะต้องศึกษา ให้ถ่องแท้มั่นเดียวกับวันที่ถือว่าไม่ดี ทั้งนี้เพื่อจะได้กำหนดว่าควรจะทำเรื่องใดในวันไหนเป็น การจัดระเบียบอย่างหนึ่งด้วย<sup>๔๑</sup>

เมื่อก้าวโดยทั่วไปเกี่ยวกับความเชื่อ ผู้วิจัยพอสรุปได้ว่า ความเชื่อโดยทั่วไปเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม อันมีการสืบทอดกันมาช้านาน เช่น ทางวัฒนธรรมเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีสงฆ์ เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิญญาณ เป็นต้น

#### ๒.๓.๔ ศาสนาและระบบความเชื่อ

สุพัตรา สุภาพ กล่าวว่า ศาสนา แปลว่า ความสัมพันธ์ หรือความผูกพัน นั้นหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าด้วยการมอบตนและศรัทธาบูชาพระเจ้าหรือเทพเจ้าด้วยความจงรักภักดีด้วยความเคารพยำเกรง ศาสนาเกิดจากการที่มนุษย์ไม่เข้าใจความเป็นไปของธรรมชาติทำให้เกิดความกลัว เมื่อมนุษย์ไม่เข้าใจธรรมชาติ เช่น กลางวัน กลางคืน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว และลมพายุว่าเกิดขึ้น อย่างไร เพียงแต่เห็นว่าสิ่งเหล่านี้มีพลังอำนาจอันอาจทำให้มนุษย์เดือดร้อนได้ เช่น ลมพายุทำให้ โคนไม้ได้ กลางคืนทำให้มนุษย์มองอะไรไม่เห็น สัตว์บางชนิดมีกำลังมากจนมนุษย์ไม่อาจต่อต้าน ได้จึงนับถือสิ่งที่มีพลังอำนาจเหล่านี้เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ ลัทธิความเชื่อของมนุษย์ที่นับถือศาสนานั้น นอกจากมีคำสอนที่มีลักษณะดังกล่าวแล้วยังมีองค์ประกอบที่รวมกันเข้าเป็นศาสนาอย่างน้อย ๖ ประการ คือ

๑) ศาสดา เป็นผู้สถาปนาหรือผู้ประกาศศาสนา มีตัวตนอยู่จริงตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือมานุษยวิทยา เช่น พระพุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตั้งศาสนา คริสต์ศาสนามีพระเยซูเป็นผู้ตั้งศาสนา ศาสนาอิสลามมีมุหะหมัดเป็นผู้ตั้งศาสนา เป็นต้น

๒) ศาสนธรรม คัมภีร์หรือคำสั่งสอนที่รวบรวมไว้เป็นหลักฐานความเชื่อ เช่น พุทธศาสนามีคัมภีร์พระไตรปิฎก ศาสนาคริสต์มีคัมภีร์ไบเบิล ศาสนาอิสลามมีคัมภีร์อัลกุรอาน เป็นต้น

๓) ศาสนบุคคล สาวกผู้ปฏิบัติศาสนากิจสืบทอดศาสนา เช่น พระภิกษุสามเณร บาทหลวง โต๊ะอิหม่าม ผู้ทำหน้าที่ทางศาสนา

๔) ศาสนพิธี ทุกศาสนาต่างก็มีพิธีกรรมตามแนวปฏิบัติของแต่ละศาสนา

๕) ศาสนสถาน สถานที่ทางศาสนาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อรองรับการประกอบ พิธีกรรมและเป็นศูนย์กลางเผยแพร่คำสอนทางศาสนา

<sup>๔๑</sup>พระยาอนุนานราชธรรมาธิบดี, *รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา), ๒๕๓๒,

๖) สัญลักษณ์ เครื่องหมาย หรือสิ่งที่แทนศาสนา เช่น รูปเสมาธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ ของพระพุทธศาสนา ไม่วางเขนสัญลักษณ์ของคริสต์ พระจันทร์ครึ่งเสี้ยวสัญลักษณ์ของอิสลาม หน้าที่สำคัญของศาสนา คือ การตอบสนองความต้องการทางจิตของมนุษย์ อธิบายได้ว่า ศาสนา ให้ความหวังและในขณะเดียวกันก็ขจัดเสียซึ่งความกลัวของมนุษย์อาจแยกหน้าที่ของศาสนาออก ได้ดังนี้

๑) กำหนดหลักในเรื่องศีล

๒) ส่งเสริมให้ผู้นับถือศาสนาเชื่อฟังและปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนา

๓) อำนวยความสะดวกในการดำเนินกิจกรรมทางศาสนา

๔) ให้คำปรึกษาและช่วยแก้ไขปัญหของบุคคล

๕) ทำหน้าที่ในการควบคุมสังคม

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งที่เป็นตัวตนหรือไม่ก็ตาม ว่าเป็นความจริง หรือมีอยู่จริง การยอมรับนับถือนี้อาจจะมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้ ศาสนาและระบบ ความเชื่อถือที่ชาวบ้านยึดมั่นนั้นมีทั้ง ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และไสยศาสตร์ เหตุที่ชาวบ้าน ยึดมั่นในระบบความเชื่อหลายระบบเพราะเป็นการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เมื่อรู้สึกตัว ว่าไม่มั่นคงและปลอดภัยจากสิ่งอื่นๆ หรือเหตุการณ์นั้นน้อย มีความรู้และความเข้าใจในสิ่งนั้นหรือ เหตุการณ์นั้นน้อยจึงต้องหาเครื่องยึดเหนี่ยว เช่น เวทมนต์คาถา เพื่อเป็นกำลังใจที่จะแก้ปัญหา และเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ความเชื่อจะมากหรือน้อยเท่าไรนั้นขึ้นอยู่กับความรู้สึกไม่มั่นคงทาง อารมณ์ที่มีอยู่ ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะนับถือทั้งคตินิยมแบบพุทธ พราหมณ์ ภูตผีปีศาจก็สามารถปฏิบัติประเพณีในท้องถิ่นนั้นบางครั้งมีทั้งคติตามแบบพราหมณ์ ผีสงฆ์เทวดาและพุทธศาสนา แทรกอยู่ เช่น พิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ เจ็บไข้ได้ป่วย ล้มตาย จะมีการใช้ด้ายสายสิญจน์วงรอบ บริเวณพิธีเพื่อคุ้มครองกันภัย คติทางพุทธศาสนาที่ชาวบ้านนับถืออย่างท่องแท้ไม่ได้เป็นหลัก คำสอนที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก เช่น เรื่องปฏิบัติเจริญภาวนาหรือนิพพานอันเป็นเรื่องยากสลับซับซ้อน ชาวบ้านเข้าใจพุทธศาสนาในเรื่องง่ายๆ ตามกำลังสติปัญญา คือ เรื่องกรรมและผลของกรรม ชาติก่อนและชาติหน้า เขาเชื่อว่าถ้าทำกรรมดีก็จะได้รับผลดี ถ้าทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลชั่ว กรรม อาจสนองตอบในชาตินี้หรือชาติหน้าก็ได้ เรื่องเหล่านี้ส่งผลถึงชีวิตความเป็นอยู่ของตนว่าชาติ ปัจจุบัน คือ ผลของกรรมที่สั่งสมเอาไว้ทั้งในภพนี้และภพก่อน ชาวบ้านเชื่อว่าบุคคลจะมั่งมีด้วยลาภยศ อำนาจก็ด้วยมีแรงกุศลเป็นแรงส่งเสริม หากไม่มีบุญวาสนาเป็นรากฐานแล้วจะดิ้นรน ขวนขวายก็เปล่าประโยชน์<sup>๔๒</sup>

<sup>๔๒</sup> ศุภัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยม : ครอบครัว : ศาสนา ประเพณี**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), ๗๓.

### ๒.๓.๕ ระบบค่านิยม

นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาได้ให้ความหมายของคำว่า “ค่านิยม” ว่าหมายถึง วัฒนธรรมที่แสดงออก อันได้แก่ ศีลธรรม ความงาม ความรู้ ความเข้าใจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถ เปรียบเทียบและตัดสินใจได้ว่าสิ่งนั้นๆ ทำให้เกิดความต้องการหรือเจตคติ เหล่านี้เองเป็นผล สะท้อนให้คนจำต้องกระทำสิ่งนั้น และเมื่อได้ทำแล้วตนเองอาจมีความสุข สังคมยกย่องบูชาว่าเป็น สิ่งถูกต้อง ในทางตรงกันข้ามถ้าไม่กระทำสิ่งนั้นสังคมอาจมองในแง่ผิดทำนองคลองธรรม ค่านิยม คือ ความเชื่ออย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะถาวร เชื่อว่าวิธีการปฏิบัติบางอย่าง หรือ เป้าหมายของชีวิตบางอย่างนั้นเป็นสิ่งที่ตนเองหรือสังคมเห็นดีเห็นชอบ สมควรจะยึดถือหรือปฏิบัติ มากกว่าวิธีปฏิบัติหรือเป้าหมายชีวิตอย่างอื่น

**พระครูพินิตธรรมประภาส** กล่าวไว้ว่า ค่านิยมมีส่วนสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ อยู่เป็นอันมาก เช่น ความเชื่อ เจตคติ ลักษณะนิสัย หรือพฤติกรรมของบุคคลซึ่งมีพื้นฐานมาจาก การรับรู้ และความเชื่อของบุคคล ค่านิยมของชาวล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์สิบชะตามีดังนี้

๑) ค่านิยมในด้านอักษรและภาษา คัมภีร์สิบชะตาเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ใช้ อักษรธรรมล้านนาในการบันทึก แสดงถึงค่านิยมของชาวล้านนาไทยที่นิยมความเป็นเอกลักษณ์ของคนและในคำโอองการหรือคำประกาศความต้องการหรือวัตถุประสงค์ของผู้ประกอบพิธีให้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้รับทราบ จะเป็นคำร้อยกรองและมีการอ่านเป็นทำนองเสนาะ

๒) ค่านิยมในด้านการยกย่องผู้มีความรู้ ในการทำพิธีมงคลหรือพิธีสิบชะตาของชาวล้านนาผู้ที่จะเป็นผู้ประกอบพิธีสิบชะตานี้จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ เคยบวชเรียน มาแล้วและเป็นบุคคลที่จะต้องได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านทั้งหมด บุคคลนั้น คือ “อาจารย์” หรือ “อาจารย์วัด” ในหมู่บ้านหนึ่งๆ จะมีอาจารย์วัดเพียงคนเดียวเท่านั้น

๓) ค่านิยมในด้านประเพณี การสิบชะตาเป็นพิธีกรรมที่ชาวล้านนานิยมทำกันในโอกาส ต่างๆ พิธีสิบชะตาเป็นพิธีใหญ่พิธีหนึ่งซึ่งถือเป็นประเพณีที่นิยมกระทำกันในดินแดนล้านนาไทย นับว่าเป็นประเพณีที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งเพราะเนื้อหาและโครงสร้างของพิธีแสดงให้เห็นถึง การรวมตัวของศาสนาพุทธ ฮินดู พราหมณ์ และลัทธิผีสางเทวดาที่รวมตัวกันได้อย่างสนิทและ ประณีประนอม เครื่องประกอบพิธีและการประกอบพิธีสิบชะตานี้เต็มไปด้วยสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ ของการคิด การเปรียบเทียบของคนในสังคมล้านนาในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เช่น ไม้ค้ำ เป็น สัญลักษณ์ของความยั่งยืน มั่นคง คอยพยุงไม่ให้ล้ม เสื่อและหมอน เป็นสัญลักษณ์ของความสบาย เหมือนกับได้นอนพักผ่อน<sup>๔๓</sup>

<sup>๔๓</sup>พระครูพินิตธรรมประภาส, **อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พระครูอนันตขันติคุณ**, (เขียนราย : เจ็ดยอดการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖-๕๗.

สรุปได้ว่า ค่านิยมความเชื่อของประชาชนในเขตพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา ได้สืบทอดมาจากความประพฤติตามของบรรพบุรุษด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนสืบทอดกันมาแต่ดั้งเดิมจนทำให้เกิดเป็นค่านิยมที่ฝังงายหลัก

### ๒.๓.๖ ความเชื่อนำไปสู่พิธีกรรม

ชาวไทยส่วนมากบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักจึงแสดงความรู้คุณค่าและเห็นความศักดิ์สิทธิ์ ของแม่โพสพโดยการประกอบพิธีกรรมในการเพาะปลูก พิธีกรรมเหล่านี้อาจมีข้อปลีกย่อยแตกต่างกันตามท้องถิ่นแต่ความมุ่งหมายมีอยู่ร่วมกัน คือ แสดงความสำคัญของข้าว เริ่มตั้งแต่ก่อนลงมือไถ คราดนา ก็มีพิธีแรกนา ทางภาคกลางฝนเริ่มต้นปี ชาวนาก็เตรียมไถคราดตั้งแต่เดือนสี่ ดังนั้นพิธี “แรกนา” จึงมีในวันเพ็ญเดือนนั้น เจ้าของนาแต่ละแปลงก็จะปลูกศาลชั่วคราวขึ้นสำหรับบูชาเจ้าที่ แห่งท้องนา มีการถวายข้าวปลาอาหารใส่กระหว่ รวมทั้งดอกไม้ธูปเทียนเพื่อบูชา ข้าวนั้นจะต้องใช้ “ข้าวปากหม้อ” แสดงว่าให้เจ้าที่ก่อนคนอื่น ส่วนชาวนาทางถิ่นอีสาน “เลี้ยงตาแฮก” ตาแฮก = ตา แรก คือ นาแปลงแรกนั่นเอง มีการถวายข้าวปลาอาหาร หมากพลู และดอกไม้ธูปเทียน ในการทำ พิธีแรกนา หรือเลี้ยงตาแฮกนั้นมีการอ้อนวอนขอให้เจ้าที่คุ้มครองมิให้ข้าวก้าวเป็นอันตรายจาก เพลี้ย ปู หรือหนอนต่างๆ ขอให้ข้าวออกรวงงาม ให้การเก็บเกี่ยวได้ผลดี ทางอีสานมีคำขออีกว่า “กินอย่างให้บก จกอย่าให้ลง” บก = พร่อง จก = ล้าง หมายถึง คำขอให้ข้าวอุดมสมบูรณ์อย่ารู้ บกพร่องและหมดเปลือง ประเทศไทยเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ พิธีแรกนาจึงกลายเป็นพิธีระดับชาติอย่างหนึ่ง “พิธีแรกนาขวัญ” เริ่มครั้งแรก ณ ท้องสนามหลวงหรือ “ทุ่งพระเมรุ” ในสมัย พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระมหาธีรราชเจ้า” ได้เสด็จมาเป็นองค์ประธานในพิธี ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจึงมีพิธี “แรกนาขวัญ” จนถึงปัจจุบัน

สรุปได้ว่า ความเชื่อของชาวอีสานมีความเชื่อมาจากทางธรรมชาติเป็นพื้นฐานและได้วิวัฒนาการทางความเชื่อมาเป็นศาสนาซึ่งคนโบราณส่วนมานับถือดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศเป็นส่วนใหญ่

### ๑) ความเชื่อกับพิธีกรรม

ความเชื่อสืบทอดกันมาซึ่งเรียกว่า Myth นั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการประกอบพิธีกรรมซึ่งเรียกว่า Ritual นักมานุษยวิทยาสังเกตเห็นว่า การประกอบพิธีกรรม คือ การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของคนรุ่นก่อนให้แก่เพื่อนมนุษย์และคนรุ่นต่อมา สมัยที่มนุษย์ยังมีภาษาจำกัดก็มีวิธีถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันโดยการแสดงท่าทางดังเช่นสัตว์สังคมอื่นๆ ใช้กันอยู่ปรากฏว่า “พิธีกรรม” ง่ายๆ สังเกตได้จากฝูงผึ้ง นักวิทยาศาสตร์ฝ่ายพฤติกรรมของสัตว์อันเนื่องมาแต่สัญชาตญาณเรียกว่า Ethologist มี Karl Von Frisch ผู้หนึ่งได้ทำการศึกษาพฤติกรรมของผึ้งโดยละเอียดตั้งแต่เมื่อ ๔๐ ปีมาแล้ว ได้สังเกตเห็นการเคลื่อนไหวอันมีความหมายของผึ้งงานซึ่งแสดงออกเป็นสัญญาณให้ฝูงผึ้งรู้แหล่งเก็บน้ำหวานจากเกสรดอกไม้ซึ่งมันได้ไปค้นพบ นั้นเรียกว่า “พิธีกรรม”

ง่ายๆ ของสัตว์ ครั้นเมื่อมนุษย์ใช้ภาษามากขึ้น มีคำพูดมากขึ้นก็บอกเล่าด้วยวาจาต่อๆ กันมาเป็นทอดๆ การบอกด้วยวาจาย่อมมีการต่อเติมเสริมแต่งจึงเกิดเป็น Myth ขึ้น นั่นคือในกรณีที่ Ritual เกิดก่อน Myth คือ ความเชื่อสืบต่อกันมาแต่โบราณกาลและความเชื่อนั่นเองที่หนุนให้มนุษย์ ประกอบพิธีกรรม อันวิจิตรพิสดารขึ้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า “พิธีกรรม” ที่เกี่ยวกับความอยู่รอด เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ยุค ดำบรรพ์ต่อมากลายเป็นความเชื่อและความเชื่อก็ส่งเสริมให้การประกอบ พิธีกรรมละเอียดซับซ้อน ยิ่งขึ้นเป็นวงจรไม่รู้จบ

คำว่า พิธี ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ หมายถึง งานที่จัดขึ้นตาม ลัทธิ เพื่อความขลัง แบบอย่างธรรมเนียม การกำหนด เช่น อยู่จนสิ้นชนมายุพิธี<sup>๔๔</sup> ดังนั้น พิธี คือ แบบที่พึง ปฏิบัติหรืองานที่จัดทำขึ้นตามลัทธิประเพณีเพื่อความขลัง โดยเฉพาะคำว่า “ศาสนพิธี” หมายถึง พิธีกรรมทางศาสนาซึ่งถือปฏิบัติกันมาเป็นแบบอย่าง เป็นธรรมเนียม เป็นประเพณีสืบต่อๆ กันมาเพื่อ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสวยงาม พร้อมเพรียงซึ่งส่วนมากเป็นรูปแบบที่นิยมปฏิบัติกันหลังจาก มีศาสนาเกิดขึ้นมาก่อนแล้ว เช่น ศาสนพิธีทางพระพุทธศาสนาก็เกิดขึ้นหลังจากสมเด็จพระสัมมาสัม พุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการไว้ ตั้งแต่ตรัสรู้แล้ว

อย่างไรก็ดีคำว่า “ศาสนพิธีทางพระพุทธศาสนา” ก็คือ “พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา” นั่นเอง เช่น พิธีกรรมของพระภิกษุสงฆ์ (หรือสังฆกรรม) เช่น อุโบสถสังฆกรรม (การสวดพระ ปฏิโมกข์) พิธี เข้าพรรษา พิธีออกพรรษา พิธีกรานกฐิน ฯลฯ และพิธีกรรมที่ชาวบ้านจัดขึ้นแล้ว นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ เข้าร่วมในพิธีด้วยเพื่อความเป็นสิริมงคลและมิ่งขวัญกำลังใจ เช่น การทำบุญ วันเกิด การทำบุญแต่งงาน การทำบุญสืบชะตาขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ ตามความเป็นจริงแล้วศาสนพิธี มีความสำคัญทางศาสนา คือ เป็น เพียงเปลือกกระพี้ที่หุ้มห่อลำต้นหรือเสมือนกำบังใบที่ช่วยให้ ลำต้นแก่นแกนดำรงอยู่ได้ ดังนั้น ศาสนพิธี จึงมีผลในการสร้างศรัทธาความเลื่อมใส เป็นเอกลักษณ์

ดังนั้น ถึงแม้ประชาชนชาวไทยจะเป็นพุทธศาสนิกชนไม่น้อยกว่า ๙๕ % แต่ด้านพิธีกรรม ที่ปฏิบัติมักจะเกี่ยวข้องกับทั้งพุทธและพราหมณ์ บางพิธีกรรมอาจรวมเอาไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ เข้า ไว้ด้วยก็มี ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงจำเป็นต้องมี “ผู้รู้” ในเรื่องพิธีกรรมทั้งหลายเพื่อช่วยให้ การประกอบ พิธีกรรมนั้นได้ดำเนินไปอย่างถูกต้องนั่นเอง “ผู้รู้” หรือผู้ประกอบพิธีกรรม สมัย โบราณอาจจะเป็นพ่อ มด หมอผี บัณฑิต พระ พราหมณ์ ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมาก นอกจากจะเป็นบุคคลที่ คอยแนะนำผู้ทำพิธีบวงสรวงแล้วอาจจะเป็นผู้คิดวิธีสักการะบูชาอาจจะ แสดงตนว่าสามารถติดต่อกับ พระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์หรือภูตผีปีศาจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ลึกลับนอกเหนือ ความสามารถของมนุษย์ทั่วไปใน การรักษาโรคภัยไข้เจ็บและดลบันดาลสิ่งที่ต้องการให้จึง จำเป็นต้องอาศัยการจดจำ ศึกษาเล่าเรียน เป็น

<sup>๔๔</sup>ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมี บุ๊คส์ พิมพ์ครั้งที่), ๒๕๕๒, หน้า ๗๘๘.

ศาสตร์สืบทอดกันมาแต่ในปัจจุบันผู้ดำเนินการในพิธี ต่างๆ คือ “เจ้าพิธี” เป็นผู้รอบรู้รายละเอียดเกี่ยวกับพิธีกรรมสามารถปฏิบัติพิธีกรรมนั้นๆ ได้ เช่น กุศลพิธีหรือพิธีกรรมอันเนื่องการอบรมเกี่ยวกับความดีงามบุญพิธีหรือพิธีทำบุญเนื่องด้วยประเพณีในครอบครัวทานพิธีหรือพิธีถวายทานแด่พระสงฆ์ เป็นต้น

สรุปได้ว่า ความเชื่อทางพิธีกรรมส่วนมากได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ซึ่งในพื้นที่เขตชายแดนไทย – กัมพูชา ได้อาศัยความเชื่อและได้จัดพิธีกรรมเพื่อเป็นสิริมงคลให้กับชีวิตของตนเองมาโดยตลอด

### ๒.๓.๗ คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

คติความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ในประเพณีสารทเดือนสิบมีความสอดคล้องกับคติทางพระพุทธศาสนา ตามลักษณะของพิธีกรรมบ้าง ลักษณะของคติความเชื่อบ้าง ดังคาประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า

“เมื่อศีลธรรมเป็นไปอย่างแพร่หลายทุกหัวระแหง เราก็ไปเรียกว่าวัฒนธรรม บ้างขนบธรรมเนียมประเพณีบ้าง วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น เป็นศีลธรรมด้วย ในฐานะที่เป็นเหตุแห่งความสงบก็มี ในฐานะที่เป็นผลคือความสงบก็มี จึงเห็นได้ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ศีลธรรม จึงถือว่าศีลธรรม เป็นสิ่งที่มีคุณค่า หรือมีค่านิยมของทุกสิ่งทุกอย่าง ในบรรดากิจกรรม ที่มนุษย์จะพึงกระทำในโลกนี้”<sup>๔๕</sup>

เมื่อจำแนกประเภทและขยายความแล้ว คติทางพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องกับประเพณีในเขตพื้นที่พิกาศไทย – กัมพูชา โดยมีหลักการเบื้องต้นที่ต้องทำความเข้าใจก่อน คือระเบียบแบบแผนและพฤติกรรมการแสดงออกในสถานการณ์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนิกชน ที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมานั้น อาศัยหลักความเชื่อตามคติทางพระพุทธศาสนา มี ๗ อย่าง ดังนี้

๑) การอุทิศส่วนบุญตามคติทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น ด้วยเจตนาเป็นเหตุให้บุญเจริญเพิ่มพูนขึ้น ซึ่งเกิดขึ้นจากการบริจาคทาน โดยมีไทยธรรมที่เป็นเครื่องมือ หรือเป็นอุปกรณ์สำหรับการทำบุญ และอุทิศส่วนบุญ

๒) การบูชาตามคติทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การแสดงความยอมรับนับถือแก่ มารดาบิดา บุตรภรรยา ทาสกรรมกร เพื่อนชาวนา เพื่อนร่วมงาน เทวดา สมณพราหมณ์ เพื่อแสดงความเคารพ เทิดทูนเชิดชูคุณความดีและยกย่องให้ปรากฏ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของวงศ์ตระกูล ตลอดถึงสังคมและประเทศชาติ<sup>๔๖</sup>

<sup>๔๕</sup> พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), *การกลับมาแห่งศีลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑), หน้า ๗๖.

<sup>๔๖</sup> องค์ก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๗.

๓) กตัญญูกตเวทิตามคติทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ความกตัญญูกตเวทิต่อบุคคล ผู้มีคุณความดี หรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัวอย่างหนึ่ง ความกตัญญูกตเวทิต่อบุคคล ผู้ได้บาเพ็ญคุณประโยชน์ หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่นที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อพระพุทธเจ้า โดยฐานที่ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชน ให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม เป็นต้น อย่างหนึ่ง<sup>๔๗</sup>

๔) สังคหัตถตามคติทางพระพุทธศาสนา หมายถึง เรื่องที่จะสงเคราะห์กัน คุณเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้ หลักการสงเคราะห์ คือช่วยเหลือกันยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และเป็นเครื่องเกาะกุมประสานโลกคือสังคมแห่งหมู่สัตว์ไว้ ดุจสลักยัตรถที่กำลังแล่นไปให้คงเป็นรถและวิ่งแล่นไปได้ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทาน การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน

(๒) ปิยวาจา พูดจาน่ารัก นานิยมนับถือ

(๓) อตถจริยา บาเพ็ญประโยชน์

(๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทาตัวให้เข้ากันได้ เช่น ไม่ถือตัว ร่วมสุขร่วมทุกข์ กัน เป็นต้น<sup>๔๘</sup>

๕) กรรมและการเกิดใหม่ตามคติทางพระพุทธศาสนา กรรม แปลตามศัพท์ว่า การงานหรือการกระทำแต่ในทางธรรมต้องจากัดความจาเพาะลงไป คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรม ในความหมายทางธรรม<sup>๔๙</sup>

“ส่วนการเกิดใหม่นั้น เป็นหลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์หรือสิ่งของเป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตามทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยเป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ธรรมดา ที่ว่านี้มองด้วยสายตาของมนุษย์เรียกว่า กฎธรรมชาติ เรียกในภาษาบาลีว่านิยาม แปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทานองหรือแนวทางที่แน่นอนหรือ

<sup>๔๗</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒.

<sup>๔๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๒.

<sup>๔๙</sup> พระเทพเวที (ประยุตฺ ษุตฺโต), กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม, พิมพ์เฉพาะมหัศจรรย์ที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๕

ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นแล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นแน่นอน” <sup>๕๐</sup>

**๖) ความไม่ประมาทตามคติทางพระพุทธศาสนา** หมายถึง ความกระตือรือร้น ไม่เฉื่อยชา มีสติ ไม่ปล่อยปละละเลย ไม่พลาดโอกาส โดยเฉพาะความมีจิตสำนึกตระหนักในความเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าของกาลเวลาและรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ ตลอดจนงานและพัฒนาชีวิตแข่งกับเวลา<sup>๕๑</sup>

**๗) คุณค่าทางจริยธรรมตามคติทางพระพุทธศาสนา** หมายถึง การดำเนินชีวิตหรือเป็นอยู่ ทั้งระดับศีลที่เราเรียกกันว่า ศีลธรรม ทั้งระดับจิตใจ คุณธรรมภายในหรือคุณภาพจิตสมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่มีสมาธิเป็นแกนกลางและทั้งระดับปัญญา ความคิดเหตุผล ความรู้เท่าทันความจริง เป็น การดำเนินชีวิตหรือครองชีวิตอย่างถูกต้องทำให้มนุษย์เป็นอิสระ มีจิตใจไร้ทุกข์อย่างแท้จริง ท่านเรียกว่าเป็นพรหมจริย แปลว่า การครองชีวิตอย่างประเสริฐหรือชีวิตประเสริฐ<sup>๕๒</sup>

### ๒.๓.๗ พิธีกรรมเป็นเครื่องรวมจิตใจ

หลักการที่ว่า “รวมกันเราอยู่ แยกกันเราตาย” นั้นเห็นเด่นชัดที่สุดในหมู่สมัชชนุษย์ ดึกดำบรรพ์เพราะมนุษย์มิได้เกิดมาพร้อมกับ “เขี้ยวเล็บ” สำหรับป้องกันตัว มิหนำซ้ำเกิดมาแล้วยัง ช่วยตัวเองไม่ได้อยู่เป็นเวลานาน สมัยเป็นเด็กต้องพึ่งผู้ใหญ่ยาวนานกว่าสัตว์ทั้งหลาย แม้กระทั่ง บรรพบุรุษของเราก็สามารถยืนหยัดอยู่ในโลกในฐานะผู้พิชิตสิ่งแวดล้อมทั้งปวง ทั้งนี้ก็เพราะ การร่วมแรงร่วมใจกัน เมื่อมนุษย์ประกอบพิธีกรรมร่วมกันย่อมก่อให้เกิดความน้อมใจและพร้อมใจ กันขึ้น ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน โจนจุก บวชนาคของชาวไทยเรา นอกจากจะแสดงให้เห็นความสำคัญในวาระพิเศษของชีวิตแล้วยังน้อมนำให้เกิดความปลื้มปิติ ความเห็นอกเห็นใจกันในระหว่างผู้ร่วมในพิธีนั้นๆ ส่วนสังคมในดึกดำบรรพ์นั้น พิธีกรรมอัน ผูกพันมนุษย์เข้าด้วยกันอย่างดีที่สุด คือ การเคารพบูชาบรรพบุรุษ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเคารพ บรรพบุรุษมีอยู่ในหมู่มนุษย์ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ก่อให้เกิดความสามัคคี เมื่อคนเราเคารพบรรพบุรุษ ร่วมกันทำให้มนุษย์อยู่รวมกันเป็นปึกแผ่น มนุษย์เท่านั้นที่ทิ้งร่องรอยแห่งพิธีฝังศพอย่างพิถีพิถัน แม้เมื่อแสนปีมาแล้วก็พบว่าการประดับประดาหลุมศพ

<sup>๕๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๒

<sup>๕๑</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘.

<sup>๕๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๓. หน้า ๑๓-๑๔.

ด้วยของมีค่าในสมัยนั้น เช่น ก้อนหิน เครื่องประดับและวัตถุประติมากรรมต่างๆ เมื่อมนุษย์เริ่มตั้งหลักแหล่ง เรียกว่า “อารยธรรม” ก็เกิดมี ทรัพย์สมบัติทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไปจากสมัยที่ยังช่วยเหลือกันล่าสัตว์เลี้ยง ชีวิต บุคคลผู้ฉลาด แสวงหาปรัชญาชีวิตเพื่อให้มนุษย์อยู่กันอย่างสันติสุขและเมื่อให้เกิดความอยู่รอดจึง ได้เกิดศาสนา

**เสถียร กงธรรม** กล่าวว่า ในการดำเนินชีวิตประจำวัน มนุษย์ได้สร้างกลไก หลายอย่างขึ้นมา เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองซึ่งความต้องการของมนุษย์ที่สำคัญมี ๓ อย่าง คือ ความต้องการ ทางด้านร่างกาย (Physical Needs) ได้แก่ ความต้องการปัจจัย ๔ ความต้องการทางสังคม (Socials Needs) ได้แก่ การสร้างหลักฐานทางครอบครัว หลักฐานใน หมู่คณะและความต้องการทางจิตใจหรือ ทางศาสนา (Spiritual Needs) ได้แก่ การมีศีลธรรมและ ความต้องการทางศาสนาที่เองถือว่าเป็น รากฐานที่รองรับความต้องการทางร่างกายและสังคมมนุษย์ ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นพฤติกรรมทาง ศาสนาของมนุษย์ในสังคมซึ่งมีอยู่ในรูปแบบ ที่หลากหลาย บางคนเชื่อมั่นในพระธรรมหรือคำสั่งสอน ทางศาสนา บางคนเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณ หรือผีบางเทวดา บางคนเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังหรือสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหล่านี้ล้วนก่อให้เกิด พฤติกรรมหรือพิธีกรรมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับความเชื่อ เช่น ผู้ที่เชื่อว่า หัวเรือมีแม่ย่านางสิงสถิตอยู่ ก็ต้องทำพิธีเช่นสรงบูชาแม่ย่านางก่อนออกเรือ หรือหากเชื่อว่าโรคภัยไข้ เจ็บที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจาก การกระทำของผี การบำบัดรักษา ก็จะเป็นไปในรูปของการทรงเจ้า สะเดาะ เคราะห์ รดน้ำมันต์หรือ ปิดเป่าด้วยวิธีการทางไสยศาสตร์<sup>๕๓</sup>

**อมรา พงศาพิชญ์** กล่าวว่า ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นซึ่งอาจ หมายถึงความเชื่อทางศาสนาหรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ความเชื่อทาง ศาสนาใน ความหมายของคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทย เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนา คริสต์ ฯลฯ จะ หมายถึง หลักคำสอน หรือหลักในการดำเนินชีวิตร่วมกันของมนุษย์ในแต่ละสังคม สำหรับการศึกษาใน แนวสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คำว่า “ศาสนา” (Religion) มีความหมายกว้าง กว่ามากซึ่งจะ ครอบคลุมความเชื่อและพิธีกรรมแบบต่างๆ ไม่เฉพาะเจาะจงแต่ศาสนาใหญ่ๆ ของ โลกเท่านั้นแต่จะ รวมความเชื่อและพิธีกรรมใดๆ ที่เข้าข่ายและมีบทบาทหน้าที่เป็น “ศาสนา” ในฐานะที่ตอบสนองความ ต้องการทางจิตใจของคนในสังคมและในฐานะที่เป็นกลไกของสังคม ในแง่ที่สัมพันธ์กับระบบอื่น<sup>๕๔</sup>

<sup>๕๓</sup>เสถียร กงธรรม, *มานุษยวิทยาเบื้องต้น*, ปัตตานี : สำนักเทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัย สงขรา นครินทร์, ๒๕๒๗, หน้า ๑๘๓.

<sup>๕๔</sup>อมรา พงศาพิชญ์, *วัฒนธรรม คำสอน และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๘.

**ศิริพร ฐิตะฐาน** กล่าวถึงคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยนั้นไม่รวมความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับผีसांगเทวดา การบูชาผีบรรพบุรุษหรือลัทธิทางไสยศาสตร์แต่ในภาษาอังกฤษ นอกจากคำว่า Religion จะตรงกับภาษาไทยว่า ศาสนาแล้วยังมีคำว่า Religious ซึ่งบอกลักษณะความเชื่อและพิธีกรรมที่แฝงความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) ที่เข้าข่ายความเป็นศาสนาในแง่ที่เป็นเรื่องของ อำนาจเหนือธรรมชาติ ในทางสังคมวิทยามานุษยวิทยาแม้จะไม่ได้เน้นความเชื่อและพิธีกรรมที่มีในพิธีกรรมต่างๆ มักจะแวดล้อมไปด้วยสิ่งที่แสดงความศักดิ์สิทธิ์และสิ่งนั้นจะเป็น สัญลักษณ์ (Symbol) ที่มีความหมาย มีพลังอำนาจ สามารถสั่งการและได้รับความเชื่อถือด้วย สิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นมาจากการให้ความเคารพและยอมรับร่วมกันของคนในสังคม สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็น สิ่งที่ดีที่สุดในคุณภาพเป็นที่สูงสุดโดยตำแหน่ง ดังนั้นจึงต้องอยู่ในสถานที่ที่พิเศษจึงเรียกสถานที่ เช่น วัด เทวสถาน ฯลฯ ว่าเป็นสถานที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่มีความลึกลับ ซึ่งยากที่จะอธิบายซึ่งบางครั้งอาจจะต้องอาศัยผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญเป็นตัวกลางในการสื่อสารเพื่อให้ เกิดความเข้าใจและที่สำคัญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural) ซึ่งเป็นคุณสมบัติ ที่มนุษย์ต้องการ เนื่องจากมนุษย์ยังต้องอาศัยอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ บางครั้งไม่สามารถ ช่วยเหลือตัวเองได้จึงต้องหวังให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่ง จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมเป็นวัฒนธรรมที่คน ในสังคมสร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางจิตใจโดยเชื่อว่าเป็นประกอบพิธีกรรมแล้ว ย่อมมีความสบายใจและความหวังในชีวิตและเชื่อว่าพิธีกรรมจะนำไปสู่ผลที่มุ่งหวังไว้ ดังนั้น พิธีกรรมที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงมีวิธีการสำคัญที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ต้องการให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผู้มีอำนาจดลบันดาลอะไรต่างๆ ให้และมนุษย์ยังต้องมีการให้ บางสิ่งบางอย่างเป็นการตอบแทน รูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวมานี้เข้าก็มีความซับซ้อน มีการจัดระบบระเบียบ มีแบบแผนขั้นตอนเกิดเป็นพิธีกรรมเพื่อเช่นสังเวบูชา ฆาตกรรม เทวดา เทพเจ้า ต่างๆ รูปแบบพิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ในทางสังคมวิทยาถือว่าเป็นพฤติกรรมทาง ศาสนา เป็นพฤติกรรมร่วมหรือพฤติกรรมกลุ่มอันเป็นการแสดงออกตามความเชื่อทางศาสนา ร่วมกันของบุคคล มีลักษณะและวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อการใดการหนึ่ง ในการร่วมพฤติกรรมทางศาสนา ผู้เข้าร่วมแต่ละคนอาจจะมีคุณลักษณะต่างๆ เช่น เพศ อายุ ฯลฯ เหมือนกันหรือต่างกันก็ได้<sup>๕๕</sup>

สรุปได้ว่า พิธีเป็นเครื่องเชื่อมความสามัคคีของคนชาวอีสานมาโดยตลอด เพราะชาวอีสานได้ยึดหลักปฏิบัติตามพิธีกรรมทางความของบรรพบุรุษที่ได้มีการนับถือกันมาช้านานทำให้เกิดความสงบสุขมาตั้งแต่โบราณกาล

#### ๒.๓.๘ ความสัมพันธ์คติทางพระพุทธศาสนา

<sup>๕๕</sup>ศิริพร ฐิตะฐาน, *เอกสารการค้นคว้า ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย*, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช), ๒๕๓๓, หน้า ๑๒.

คติเป็นคุณค่าทางประเพณี และพิธีกรรมทางศาสนา ประชาชนในเขตพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา มีความเกี่ยวข้องระหว่างพิธีกรรมกับการดำรงชีวิต และรวมถึงความเชื่อทางศาสนา ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน เพื่อให้ผู้ที่เคารพศรัทธาได้เห็นถึงพิธีกรรมว่า เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางศาสนา จนมีนักวิชาการท่านหนึ่งได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้อาไว้ว่า

“วงจรชีวิตของแต่ละบุคคลก็ดี ในวงจรเวลาหรือฤดูกาลของสังคมหรือชุมชนก็ดี ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ถ้าไม่เป็นเรื่องของศาสนาหรือสืบเนื่องจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็ต้องมีกิจกรรมตามคติความเชื่อหรือแนวปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ด้วยสำหรับวงจรชีวิตของบุคคล เช่น ตั้งชื่อ โกนผมไฟ บวช แต่งงาน ทาบุญอายุ พิธีศพ เป็นต้น ซึ่งไม่ว่าจะจดย่อยละเอียดถี่ถ้วนกว่านี้ หรือตัดออกบ้างให้น้อยกว่านี้ เหลือเฉพาะที่สำคัญหรือจำเป็น ก็พูดรวม ๆ ได้ว่าตั้งแต่เกิดจนตายล้วนจัดให้เนื่องด้วยคติในพระพุทธศาสนา ส่วนในวงจรกาลเวลาของสังคมและชุมชนก็มีงานประเพณี และเทศกาลประจำปี ทั้งที่เป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่นมาฆบูชา วิสาขบูชา เข้าพรรษา ออกพรรษา กฐิน เป็นต้น และที่จัดให้เข้าในคติของพระพุทธศาสนาเช่น ตรุษ สงกรานต์ สารท ลอยกระทง เป็นต้น ตลอดงานนมัสการสังเวชนียสถานประจำปีของวัดต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ ในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วสังคมไทยฤดูกาลจึงผ่านเวียนไปโดยไม่ว่างเว้นจากงานพิธีทางพระพุทธศาสนาจนชีวิตและสังคมไทยผูกพันแนบสนิทเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพุทธศาสนา เทศกาล งานประเพณีและพิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจากเป็นเครื่องผูกพันและร้อยประสานรวมใจประชาชนทั่วทั้งถิ่นและทั้งสังคมให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวมีความสามัคคีกันแล้ว กิจกรรมบุญกุศลในโอกาสเหล่านี้ล้วนโน้มแนบไปในทางการให้การบริจาคสละและสลัดคลายความยึดติด จึงเป็นเครื่องกล่อมเกลาคิดใจและฝึกนิสัยของคนไทย ให้มีอัธยาศัยกว้างขวางเผื่อแผ่มีไมตรีและน้ำใจ”<sup>๕๖</sup>

จึงกล่าวได้ว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวไทย และได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนาน

### ๒.๓.๙ ความสัมพันธ์ประเพณีฮิตสิบสอง

ความเชื่อประเพณี และขนบธรรมเนียมโบราณของชาวอีสานโดยเฉพาะประชาชนในเขตพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา เป็นความเชื่อซึ่งเกิดจากการปฏิบัติตามจารีตดั้งเดิม เรียกว่า “ฮิตสิบสอง คองสิบสี่” อนึ่ง คำว่า “ฮิต” นั้นมาจากคำว่า “จารีต” ตรงกับศัพท์ทางภาษาบาลีว่า “จาริตตะ” ภาษา

<sup>๕๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗-๑๘.

สันสกฤตว่า “จาริตระ” ซึ่งแปลว่าชนบธรรมเนียม แบบแผน ความประพฤติงาม หรือประเพณี ฮิตันัน มี ๑๒ อย่าง หรือประเพณีทำบุญสิบสองเดือนของทุกปี ถือเป็นจรรยาของสังคม ถ้าฝ่าฝืนมีความผิด เรียกว่า ผิดฮีต หมายถึงผิดจาริต ซึ่งสามารถสรุปรายละเอียดได้ดังนี้<sup>๕๗</sup> คือ

เดือนอ้าย (เดือนเจียง) หรือบุญเข้ากรรม อยู่ในช่วงเดือนธันวาคม โดยมากแล้วนิยมทำกันวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนอ้ายเป็นหลัก ในเดือนอ้ายนี้จะมีการฮีตเข้ากรรม การเข้ากรรมหรือเข้าปรีวาสกรรม เป็นฮีตของพระสงฆ์ คือ เมื่อพระสงฆ์ต้องอาบัติสังฆาติเสสข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ต้องบอกพระสงฆ์อื่นให้ ทราบไว้ เมื่อถึงเดือนอ้ายจึงมาเข้ากรรม โดยพระสงฆ์รูปนั้นจะต้องอยู่กรรมจึงจะพ้นอาบัติ ด้วยเหตุนี้ เราจึงเรียกว่า บุญเข้ากรรม อนึ่ง การเข้ากรรม หรือปรีวาสกรรมนั้น เป็นการฝึกจิตสำนึกถึงความ บกพร่องของพระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสส และมุ่งประพฤติตนให้ถูกต้องตามพระวินัยต่อไป ในช่วงที่ พระสงฆ์เข้ากรรมนั้น ทางด้านฆราวาสจะมีการถวายรับใช้พระสงฆ์เข้ากรรมรูปนั้น และมีการถวาย ปัจจัยไทยธรรมจนกว่าท่านจะออกจากกรรม นอกจากนี้ยังมีการทำบุญเลี้ยงผีต่าง ๆ เช่น ผีหมอ ผีฟ้า ผี แถน ฯลฯ และนิมนต์พระสงฆ์รูปนั้นมาเข้ากรรม เมื่อท่านออกจากกรรมแล้ว ก็จัดให้มีการฟังเทศน์ ตลอดวัน และเรามีความเชื่อว่าหากเราได้ทำบุญแก่พระสงฆ์ผู้ออกกรรมนี้ถือว่าได้บุญมาก นอกจากจะมี พิธีกรรมทางศาสนาแล้ว เดือนนี้ยังเป็นเวลาที่ชาวในนาสุกพร้อมที่จะทำการเก็บเกี่ยวได้ จึงมีการลงแขก เกี่ยวข้าว และมีการทำปลาร้า เพื่อเก็บเอาไว้เป็นเสบียงตลอดปี

บุญเดือนยี่ หรือบุญคุณลาน อยู่ในช่วงเดือนสองหรือเดือนมกราคม เป็นงานบุญคุณลาน เป็น พิธีที่เกี่ยวกับการทำมาหากินของชาวนา เพราะปกติแล้วเดือนยี่จะเป็นเดือนแห่งการเก็บเกี่ยว เมื่อ เกี่ยวข้าวส่งมาถึงลานนวดข้าวแล้ว จะมีการทำบุญกันที่ลานนวดข้าว ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า บุญคุณลาน นอกจากนี้แล้วยังมีการทำบุญคุ่มและบุญกุ่มข้าวใหญ่ บุญคุ่ม คือ การที่ชาวบ้านมารวมกลุ่มกันทำบุญ เป็นคุ่ม เป็นหมู่บ้าน สร้างปะรำขึ้น ในตอนกลางคืนมีการนำดอกไม้ธูปเทียนมารวมกัน รับศีลฟังเทศน์ มี มหรสพตลอดคืน รุ่งเช้ามีการทำบุญตักบาตร และถวายอาหารแด่พระสงฆ์ ส่วนบุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็น การนำเอาข้าวเปลือกมารวมกันทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ มีพิธีการเหมือนกับบุญคุ่มแต่มีความแตกต่างกันใน เรื่องของสถานที่ในการทำบุญ การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่จะใช้ศาลากลางบ้าน หรือศาลาโรงธรรมทุก คราวเรือนจะหาบข้าวเปลือกของตนออกมารวมกัน ส่วนตอนกลางคืนจะมีการเจริญพระพุทธมนต์ รับศีล ฟังเทศน์ มีมหรสพ พอเช้าวันรุ่งขึ้นมีการการถวายอาหารแด่พระภิกษุและถวายข้าวเปลือกการทำบุญ กุ่มข้าวใหญ่นั้นถือว่าได้บุญมาก จึงมีคนนิยมทำกันทุกปี และทุกหมู่บ้านด้วย

<sup>๕๗</sup> ธีรรัตน์ ดวงสินธุ์, “แนวคิดเชิงปรัชญาที่ปรากฏในประเพณีแห่เทียนพรรษาของประชาชนอำเภอเมือง อุบลราชธานี”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๖), หน้า ๘-๑๓.

บุญเดือนสาม ทำบุญข้าวจี๋ และบุญมาฆบูชา การทำบุญข้าวจี๋จะเริ่มตอนเช้าโดยใช้ข้าวเหนียวปั้นใส่น้ำอ้อยนำไปจี๋แล้วชุบด้วยไข่ เมื่อสุกแล้วนำไปถวายพระสงฆ์ การทำบุญข้าวจี๋มีคตินิยมทำกันมาก เพราะถือว่าได้บุญกุศลมาก และเป็นการทำทานชนิดหนึ่ง เวลาทำกำหนดเอาเดือนสาม เพราะมีกำหนดเช่นนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือนสาม นอกจากบุญข้าวจี๋นี้แล้ว ปัจจุบันนี้ได้เพิ่มการทำบุญมาฆบูชาเข้ามา เพราะมาฆบูชาถือเป็นวันสำคัญอีกวันหนึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือนสาม พระมหาปรีชา ปริญาโน

บุญเดือนสี่ หรือบุญพระเวส (ผเวส) เป็นบุญที่มีการเทศน์พระเวส หรือมหาชาติ เราเรียกว่า บุญพระเวส มีความเชื่อว่าหากผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติ หรือเรื่องพระเวสสันดรชาดก ครบ ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียวจะได้ไปเกิดในยุครัตนโกสินทร์รัตนโกสินทร์เป็นยุคที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในงานบุญนี้มักจะมีผู้นำของมาถวายพระซึ่งเรียกว่า “กัณฑ์หลอน” หรือถ้าเจาะจงถวายพระที่ตนนิมนต์จะเรียกว่า “กัณฑ์จอบ” เพราะจะต้องช่มดูพระที่ตนจะถวายให้แน่ใจก่อนจึงจะถวาย นอกจากนี้จะมีการอุทิศส่วนบุญแก่บรรพบุรุษ และยังมีการจัดเลี้ยงขนมจี้นอีกด้วย

บุญเดือนห้า หรือบุญสงกรานต์ บางที่เราเรียกว่า บุญสงน้ำ มักจะกระทำในเดือน ๕ หรือในช่วงเดือนเมษายน ซึ่งตรงกับช่วงขึ้นปีใหม่ของไทย จะมีการสงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ ตลอดจนรดน้ำผู้ใหญ่ เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย นอกจากนี้ยังมีการสงน้ำเครื่องค้ำของคุณ เช่น เขานอ งา เขี้ยว หมูตัน ซึ่งถือว่าเป็นสิริมงคล รวมทั้งยังมีการก่อกองทราย (กองปะทาย) และทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติผู้ล่วงลับ อนึ่งในการสงน้ำนั้นเรากำหนดในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ของทุกปี เป็นวันสงน้ำ ด้วยเหตุนี้เราจึงเรียกว่า “งานบุญเดือนห้า”

บุญเดือนหก หรือบุญบั้งไฟ อยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคม เป็นพิธีกรรมที่กระทำขึ้นเพื่อขอฝนจากพระยาแถน (เทวดาแห่งฝน) ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพราะตามปกติแล้วเดือนหกจะเป็นเดือนที่ฝนเริ่มตก และเป็นฤดูแห่งการทำนา ดังนั้นเมื่อฝนไม่ตกตามฤดูกาลจึงต้องมีการบนบานให้เทวดาบนฟ้าช่วยบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล บั้งไฟจึงเป็นตัวแทนของประชาชนในการขอฝนจากพระยาแถนให้ฝนตกลงมายังพื้นโลก ด้วยเหตุนี้เราจึงเรียกบุญเดือนหกว่า “บุญบั้งไฟ” ในงานนี้ทำให้พระสงฆ์ และประชาชนมีส่วนร่วมกันเป็นอย่างมาก เนื่องจากการแข่งขันการทำบั้งไฟกันระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน นอกจากนี้ยังมีการจัดงานเลี้ยงฉลองรวมทั้งมีการจัดการแข่งและการเสี่ยงกลอง (การแข่งตีกลอง) อีกด้วย และในงานนี้ยังมีการจัดงานบวชนาค ทั้งยังมีบุญวันวิสาขบูชา ซึ่งเป็นการทำบุญในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ที่มีแบบอย่างตามงานราชประเพณีจากทางราชสำนักกรุงเทพฯ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นต้นมา

บุญเดือนเจ็ด หรือบุญข้าฮะ หรือบางที่เรียกว่า บุญเบิกบ้าน เป็นเดือนที่คนโบราณได้สร้างฮีดไว้เพื่อชำระความสกปรกที่เกิดขึ้นกับร่างกายและจิตใจ เพื่อให้สะอาด และปราศจากมลทิน ดังนั้นช่วงนี้จึงเป็นช่วงที่จะต้องมีการขับไล่สิ่งต่างๆ เหล่านั้นให้ออกไปจากร่างกายและจิตใจ เราจึงจัดให้มีการทำบุญ

เดือนเจ็ด ที่เรียกว่า “บุญข้าชะ” (ข้าชะ) อนึ่ง บุญข้าชะคือ บุญกลางบ้าน หรือบุญเบิกบ้าน ที่ชาวบ้านจะรวมตัวกันทำบุญที่ศาลหลักบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่กลางหมู่บ้าน เราจึงเรียกว่า บุญกลางบ้าน จะมีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเจริญพระพุทธมนต์ผูกสายสิญจน์รอบหมู่บ้าน และบริเวณปะรำพิธี ในตอนรุ่งเช้าจะมีการทำบุญตักบาตร และนิมนต์พระสงฆ์มาทำน้มนต์ประพรมไปทั่วทุกหลังคาเรือน

บุญเดือนแปด หรือบุญเข้าพรรษา เดือนแปดเป็นเดือนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาสำหรับพระสงฆ์ และญาติโยม พระสงฆ์จะเตรียมเข้าพรรษา ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ โดยพระสงฆ์จะอธิษฐานเข้าพรรษา และจะอยู่จำพรรษาตลอดระยะเวลา ๓ เดือนมีการทำบุญตักบาตรในช่วงเช้า ส่วนในช่วงบ่ายจะมีการถวายดอกไม้ ธูป เทียน ข้าวสาร สบงจีวร ผ้าอาบน้ำฝนแด่พระสงฆ์ ส่วนตอนเย็นจะมีการทำวัตรค่ำ อาราธนาศีล และฟังพระธรรมเทศนา

บุญเดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติผู้ล่วงลับ โดยการจัดอาหาร หมากพลู เหล้า บุหรี่ ในวันแรม ๑๓ ค่ำ ครั้นถึงเวลาประมาณ ๐๓.๐๐-๐๔.๐๐ ของวันแรม ๑๔ ค่ำ จึงนำไปวางไว้ใต้ต้นไม้ หรือที่ใดที่หนึ่งพร้อมทั้งเชิญวิญญาณของญาติมิตรที่ล่วงลับไปมารับเอาอาหารไป ในรุ่งเช้าของวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือนเก้า ญาติโยมทุกครัวเรือนจะไปทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระ จากนั้นพระสงฆ์จะแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับอานิสงส์บุญข้าวประดับดิน พระสงฆ์ให้พร ญาติโยมจะกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปทุกคน

บุญเดือนสิบ ทำบุญข้าวสาก (สลากภัตต์) ตรงกับวันเพ็ญ เดือน ๑๐ หรือเรียกว่า บุญเดือนสิบ ผู้ถวายจะเขียนชื่อของตนเองลงในภาชนะที่ใส่ของทาน และเขียนชื่อลงในบาตรพระสงฆ์ หรือสามเณร รูปใดจับได้สลากของใครผู้นั้นจะเข้าไปถวายของ เมื่อพระสงฆ์ฉันเสร็จแล้วมีการฟังเทศน์ การทำบุญข้าวสากนี้จะมีลักษณะคล้ายกับการทำบุญข้าวประดับดิน แต่ต่างตรงชื่อและวิธีทำ จุดประสงค์ก็คือ เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้องที่ตายไปเป็นการทำบุญเพื่อญาติพี่น้องที่ตายไปเป็นครั้งที่สอง ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงนิยมทำทานโดยถวายสลากแล้วอุทิศส่วนบุญแก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว

บุญเดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา หรือบุญเดือน ๑๑ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำพระสงฆ์จะแสดงอาบัติ ทำการปวารณา คือ การเปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ต่อมาเจ้าอาวาส หรือพระผู้ใหญ่ จะให้โอวาทเตือนพระสงฆ์ให้ปฏิบัติตัวอย่างผู้ทรงศีล เป็นอันเสร็จพิธีทอดกกลางคืนมีการจุดประทีปโคมไฟนำไปแขวนไว้ตามต้นไม้ในวัด หรือตามริมรั้ว

บุญเดือนสิบสอง ทำบุญกฐิน การทำบุญกฐินเริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ จนถึงวันเพ็ญ เดือน ๑๒ สำหรับประชาชนที่อยู่ริมน้ำจะมีการแข่งเรือ (สว่างเรือ) การไหลเรือไฟลอยกระทง และในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ข้าวตั้งท้อง และเปลี่ยนเป็นเมล็ดข้าวแล้ว ก่อนจะสุกเต็มที่ก็จะเก็บมาทำข้าวเม่าไว้ถวายพระสงฆ์ และเอาไว้กินกัน จึงเรียกพิธีช่วงนี้อีกชื่อหนึ่งว่า “บุญข้าวเม่า” บางแห่งทำบุญดอกฝ้าย เพื่อใช้

ทอเป็นผ้าห่มกันหนาวถวายพระภิกษุสามเณร จะมีพลูตะไลजूด้วย บางแห่งทำบุญโพนจุกลูกสาว ซึ่งนิยมทำกันมากในสมัยก่อน<sup>๕๘</sup>

จากแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องฮิตสิบสองข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่า ฮิตสิบสองนั้นเป็นสิ่งที่ชาวพุทธทางภาคอีสาน และประชาชนในเขตพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา ได้มีการยึดถือ และปฏิบัติกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน และยังคงปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันในบางแห่งนั้นสามารถปฏิบัติตามได้ครบทั้งสิบสองฮิต แต่บางแห่งก็ไม่สามารถปฏิบัติได้ครบทั้งสิบสองฮิต อาจเป็นสาเหตุมาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมวัฒนธรรมสมัยใหม่ผสมผสาน เช่นการรับวัฒนธรรมหรือแนวคิดทางตะวันตกเข้ามาใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งอาจส่งผลต่อความคิดของบุคคลที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของโลก จึงทำให้วิถีชีวิตที่ต้องปฏิบัติตามฮิตทั้งสิบสองเดื่อนั้นยืดยุ่น และไม่เคร่งครัดเหมือนในอดีต

---

<sup>๕๘</sup>ธิดารัตน์ ดวงสินธุ์, “แนวคิดเชิงปรัชญาที่ปรากฏในประเพณีแห่เทียนพรรษาของประชาชนอำเภอเมืองอุบลราชธานี”, อ่างแล้ว หน้า ๘-๑๓.